

2015 HEFTET RINGERIKE

RUNE

Heftet Ringerike 2015

Redaksjonelle adresser:

Gunvor Bollingmo

E-post: gmarib@hadeland-energi.net

Tlf: 918 44 073

Sigurd Huseby

Forretningsfører

E-post: sigurd.huseby@kartverket.no

Tlf/faks: 977 08 020 / 32 13 52 46

Kristoffer J. Kristiansen

Redaksjonssekretær

E-post: kristoffer.kristiansen@kartverket.no

Tlf: 915 82 052 / 32 11 81 01

Ragnvald Lien

Redaktør

E-post: ragnvald.lien@bfk.no

Tlf: 905 68 694 / 32 10 99 22

Frøydis Marie Ruud

E-post: f.m.ruud@gmail.com

Tlf: 915 80 677

Frank Tverran

E-post: frank@tverran.no

Tlf: 975 95 520 / 32 13 18 01

Redaksjonens postadresse:

Heftet Ringerike

v/R. Lien

Almemoen 39

3516 Hønefoss

Heftets hjemmeside:

www.heftet-ringerike.com

Forsidebilde:

Anders Jacobsen blir tatt imot av lagkameratene i Bischofshofen 07.01.2007 etter at seieren i hoppuka er sikret. (Foto: Jan Torkel Torstensen).

Heftet Ringerike 2015

Hefte nr. 87

Utgitt av
Foreningen Heftet Ringerike

Redaktør: Ragnvald Lien

ISBN 978-82-93113-07-2

Grafisk utforming og produksjon: Idéverkstedet AS
Opplag: 3 600 eksemplarer

Det faglige innholdet i innsendte artikler og bilder er forfatterens ansvar. Redaksjonen forbeholder seg retten til å forkorte artikler i samarbeid med forfatterne og til å forkaste innlegg. Kopiering eller publisering kan kun skje etter avtale med heftets redaksjon. Publiseringvilkårene innebærer at Heftet Ringerike har rett til å arkivere og utgi stoff i elektronisk form.

Årets hefte

Jeg har vært medlem av redaksjonen siden 2010, og det blir nå spennende å starte som redaktør. Det er viktig å ha solide og engasjerte medarbeidere, dette er til fulle oppfylt for Heftet Ringerike. Samtidig er det lett å spørre potensielle forfattere om bidrag. Mange synes det er stas å bidra i et hefte som dermed opprettholder status og kvalitet.

I så måte har vi hele tiden hatt et luksusproblem idet vi aldri har manglet høvelig stoff til de årlige utgivelsene. På vegne av redaksjonen retter jeg en spesiell takk til årets bidragsytere.

Heftet Ringerike 2015 inneholder artikler med stor spennvidde både når det gjelder tematisk vinkling og tidskoloritt. Artiklene spenner fra folkeeventyr til idrettsevenyr, fra helgenkonger i vikingtid til arbeidets adelsmenn i vår tid. Det er naturhistorie og kulturhistorie, korte artikler, men også lengre. Jeg håper at samtlige lesere av årets Heftet Ringerike finner stoff de synes er verdt å lese.

Redaksjonen har mottatt to debattinnlegg i forbindelse med Sveinung Gihle Raddums artikkel om Ringerikes rolle i Romertiden fra 2014. Disse innleggene blir ikke publisert i heftet, men er tilgjengelig på hjemmesiden under ”debatt”.

Avgått redaktør Torbjørn Paule takkes for innsatsen med å produsere fem årganger i hans periode. Torbjørn var i redaksjonen i ti år og begynte da Bjørn Geirr Harsson ble redaktør. Sammen med redaksjonen og Idéverkstedet utviklet de den grafiske profil som er beholdt hele tiden siden. Vi diskuterer stadig utformingen av heftet og takker samtidig Idéverkstedet ved Kristin Levy for godt samarbeid og bidrag til å utvikle Heftet Ringerike videre.

En utfordring er å opprettholde antallet salgssteder. Heftet er fortsatt avhengig av å bruke elevene i grunnskolene i Hole og Ringerike som selgere. Vi takker elevene, spesielt i 6. klasse, for innsatsen!

God fornøyelse!

Redaktøren

Innhold

Tom A. Schanke	Ringerikes 10 største idrettsutøvere	3
Gunnar Kvifte	Hønefoss-damer på tur	10
Ørnulf Hodne	Grisen og levemåten hans	15
Asle Gire Dahl	Hornmusikk på Nakkerud i 100 år	18
Gunvor Bollingmo	Signe Fransrud – en botaniker fra Ringerike	21
Bodil Gusgaard	Et bilde fra Krokkeiva	24
Live Haug Hilton	Johansens kafe	27
Lillann Aslaksrud	Sykefrakt på Ringerike	28
Frank Tverran	Sagbruksarbeideren i Hønefossen	30
Ole Klanderud	Husmenn på Tyrstrand og Nakkerud	32
Hans-Jacob Dahl	Altertavlen i Norderhov kirke	34
Bjørn Geirr Harsson	Vær og skyer i Hole	39
Thomas Klevjer	Ringeriges Bygdemagazin og Galleri Klevjer	43
Halvard Lundstad og Johnny Andersen	Stedsnavnregistrering på Ask	48
Kari Østengen	Ringerike – et sopprike	50
Fred Harald Nilssen	Ringerikes store sang- og melodiskatt	54
Snorre Olaussen	Mitt geofunn – Kronprinsens utsikt	56
Reidar Aslaksrud	Helgesbråten – min barndoms dal	58
Egil Kraggerud	Kong Ethelred og de to Olaver	64
Sverre Anton Bjerkeli	Fra husmann til selveier	70
Fred Harald Nilssen	Petter Lyses bil – triller igjen i Buskerud	72

Anders Jacobsen med trofeet for sammenlagtseieren i den tysk-østerrikske hoppuka 2006–2007. Østerrikeren Gregor Schlierenzauer tok andreplass.

Ringerikes 10 største idrettsutøvere gjennom tidene

Vi har bedt idrettshistoriker og tidligere hønefossing Tom A. Schanke om å plukke ut og presentere de største idrettsutøverne fra Ringerike gjennom tidene, og deretter rangere dem innbyrdes.

Schanke påtok seg oppdraget, men ønsket å presisere at det er meget vanskelig å rangere utøvere fra forskjellige idretter, og særlig utøvere fra forskjellige tidsperioder. Dette fordi det ikke finnes noen fasit. Her er idrettshistorikerens utvalg, presentasjoner og rangering.

Tom A. Schanke

Ringerike hadde mange store idrettsutøvere før den andre verdenskrig. Først og fremst i nordiske skigrener. Det er ingen tvil om hvem som var de tre største skitøvere. Det var skihopperen Reidar Andersen, langrennsløperen Trygve Brodahl og kombinertløperen Sverre Brodahl. Men nevnes bør også Johan Støa, Norges mest allsidige mannlige idrettsutøver, som også var en utmerket skiløper.

Reidar Andersen (1911–91)

Reidar var førkrigstidens stilhopper i særklasse. Men myten om hans fenomenale 3x20 hopp i Holmenkollen stemmer ikke helt. Han fikk 20-20-19,5, men ingen forsto hva tredjedommen trakk et halvt poeng for. Reidar var den desidert største Kollen-hopperen før andre verdenskrig. I tillegg til at han vant rennet tre år på rad 1936, 1937 og 1938, ble han nr 2 både i 1933 og 1940 og satte bakke-rekord i 1930 med 52 m.

Dessuten ble han nr 2 i klassen 18-19 år i 1930 og 1931. I de tre årene på rad da han vant i Holmenkollen, vant han også NM-gull. Den bragden har ingen andre vært i nærheten av å klare. I NM-sammenheng fikk han også sølv og bronse. I VM vant han sølv tre ganger, i 1930, 1935 og 1937. I tillegg ble han nr 4 i 1931 og nr 5 i 1938. I OL 1936 ble det bronse. Reidar representerte tre klubber i sin karriere. Han hoppet for Fossekalen til han flyttet til Oslo i

1934 og ble medlem av Ready. Deretter gikk turen til Trondheim og Freidig, før han reiste tilbake til Oslo og Ready. Dette innebærer at han bare vant det første VM-sølv i 1930 som Fossekallen-hopper. De to andre VM-sølvene vant han som Ready-hopper. I 1938 fikk han Holmenkollmedaljen. Noen kongepokal ble det ikke på Reidar da Skiforbundet bare delte ut kongepokaler i kombinert frem til 1955. I 1939 vant han 18 hopprenn på en USA-turné, og i 1971 ble han opptatt i US National Ski Hall of Fame. Reidar var bare 29 år da krigen brøt ut og han fikk således ødelagt en stor del av sin karriere. Nevnes bør også at Reidars tre år yngre bror Olaf var en meget god hopper med topplasseringer i en rekke nasjonale renn, med seier i Skuirennene og nr 5 i NM i 1939 som de største prestasjonene. Olaf meldte overgang fra Fossekallen til Liv i 1937.

Trygve Brodahl (1905–96)

Trygve, med oppnavnet «Skautrollet», var en av landets beste langrennsløpere på 1930-tallet. Hans største prestasjon var da han vant bronse på 50 km og sølv på stafetten i VM 1935. I Holmenkollen vant han 18 km i 1939 og ble nr 3 i 1934. Dessuten ble han nr 3 på 50 km i Kollen i 1934. For disse prestasjonene fikk han Holmenkollmedaljen i 1939. I NM vant han 30 km i 1930 og 1939 og ble nr 2 i 1937. På 17 km ble det to sølv og en bronse. Han deltok i OL i 1936 og ble nr 11 på 50 km. Trygve fikk ikke noen kongepokal da Skiforbundet heller ikke begynte med utdeling i langrenn før i 1955. Trygve representerte Fossekallen.

Sverre Brodahl (1909–98)

Trygves fire år yngre bror Sverre var først og fremst kombinertløper. Hans største prestasjoner kom under OL i

1936 da han vant bronse i kombinert og sølv i stafett. Nasjonalt var utvilsomt kombinertseieren i Holmenkollen i 1937 størst. Samme år vant han også kombinert i Lahtispelen i Finland. Det er ikke mange kombinertløpere som kan vise til seier i begge de store nordiske skifestivalene i samme år. Sverre er den eneste av de tre som fikk kongepokal da han var kombinertløper. Det ble til sammen fire kongepokaler på yngstebroer Brodahl, to i 1937, en i 1938 og en i 1940. Også Sverre representerte Fossekallen.

Johan Støa (1900–91)

Det spørs om ikke Johan Støa er tidenes mest allsidige mannlige idrettsutøver. Han var først og fremst langdistanseløper i friidrett og langrenn med NM-gull på 10 000 m i 1924 og i terrengløp i 1925 som best i friidrett, og NM-gull på 30 km i 1927 som best i langrenn. I tillegg til friidrett og langrenn var han aktiv som kappgjenger, skihopper, syklist og svømmer og drev også litt med fotball og boksing. Han fikk en meget fortjent Egebergs Ærespris i 1926. I 1935 fikk han en kongepokal i kombinert så han må ha vært en brukbar skihopper. Støa er en av totalt åtte norske idrettsutøvere som har deltatt både i sommer-OL og vinter-OL. Han ble nr 8 på 50 km i vinter-OL 1928, og deltok i maraton i sommer-OL 1928. Støa hadde distanserekorden Trondheim-Oslo både i marsj og sykling. Det bør nevnes at Støa flyttet til Drammen i 1923 og representerte Drammensklubbene Hellas, Drafn og Drammen Cykleklubb i mesteparten av sin karriere. Frem til 1923 representerte han Fossekallen.

Seks store etterkrigsutøvere

Distriktet har fostret mange store idrettsutøvere, også etter den andre verdenskrig. Etter nøye vurdering er jeg kommet til at det ikke kan være noen tvil om at de seks største etterkrigsutøverne er skøyteøperen Randi Thorvaldsen, kombinertløperen Ole Henrik Fagerås, skiskytteren Frode Andresen, fotballspilleren Erik «Panzer» Hagen, langrennsløperen Tord Asle Gjerdalen og skihopperen Anders Jacobsen.

Randi Thorvaldsen (1925–2011)

Liv-løperen Randi Thorvaldsen var Norges suverent beste kvinnelige skøyteøper i den første 10-årsperioden

Foto: NTB Scapix

Sverre Brodahl i karakteristisk stil.

Reidar Andersen tok bronse i OL Garmisch-Partenkirchen 1936.

etter andre verdenskrig. Hun vant ni NM-gull på rad 1946-54, og vant 34 av 36 NM-øvelser. Bare i sitt første konkurranseår i 1946 måtte hun nøye seg med sølv på 1000 m og 3000 m. Ingen andre løpere, verken menn eller kvinner, har hatt en slik total nasjonal dominans som Randi. I hennes aktive tid var det ikke OL og EM, kun VM. Hun deltok i åtte VM med sølv i 1951 og bronse i 1952 som best. I tillegg ble hun nr 4 i 1948 og 1949, og nr 6 i 1953 og 1954. Hun vant 11 medaljer på VM-distansene, 1 gull (500 m i 1951), 6 sølv og 4 bronse. I VM 1947 ble hun nr 2 på de tre korteste distansene, men fikk startforbud på 5000 m av stevnets lege og gikk dermed glipp av en opplagt sølvmedalje sammenlagt. Randi satte en rekke norske rekorder, og i 1950 slettet hun Laila Schou Nilsens 13 år gamle verdensrekord på 1500 m med tiden 2.37.5. Randis perser er: 48.0 - 1.39.7 - 2.32.4 - 5.33.8 - 9.35.6.

Ole Henrik Fagerås (født 1939)

Selv om karrieren til kombinertløperen Ole Henrik Fagerås fra Veme Sportsklubb varte bare i tre sesonger på seniornivå, mener jeg at han er kvalifisert som en av de store etterkrigsutøverne fra Ringerike. Etter å ha blitt jr-norgesmester både i 1958 og 1959, slo han gjennom i seniorsammenheng i 1960 da han ble nr 4 i Holmenkollen og nr 3 i Lahti. Året etter ble han nr 2 i Holmenkollen, nr 3 i Lahti, nr 3 i NM,

Randi Thorvaldsen i Davos, 1950.

og han fikk sin første kongepokal. Så kom Ole Henriks store sesong da han virkelig etablerte seg i verdenseliten. I 1962 klarte han VM-bronse og NM-sølv, og han fikk sin andre kongepokal. Dessuten vant han både i Holmenkollen og Lahti, og ble nr 3 i Falun. Det er ikke mange kombinertløpere som kan vise til en bedre sesong, om noen i det hele tatt. For på den tiden hadde de tre nordiske skifestivalene mye større status enn de har i dag. Det var bare OL og VM som var større. Men så var det slutt, bare 23 år gammel valgte han å legge opp. Nevnes bør også at hans storebror Tor vant jr-NM i 1956 og 1957. Siden Ole Henrik som nevnt vant jr-NM i 1958 og 1959, betyr det at skifamilien Fagerås fra Veme vant fire strake jr-NM. En ganske unik prestasjon.

Frode Andresen (født 1973)

Skiskytteren Frode Andresen slo gjennom internasjonalt da han vant OL-sølv på 10 km i Nagano i 1998. I Salt Lake City 2002 ble det OL-gull i stafett og i OL i Torino ble det bronse på 10 km.

Dermed er Frode en av ganske få som har vunnet medalje i tre OL på rad. I VM 1999 vant han bronse på 10 km, i VM 2000 vant han gull på 10 km og i VM 2002 ble det bronse på 12,5 km. I tillegg har han vunnet 1 gull, 2 sølv og 3 bronse i lag/stafett. Dermed har han totalt 9 VM-medaljer, 2 gull, 2 sølv og 5 bronse. Hvis vi legger til hans 3 OL-medaljer får vi 12 medaljer (3-3-6). I World Cup var Frode på seierspallen 47 ganger (15-15-17). Nasjonalt ble det 6 NM-gull på snø og 4 NM-gull på rulleski, til sammen 10 NM-gull. I 2008 vant han kongepokalen. Siden Froles sterkeste del av skiskyting var langrenn, stilte han opp i flere NM i langrenn. Han vant NM-gull på 50 km i 2009, fikk sølv på 30 km i 2003 og bronse på 50 km i 2000. I tillegg ble det NM-sølv og NM-bronse i stafett. Disse prestasjonene gjorde at Frode i 2009 ble tildelt Egebergs Ærespris for allsidig idrett. Det er ingen tvil om at Frode er en av tidenes beste norske skiskyttere. Mest kjent for den yngre generasjonen er han kanskje fordi han

Foto: Håkon Frødin, 2014

Erik Hagen og Ole Henrik Fagerås med fire kongepokaler.

Foto: Frank Tverran

Frode Andresen under en mottakelse etter OL i Salt Lake City 2002 der det ble gull i stafett.

Foto: Lars Falkdalen Lindahl, Wikimedia

Frode Andresen VM i Östersund 2008.

i 2015 deltok i NRKs TV-program Mesternes mester, der han ble nr 2. Nevnes bør også at Frodes kone Gunn Margit Andreassen (f. 23.07.1973) var en av våre beste kvinnelige skiskyttere. Hun vant OL-sølv og OL-bronse samt 3 VM-gull i stafett. Totalt vant Gunn Margit 8 medaljer (3-2-3) i OL og VM. I NM ble det 4 NM-gull på snø og 3 NM-gull på rulleski, og i 2003 vant hun kongepokalen. Siden hun ble født og vokste opp i Kristiansand, kan vi ikke regne Gunn Margit som ringeriking, selv om hun vant flere medaljer etter at hun og Frode etablerte seg som et par. De er bosatt i Haugsbygd.

Erik «Panzer» Hagen (født 1975)

Ringerike har hatt noen få spillere på aldersbestemte landslag, men bare én som så langt har kommet med på A-landslaget: Erik Bjørnstad Hagen fra Veme. Erik spilte for Jevnaker, Liv/Fossekalen (Hønefoss BK) og Strømsgodset før han kom til Vålerenga i 2000 sammen med tvillingbror Rune. Mens det ikke ble noen suksess for Rune tok det ikke lang tid før Erik var en av favorittene til VIF-Klanen. Det skyldtes hans kompromissløse spillestil, og det gikk ikke lenge før han fikk oppnavnet «Panzer». Vålerenga ble cupmester i 2002 og fikk seriesølv i 2004. Etter

å ha prestert på et høyt nivå som midtstopper i flere sesonger, fikk han om-sider sjansen på A-landslaget høsten 2004 etter å ha spilt to B-landskamper i 2002. Da var han blitt 29 år. Panzer etablerte seg raskt som fast midtstopper på A-landslaget og ble en av de mest populære spillerne. Etter sesongslutt 2004 ble Panzer solgt til den russiske klubben FK Zenit i St. Petersburg. Der var han frem til 2008 og ble seriemester i 2007 og UEFA-cup mester i 2008. I januar 2008 ble Panzer leid ut til Premier League-klubben Wigan, der han bare fikk en førstelags-kamp, før han var tilbake i Vålerenga i slutten av juli. Der ble han ut sesongen 2009. I april 2010 gjorde han comeback for Hønefoss BK, men hans trøblete hofte gjorde at han ikke kunne fortsette på et så høyt nivå. Panzer avsluttet sin karriere i Jevnaker, der han begynte. Totalt spilte Panzer 26 kamper for Strømsgodset (1 rødt og 6 gule kort), 157 kamper for Vålerenga (2 røde kort og 26 gule kort) og 67 kamper for Zenit. På landslaget ble det 28 A-kamper 2004-07 (3 mål og 9 gule kort) og 2 B-kamper. Sesongen 2004 var Panzers store sesong. Han spilte glimrende for Vålerenga, og debuterte og spilte seg til fast plass på A-landslaget. For denne prestasjonen ble han belønnet med

Foto: Wikimedia

Tord Asle Gjerdalen. Tour de Ski 2010.

Norsk Toppfotballs «Årets Kniksen» og «Årets forsvarsspiller», og av Norske Idrettsutøveres Sentralorganisasjon (NISO) ble han kåret til «Årets profil» og midtstopper på «Årets lag». Det er ingen tvil om at Erik «Panzer» Hagen hadde en stor fotballkarriere. Det er ikke så mange som har vunnet mesterskap i to land, og som i tillegg er blitt UEFA-cupmester.

Tord Asle Gjerdalen (født 1983)

Tradisjonelt tilhører Hole ringeriksregionen. Jeg synes derfor det er riktig å ta med den utmerkede langrennsløperen Tord Asle Gjerdalen, som har tilhørt norgeseliten det siste tiåret. Han debuterte i verdenscupen i Trondheim i 2004. Etter en god sesong i 2005/06-sesongen, ble han tatt ut på det norske laget til OL i Torino i 2006. Han fikk gå både 30 km jaktstart og 50 km fellesstart og fikk sin beste plassering med 15. plass på 50 km, der han var beste nordmann. På jaktstarten ble han nr 17. Han fikk sitt internasjonale gjennombrudd i 2007/08-sesongen da han ble beste norske løper sammenlagt i Tour de Ski med sin fjerdeplass. Senere på sesongen fikk han sin første pallplass i verdenscupen da han ble nr 2 på 30 km jaktstart. Men det var først i VM i Holmenkollen i 2011 at Tord Asle etablerte seg i verdenseliten. Han fikk bronse på 50 km fellesstart og gikk på stafettlaget som vant gull. I VM i Val di Fiemme i 2013 gjentok han medaljefangsten fra 2011. Han ble nr 3 på 30 km jaktstart og vant et nytt stafettgull. I tillegg til Torino-OL i 2006 deltok Tord Asle i OL i Vancouver i 2010 og OL i Sotsji i 2014. Han fikk gå to distanser i begge OL-ene, men ble ikke bedre enn nr 19 som best. I Tour de Ski ble han nr 6 sammenlagt i 2014. Etter det valgte han å satse på langløp, og i 2015 vant han det 70 km lange italienske

Foto: Tor Alie Kleven, Trondheim. Wikimedia

Anders Jacobsen intervjues etter å ha vunnet NM 19.01.2010.

langløpet Marcialonga, og ble nr 6 i Vasaloppet. I nasjonal sammenheng kan Tord Asle vise til NM-gull på 30 km jaktstart både i 2009 og 2010. I tillegg har han NM-sølv på 50 km i 2006 og NM-bronse på 30 km jaktstart i 2011. Tord Asle har to ganger takket nei til landslagsplass for å prioritere medisinstudiene sine. Hans varemerke er å gå skirenn iført pilotbriller av typen Ray Ban Aviator, som er hans personlige sponsor. Han har de siste sesongene representert Fossum IF, og er nå tilknyttet Team Santander.

Anders Jacobsen (født 1985)

Da sesongen 2006/07 begynte hadde nesten ingen hørt om rørleggerlærlingen Anders Jacobsen fra Hønefoss. Men så vant han sensasjonelt Hoppuka og ble nr 2 sammenlagt i verdenscupen. I tillegg ble det VM-sølv i laghopping i stor bakke, NM-gull i normal bakke og kongepokal. Dermed var Anders med ett etablert i den ypperste verdenseliten. De to neste sesongene ble imidlertid vanskeligere. I 2007/08 ble det riktig nok NM-gull i stor bakke og en ny kongepokal, lagbronse i VM

Foto: Håkon Frødin

Erik «Panzer» Hagen med Kniksenprisen som årets forsvarsspiller i 2004. Bildet sto i «Dalen vår» nr. 68, 2014.

Trygve Brodahl på Lillehammer 1929.

i skiflyging og en seier i verdenscupen, men stabiliteten var for dårlig. I 2008/09 var stabiliteten enda mer problematisk. Han leverte som regel ett hopp i verdensklasse for så å svikte i det andre hoppet. Likevel ble det VM-bronse individuelt i stor bakke og VM-sølv i laghopping i Liberec, hvilket ga en viss oppmuntring i forberedelsene til OL i Vancouver 2010. I OL sviktet han imidlertid individuelt, men klarte bronse i laghopping. Bedre gikk det i VM i skiflyging der det ble bronse individuelt og sølv i lag. I NM ble det gull i stor bakke og kongepokal nr 3. I VM 2011 i Holmenkollen ble det lagsølv både i stor bakke og normal bakke (Midtstuen), men individuelt ble det nok en nedtur. Han ble nr 9 i stor bakke, etter å ha ligget som nr 2 etter første omgang, og nr 15 i normal bakke. Anders vant NM-gull i stor bakke og fikk sin fjerde kongepokal.

Men skuffelsen over den individuelle VM-fiaskoen i Kollen var for stor, og etter sesongslutt 2011 annonserte han at han la opp fordi han ikke lenger hadde den nødvendige motivasjonen for å bli best. «Jeg hopper ikke for å bli nr 15», sa Anders på pressekonferansen. Men ett år på sidelinjen var nok. Da han var prøvehopper i skiflygings-VM 2012 i Vikersund annonserte han at det ville bli fullt comeback i 2012/13. For å understreke at han fortsatt hadde en del å gi vant han like godt NM-gull helt overlegent i liten bakke på Voss i mars 2012. Comeback-sesongen 2012/13 ble brukbar med bronse i VM 2013 og bronse i begge NM-bakkene. I avslutningsrennet i Planica falt Anders stygt og skadet det ene kneet ganske alvorlig. Imidlertid klarte han å trene seg opp igjen, og sesongen 2013/14 ble innledet med en strålende innsats i Hoppuka. Han vant det første

Johan Støa går Trondheim–Oslo 1933.

rennet i Oberstdorf i utklassingsstil, fulgte opp med en knepen seier i Garmisch, men etter litt dårlig hopping i Innsbruck (nr 7) og god hopping i Bischofshofen (nr 2) måtte han nøye seg med å bli nr 2 sammenlagt. Uken etter vant han sitt niende verdenscuprenn i Zakopane. Men i OL skuffet han nok en gang og måtte nøye seg med å bli nr 6 i laghoppingen. Sesongen 2014/15 åpnet bra med seier i nyttårshopprennet i OL-bakken i Garmisch-Partenkirchen, hans tiende verdenscupseier. I februar vant han NM stor bakke i Holmenkollen, hans sjette NM-gull og hans femte kongepokal. I VM i Falun 2015 sviktet han nok en gang individuelt, men var med på laget som vant VM-gull. Etter sesongslutt annonserte Anders at han la opp for godt. Dermed blir han stående med følgende prestasjoner: 11 medaljer i OL/VM, 1 gull, 5 sølv og 5 bronse. Nr 2 i verdenscupen og 28 ganger på seierspallen (10-10-8), nr 1 og nr 2 i Hoppuka. 10 NM-medaljer, 6 gull, 2 sølv og 2 bronse og 5 kongepokaler. Hans pers er på 230,5 m fra Planica i 2010.

Rangering av de tre beste

Som nevnt innledningsvis er det nesten håpløst å rangere idrettsutøvere innbyrdes, og særlig utøvere fra forskjellige tidsperioder. Men siden jeg er blitt bedt om å gjøre det, får jeg våge en rangering av de tre beste. Om første-

plassen er jeg ikke særlig i tvil. Det må bli Frode Andresen, som har vunnet både OL-gull og VM-gull, og er en av meget få som har vunnet medalje i tre OL på rad. Individuelt har han vunnet OL-sølv og OL-bronse, 1 VM-gull og 2 VM-bronse. Totalt har han flere OL/VM-medaljer, flere verdenscupseire og flere NM-gull enn Anders Jacobsen. Dessuten har han fått Egebergs Ærespris, landets høyeste idrettspris. Andre-plassen og tredjeplassen står mellom Reidar Andersen og Anders Jacobsen. Da Reidar konkurrerte var det bare én øvelse i OL og VM, og det var verken hoppuka eller verdenscup. Jeg har derfor valgt å vektlegge mest de individuelle prestasjonene til de to. Reidar kan vise til 3 VM-sølv og 1 OL-bronse, mens Anders bare kan vise til 2 VM-bronse. Dessuten vant Reidar Holmenkollrennet tre ganger på rad og ble nr 2 to ganger, mens Anders aldri klarte å komme på pallen i Kollen. Selv om Reidar ikke fikk konkurrere verken

Johan Støa samlekort ca 1930.

i Hoppuka eller verdenscupen er det klart at seier og nr 2 i Hoppuka og nr 2 i verdenscupen veier tungt for Anders. Etter en meget nøye vurdering har jeg

likevel valgt å sette Reidar knepent foran Anders. Når det gjelder den videre rangeringen fra 4–10, avstår jeg fra dette da det er en meget vanskelig rangering.

Nr 1:	Frode Andresen	OL-medalje i tre OL på rad, totalt 12 OL/VM-medaljer (3-3-6), 15 verdenscupseire. Innehaver av Egebergs Ærespris.
Nr 2:	Reidar Andersen	3 VM-sølv individuelt, 1 OL-bronse individuelt, 3 seire på rad i Holmenkollen. Innehaver av Holmenkollmedaljen.
Nr 3:	Anders Jacobsen	12 OL/VM-medaljer (1-5-5, men bare 2 bronse individuelt.), nr 1 og nr 2 i Hopp-Uka, nr 2 i verdenscupen og 10 seire.
Nr 4-10:	Trygve Brodahl	VM-sølv, VM-bronse, seier i Holmenkollen, 6 NM-medaljer (2-3-1). Innehaver av Holmenkollmedaljen.
Nr 4-10:	Sverre Brodahl	OL-sølv, OL-bronse, seier i Holmenkollen og Lahti. Vant 4 kongepokaler, men ingen NM-medaljer.
Nr 4-10:	Johan Støa	Tidens mest allsidige idrettsutøver, en av åtte som har deltatt i både vinter-OL og sommer-OL. Innehaver av Egebergs Ærespris.
Nr 4-10:	Randi Thorvaldsen	Dominerte skøytesporten i Norge i nesten 10 år, vant 9 NM-gull på rad, VM-sølv og VM-bronse, satte en verdensrekord og mange norske rekorder.
Nr 4-10:	Ole Henrik Fagerås	Kjempesong i 1962: VM-bronse, seier i Holmenkollen og Lahti, og nr 3 i Falun.
Nr 4-10:	Erik «Panzer» Hagen	28 A-landskamper, cupmester med Vålerenga, seriemester og UEFA-cupmester med russiske FK Zenit.
Nr 4-10:	Tord Asle Gjerdalen	VM-gull i stafett i 2011, 2013, VM-bronse 2011 på 50 km og 2013 på 30 km jakt.

FORFATTEROMTALE

Tom Albert Færden Schanke (f. 1940 i Hønefoss) er mest kjent som leder av Norsk Fotballs Venner i 25 år, og som arrangør av 10 Liverpool-festivaler på Ullevaal Stadion, 21 cupfinaleshow og 5 OL-gallaer for Regjeringen på Oslo Plaza. I den siste 10-års perioden har han interessert seg spesielt for norsk idrettshistorie. Dette har resultert i tre oppslagsverk: Norsk idrettsleksikon 2006, Norsk idrettsleksikon 2007 og Norsk idrettsleksikon 2012 (4 bind). For sitt historiske arbeide mottok han i 2013 den nordiske prisen Torsten Tegnér's minnepris og stipend, og i 2015 mottok han NIF's Hederstegn for fortjenestefullt arbeid for norsk idrett. Tom A. Schanke er utdannet som siviløkonom.

Gondoltur i Venezia i 1934. Damene er fra venstre Andrea Onsager, Aud og Solveig Espe og Marie Larsen.

Hønefoss-damer på tur

“Serenata? – spør gondolieren. Si, si – svarer vi, og så fører han oss ut til sang-gondolene, festlig opplyst og med sang og musikk om bord...

Flere kommer til, og snart er det en hel rad med duvende gondoler i måneskinnet.”

Gunnar Kvifte

Det var ikke første gangen de tre middelaldrende frøknene fra Hønefoss var i Italia og Venezia, men ikke alltid i samme reiselskap. Den første turen vi kjenner til var i 1934, men denne gangen var året 1939, og sitatet over er fra reisedagboka som Solveig Espe hadde ført i pennen.

Turen startet med stor avskjed med slekt og venner fra det store betonglokket på Hønefoss nye rutebilstasjon, som hadde åpnet i januar samme år. Kanskje var det

Ormen Lange de kjørte – Oslo-bussen som var en lang semitrailer med plass til 60 passasjerer, og ble bygget ved Hønefoss karosserifabrikk, HØKA, i 1938. Så var det tog i varm trekøyers sovekupe til Malmø og ferge over til København. Det var her reisen egentlig startet, slik den hadde gjort flere ganger tidligere, med pakkereise som på denne tiden ennå ikke ble arrangert fra Norge. Så var det om bord i tog igjen med pengekontroll i Berlin og togbytter og pass- og tollkontroller hver gang de passerte en grense på veien sørover.

Hvem var så disse damene?

Felles for venninnene var at de var døtre i kjente familier i byen med fedre som to var dyrleger, en var skolestyrer og den siste glassmagasineier. Alle var født innenfor en 11-års periode helt på slutten av 1800-tallet. Som voksne hadde de typiske kvinneyrker – ikke altfor godt betalt. Tre var lærerinner, en var bankansatt og en arbeidet på Telegrafan. Og så var de ugifte. Det er nok mange som husker Solveig Espe. Hun ble født i 1894 og bodde først i Hønengata 8. Huset er det samme i

Den femte av Hønefoss-damene:
Sigrid Ødegaard, ca 1955.

dag og fremdeles i familiens eie. Hun var en av syv søsken som Hilda, født Helgesen, satte til verden. Hennes far Knut Espe var lærer og senere bestyrer på Hønefoss skole, som ligger omtrent rett over gata. Han var en kjent mann i byen og etterlot seg bl.a. en stor fotosamling som nå forvaltes av Buskerud Fylkesfotoarkiv. Solveig fulgte farens skoleinteresse og ble lærerinne. Fra 1919 var hun ansatt på Kirkemoen skole på Sokna der hun hadde en liten leilighet i skolebygget, som ellers hadde plass til to klasserom. I det lokalhistoriske tidsskriftet "Dalen vår" skriver Dag Stenersen en gang om sine "gode minner om en kunnskapsrik og snill, men myndig lærerinne". Som pensjonist flyttet Solveig i 1959 tilbake til huset i Hønefoss, der hun bodde sammen med sin yngre søster Aud resten av livet. Aud arbeidet i Ringerikes Sparebank og var med på noen av de tidlige reisene.

Andrea Onsager var en annen av reisevenninnene, også hun lærerinne, men på Hønefoss skole. Hun var datter av amtsdyrlege Anders Onsager, som hun så lite til, da han døde allerede i 1888, samme år som hun ble født. Andrea vokste opp med sin mor Karen, født Weien, i Onsagerhuset med adresse Storgata 13, som lå litt tilbaketrukket fra gata. I Hefte Ringerike fra 1983 er hun omtalt i en morsom og rørende artikkel kalt "Minner fra 60 år tilbake" av Edith Sørensen. Der får vi vite at Andrea allerede i 1920-årene fortalte og viste bilder fra sine reiser både uten- og innenlands. Det var antagelig hun som etter hvert fikk med seg de andre frøknene på sydenturene på 30-tallet. Om Andrea skriver Edith Sørensen at hun "ble vår største kjærlighet". Hun klarte å gjøre undervisningen

så morsom og spennende at elevene "fektet vilt med armene i været for å bli spurt". Når de holdt på med klasseavis i femte klasse, ble redaksjonsmøtene holdt hjemme hos Andrea og var "rene festkvelder" som ble avsluttet med sjokolade og kaker. Men frøken kunne også bli både morsk og ironisk.

Den tredje Hønefoss-damen på turen denne gangen var Sigrid Ødegaard. Hun ble født i 1899 som datter til amtsdyrlege Gustav Ødegaard, som overtok stillingen etter Onsager, og mor Anna. De holdt til i Storgata 14, der søsteren Sofie, også kalt Soffen, åpnet damefrisørsalong. Mange husker nok bakerforretningen Øivind Berg og forgjengeren A. Eriksen i dette hjørnehuset mot Stangs gate. Da foreldrene flyttet inn i 1897, var stuen i 2. etasje nettopp utsmykket med tak- og veggmalier som fremdeles kan beundres. En stor have med et fristende pæretre hørte også til eiendommen, som nå eies og brukes av Buskerud fylkeskommune. Sigrid arbeidet som vaksjef på Telegrafens i prakthuset på Helgesbråten, som tidligere hadde vært hovedbygningen til Kvernberg gård. Hun var en myndig dame, ganske striks og kontant, ble det sagt. Hun var De's overfor de ansatte, slik det vel var vanlig på de fleste arbeidsplassene den gang.

En kollega og venninne til Andrea Onsager på Hønefoss skole var Marie Larsen. Hun ble født i 1889 og var datter til Glasmagasinet-Larsen som holdt til i Stabells gate 5 rett overfor Jernbanehotellet – dagens Grand Hotel. Hun var godt likt som lærerinne, forteller Lillian Aslaksrud som hadde henne som klassestyrer noen år etter krigen. Da Andrea ble fast ansatt i 1912, var årslønnen 900 kroner, mens de mannlige lærerne hadde en begynnerlønn på 1 400 kroner! Hun var med på Italia-turen i 1934.

Hvordan foregikk Syden-turene?

Fra førkrigsturene har vi reisebøker bare for årene 1938 og 1939. Men innimellom refereres heldigvis til opplevelser også fra tidligere turer, som ofte har gått til de samme stedene. Fotoalbum fra 1934 og 1936 supplerer de skriftlige kommentarene. Krigen forhindret naturlig nok nye reiser, men de ble tatt opp igjen i 1950. De nærmeste årene deretter dabbet det kanskje av, men vi

har to dagbøker til, som entusiastisk forteller om opplevelsene fra fremmede steder og land. En av dem er det Sigrid Ødegaard som har ført i pennen. Hun sluttet for øvrig tidlig på Telegrafens for å få bedre tid til reiser, som hun fortsatte med til utpå 1980-tallet.

SOLVEIG ESPE

- Født i 1894 i Hønefoss, Hønefoss.
- Foreldre Hilda, født Helgesen, og Knut Espe, som var lærer og senere inspektør og bestyrer på Hønefoss skole.
- Fra 1919 lærerinne på Kirkemoen skole på Sokna der hun hadde en liten leilighet i skolebygget.
- Som pensjonist flyttet Solveig i 1959 tilbake til huset i Hønefoss, der hun bodde sammen med sin søster Aud Espe, født 1899 som datter av Hilda og Knut Espe. Hun var ansatt i Ringerikes Sparebank.

MARIE LARSEN

- Født 1889, datter av (Nils) Christian og Marie Josefine Larsen, ugift.
- Bosted: Stabells gate 5 der faren drev Hønefoss Glasmagasinet.
- Lærerinne på Hønefoss skole, fast ansatt fra 1912.

ANDREA ONSAGER

- Født 1888 som datter av amtsdyrlege Anders Onsager og Karen, født Weien.
- Bosted: Onsagerhuset med adresse Storgata 13, som lå litt tilbaketrukket fra gata.
- Ugift og lærerinne på Hønefoss skole.
- Av dem som husker henne i dag, omtales hun som en litt streng lærerinne.

SIGRID ØDEGAARD

- Født i 1899 som datter til amtsdyrlege Gustav Ødegaard og mor Anna.
- Bosted Storgata 14, der søsteren Sofie, også kalt Soffen, drev damefrisørsalong.
- Sigrid arbeidet som vaksjef på Telegrafens på Helgesbråten, i den tidligere hovedbygningen til Kvernberg gård.

Venezia. Chiesa della Salute.

Postkort fra Venezia år 1900. Mange husker at Andrea viste frem slike kort i klassen når hun fortalte fra reisene.

Typisk for reisene er at de gjerne tar tre-fire uker og foregår med diverse fremkomstmidler: tog, båt, buss, og ofte vekslende i løpet av turen. Turistreiser med fly var fremtidsmusikk den gang og vel noe som ikke falt dem inn heller. Turen frem til hovedmålene, som kunne være Roma eller Venezia, tok alltid tid da opplegget inkluderte overnatting på interessante steder de passerte med utflukter og omvisninger overalt. Så damene var i høyeste grad med på det som eldre tiders reiselitteratur omtaler som dannelsesreiser. I beskrivelsene, særlig til Solveig Espe, finner vi side opp og side ned med omtaler av det de ser og anekdoter om kjente mennesker med tilknytning til stedene.

Myndighetene så også med velvilje på den organiserte turisttrafikken. I Budapest ble det for eksempel holdt mottagelse for reiseselskapet i Parla-

mentet i 1936 og arrangert bekransning ved den ukjente soldats grav.

De er også opptatt av maten de får. I reiseboken fra 1953 kan vi lese om et måltid med "egg og majones, kaviar, stør fra Donau, agurker, tomat og salat, røkelaks." Og videre var det "kald roastbiff, kokt skinke, skinkerull, tunge, salamipølse og salat". Som drikke var det ¼ rødvin til hver, og til dessert vanket det is. Frøknene var vel ikke så godt vant hjemmefra. Krigen var for lengst over, men rasjonering hadde vi fremdeles på mange varer. Mer luksuspregete ting var i det hele vanskelig å få tak i, samtidig som folk hadde lite penger å rutte med.

Druevin ble nok sett på som en feriedrikke som de neppe hadde råd til hjemme, der det å sette egen frukt- og bærvin var kutyme selv i mer vel-

stående hjem. I 1939 var de på utflukt fra Roma til Albano. På fotturen videre kommer damene på at de har glemt vin til den medbrakte lunsjen. Som svar på sitt stotrende italiensk får de vite at her verken er noe osteria eller trattoria i nærheten. De må vende om, som de også gjør, småpratende med mannen de møtte. Så viser det seg at han har en stor vinkjeller der han klatrer opp på stige og henter ut vin fra et tusenlitters fat. "Å, for en vin! Fyldig, søt og gyllen", skriver Solveig i dagboken for 21. juli. Etter flere prøveglass fikk de med seg en kanne med to liter og hadde en belivet piknik i skogen like ved.

Opplevelser da – er historie i dag

Damene opplevde mye som for oss er historie. I 1934, da reisefølget bestod av søstrene Espe og frøknene Larsen og Onsager, hørte de for eksempel Mussolini tale fra balkongen på Palazzo di Venezia til de tusener av ungdommer som paraderte på plassen utenfor. Da hadde middelalderens bebyggelse mot Colosseum nettopp måttet vike for den nye paradegaten og gjennomfartsåren Via dei Fori Imperiali, som går langs og delvis over de antikke keisertorgene. Men ennå stod bygningskraftet som sperret for innsynet til Peterskirken, før den plutselig reiste seg når man endelig hadde funnet veien frem. I 1939 var dette revet og kommenteres nøkternt med at "etterhånden er meget forandret siden vår første tur i 1934", slik at den praktfulle kirken nå ses i all sin prakt helt fra Tiberen. Utsikten fra kuppelen ble også beundret – etter forsering av 357 strabasiose trappetrinn! Da den nye paven – Leo 12. – var reist til sommerresidensen i Castel Gandolfo, ble det ingen audiens denne gangen, mens de hadde oppnådd gunsten hos Leo 11. fem år tidligere.

I 1934 ble Solveig med på utflukt til Nemisjøen, en kratersjø som ligger et par mil fra Roma. Området var kjent for sin Diana-dyrkelse i antikken, men hadde helt nylig fått en ny attraksjon fra romertiden. Det var to kjempeskip på omtrent 70 x 20 m som dukket frem da man tappet ut det meste av sjøen. Skrogene var beslått med blyplater og dekket belagt med marmor. Det var den mer og mindre gale keiser Caligula som hadde fått dem bygget, antagelig til bruk ved overdådige fester. Så mange turister var det ikke som fikk

Foto: Fra Solveig Espes album

Fest i Grinzing, Wien 1936. Midt i bildet ser vi fra venstre Aud Espe, Andrea Onsager og Solveig Espe.

gleden av å se disse mastodontskipene før de ble ødelagt av brann under den kommende verdenskrigen.

På reisen i 1939 forlot damene det øvrige reisefølget for å besøke Villa Ibsen i landsbyen Siusi (nå Seis) i Syd-Tyrol. Der holdt Bergliot Ibsen til – datter til Bjørnstjerne Bjørnson og enke etter Henrik Ibsens sønn Sigurd. Eiendommen ble kjøpt av Sigurd og Bergliot i 1923 i området der familiene Ibsen og Bjørnson hadde holdt til i lange perioder. Håpet om å høre Bergliot synge – hun var kjent sangerinne – ble merkelig nok oppfylt. Hun dukket syngende opp i haven ”i full form ... midt ute i solsteken, mens vi sitter ute ved veikanten og hører på”, skriver Solveig Espe. Redde for å virke påtrengende tør de ikke presentere seg. Hun er ”vakker og statelig” og har en nydelig stemme.

I dagboken fra 1938 kommenterte en frk. Andersen, som var dansk med-

reisende og den som refererte den gangen, at det var stor militæraktivitet langs ruten i Italia og krigsskip og militærfly i Venezia. Selv om det var urolige tider i Europa, ante man vel lite om katastrofen som snart skulle komme.

Etter krigen

Til gjengjeld så de store ødeleggelser så sent etter krigen som på turen til Østerrike i 1953. Særlig gjorde ruinene i Hamburg, Hannover og Nürnberg inntrykk, der bare lite var gjenreist. Fremdeles var Wien delt mellom de fire allierte seierherrene som regjerte en måned hver om gangen. Også for turistene skapte dette problemer, bl.a. med postforsendelser som måtte kontrolleres av hver av de fire okkupasjonsmaktene. Og det tok jo sin tid!

Reisen dette året gikk for første gang med reiseselskap fra Oslo, med buss i regi av Norsk Folkeferie, som ble opprettet like før krigen. Selv om turen

vel var ganske vellykket, var det store problemer med bussen som stadig stoppet – første gang på Lysaker! – og skapte problemer med tidsskjemaet. Damene var heller ikke særlig fornøyd med reiselederen, fru Moe. Et ankepunkt var at hun endret reglene underveis for tippekonskurransene de hadde om når de ville nå dagens mål. Dette var en alvorlig sak, for det skulle jo utdeles samlepremie ved reisens slutt! Ellers synes vel en mer objektiv leser av dagboka at fruene – som de kalte henne – gjorde en god jobb. Verre var det nok med reisene før krigen da den danske herr Østrup var leder. I 1939 ble damene våre utsatt for en skyllebøtte da de kom for sent til middagen en kveld på Capri og enda verre en gang på hotellet i Roma. Da hadde de igjen vært på utflukt og kom frem til tom restaurant, men ordnet seg likevel med mat fra kjøkkenet. Så dukket Østrup opp. ”Han raser og skriker! Ja, han brøler! – Folk samler seg utenfor vinduene...”.

Dragningen mot Italia og Roma

Som nevnt gikk turene ofte til de samme stedene som tidligere år. Særlig var nok Roma populær med antikke og religiøse turistmål som har vært like aktuelle i mange århundrer. Venezia og Capri var også blant favorittene, den siste med Den blå grotte som et høydepunkt. ”..saa er det jo en Oplævelse saa vidunderlig at komme herind” – skriver den danske frøken Andersen i 1938. Året etter skriver Solveig Espe at ”van- net har en vidunderlig sølvskimrende blåfarve, det skinner blankt som den fineste silke” om opplevelsen, etter at de liggende i en liten pram var blitt trukket inn gjennom den lave og smale åpningen. Underveis i en større båt fra Napoli til Genova fortelles at det en gang ble holdt såkalt stille morgenmesse om bord. Det spesielle var at presten spiste alle oblatene selv – ”da der ingen er til Communion”!

Hva kan så grunnen ha vært til at disse Hønefoss-damene både kunne og ville legge ut på disse turene, i en tid da fellesreiser knapt ble arrangert og folk flest heller ikke hadde råd til dette? Så god økonomi kan de vel heller ikke hatt, med beskjeden lønn i de kvinne- yrkene de hadde. Men de var alle ugifte og levde antagelig ganske beskjedent gjennom året. Og så bodde de vel i foreldrenes hjem, eller i skolebygning- en som Solveig Espe gjorde. De var alle døtre i ganske velstående familier. Om de fikk direkte pengestøtte av dem, er vel tvilsomt. Men fedrene var stort sett velutdannede og inspirerte kanskje til turene. Og når først Andrea Onsager begynte sine reiser på 1920-tallet, var

Foto: Joen Bille, 2014

*Villa Ibsen i landsbyen Siusi i Syd-Tyrol.
Sigurd og Bergliot Ibsen bodde der fra 1923.*

det ikke så rart at flere av naboene og yrkessøstrene hengte seg på.

Og så gikk det med dem som med så mange andre: De ble forelsket i Italia og Roma. De kan kanskje sammenlignes med den gamle frøkenen i København i 1930-årene som den danske forfatter og kunsthistoriker Christian Elling skriver så rørende om. Av sine sparsomme midler la hun jevnlig små summer til

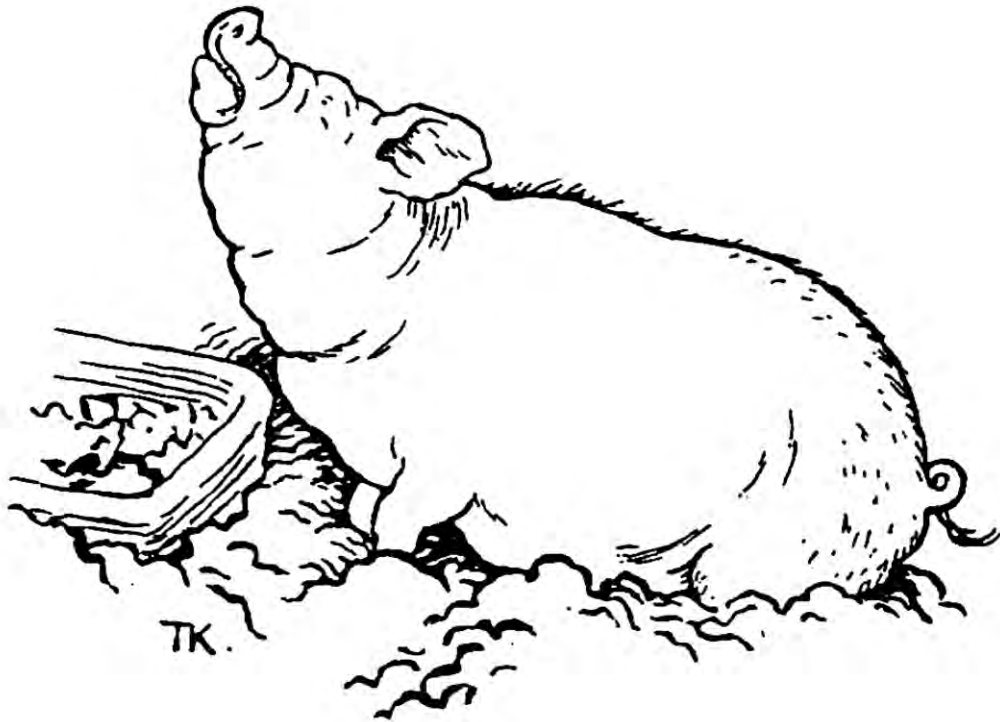
side, og når det omsider var nok, lukket hun huset og reiste stillferdig av sted. Målet var alltid Italia og Roma. På turene samlet hun små minner – kanskje en modell av et oldtidstempel eller noen marmorstykker hun hadde plukket opp fra Forum Romanum. I leiligheten hjemme ble dette stilt opp eller stadig funnet frem til glede om det som hadde vært – og i forventning om en neste tur.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Fotoalbum etter Solveig Espe, utlånt av Bjørg og Kjersti Røgeberg.
- Reisedagbøker ført i pennen av Solveig Espe og Sigrid Ødegaard fra Hønefoss og frk. Andersen, København. Bøkene er i forfatterens eie
- Abeltsgård, Else Marie 2003: Skoleminner. I: Dalen vår, h. 35, s. 9.
- Bille, Joen 2014: Villa Ibsen – Min mormors hus – en familiekronike: Dansk Gyldendal.
- Drange, Sverre og Erling 2001: Hus og historie i Hønefoss. Hønefoss: Hønefoss byjubileum. [Om Storgaten 14, s. 12, om Hønefoss 8, s. 124].
- Elling, Christian 1956: De gamle romere. I: Hansen, E. Fr.: Romerske billeder: med danske forfattere i Rom. København: Gyldendal, s. 248.
- Hønefoss: byens historie 1915. Hønefoss: Hønefoss kommune. [Om Marie Larsen og Hønefoss skole, s. 105-6, om veterinærene Onsager og Ødegaard, s. 285.
- Lien, Solveig 2001: Barndomsminner fra Sokna. I: Dalen vår, h. 29, s. 34.
- Ringerikes Blad 27.06.1944: Lærerinne frk. Solveig Espe jubilerer.
- Stenersen, Dag 2009: Klassebilde og skoleminner. I: Dalen vår, h. 53, s. 26.
- Sørensen, Edith 1983: Minner fra 60 år tilbake I: Ringerike, h. 55, s. 42-45.
- Dessuten samtaler med:
Lillian Aslaksrud, Liv Bjarkøy, Gudrun Espe, Ragnhild Jørstad, Odd Hølen, Inger Johanne Laeskogen, Turid Olsen, Bjørg Røgeberg, Kjersti Røgeberg, Åse Sveen.

FORFATTEROMTALE

Gunnar Kvifte (født 1939) er pensjonert fysiker og studieinspektør med arbeidssted Universitetet i Tromsø (nordlysforskning) og Ringerike videregående skole. Han har tidligere utgitt lærebok i naturfag og reisebok fra Roma.

Grisen og levemåten hans

«Skuler og rask, og ligge i bøss!» var ikke grisen fornøyd med. Han ønsket:

«Hvete og erter, og ligge i silkeseng!» Eventyret er kun registrert i Norge og fransk Canada.

Kan den norske nedskrivningen stamme fra Ringerike?

Ørnulf Hodne

I Antti Aarnes og Stith Thompsons internasjonale eventyrkatalog *The Types of the Folktale* (Aarne og Thompson 1973) finnes enkelte eventyr som har vært så sjeldne og lite kjente på verdensbasis at de bare er registrert med noen få referanser. En slik fortelling er dyreeventyret AT 211*: *The Hog who was so tired of his daily Food*.

Om innholdet heter det: Grisen "goes to the judge and gets a better food assigned to him. The fox deceives [narrer] him out of it." (Aarne og Thompson 1973: 69). Aarne og Thompson har ingen kildeopplysninger om den norske referansen; det har derimot den norske eventyrkatalogen (*The Types of the Norwegian folktale*, 1984: 45). Her er eventyret oppført med to varianter: Den

ene er en oppskrift "Fra Røken. Ved E. M. Færden 1895", som Moltke Moe senere bearbeidet og fikk trykt i tidsskriftet *Norvegia*, bind 2, 1908. Den andre er en oppskrift av Rikard Berge i 1920 etter Gunnhild Undeberg (Lia), Tinn i Telemark. Hennes variant er svært kortfattet og bærer preg av å være en "nedbygging" av det trykte eventyret, som for alvor ble markedsført i første bind av Asbjørnsen og Moes *Barneeventyr* ved Moltke Moe, Kristiania 1909.

Her er Gunnhild Undebergs kortversjon:

"Grisen. Da alle dyr kunde tale blev de spurt hvad de vilde have til Føde. Grisen tænkte da paa sagt (?) Rug og Hvede. Fordi den Karen er trugen [godtroende, letturt] kom den snedige

Ræv og hviskede den i Øret hvorpaa han svarte Sub-Sab, og siden den Tid har han maattet lade sig nøie med diverse... (?)" (Berge 296: 64).

Tekstgrunlaget for dyreeventyret *Grisen og levemåten hans* slik vi kjenner det fra Moltke Moes bearbeidelse og Asbjørnsen og Moes eventyrutgaver på 1900-tallet og senere, er altså originaloppskriften etter Engebret Moe Færden fra 1895, som i dag ligger arkivert blant Moltke Moes papirer i Norsk Folkeminnesamling, skap 35, mappe 33, s.2.:

"Grisen var lei af levemåden sin. Han vilde til tings og få dom for en anden levemåde. Ja, det fik han. Han skulde få gveite og erter og ligge i silkeseng.

Så blev han glad og tog på hjemveien. Og på hele veien gikk han og småmullet for sig selv: "Gvete og erter, og ligge i silkeseng!" Det hørte reven oppi holtet. Så tog han til, fint og gneitt: "Skulir og rask, og ligge i bøss! Skulir og rask, og ligge i bøss!" I førstningen brydde grisen sig ikke om det, bare drev på med sit. Men smått om senn drog det efter med ham, han lydde og tog efter, og da han kom hjem, så sa han: "Skulir og rask, og ligge i bøss!"

Moltke Moe har neppe vært klar over hvilket unikum av et eventyr han hadde fått i hendene med denne oppskriften, ellers hadde han vel ikke ventet i 13 år

før han fikk det bearbeidet og publisert. Men når det endelig skjedde i 1908, ble det løftet fram i et seriøst tidsskrift: *Norvegia. Tidsskrift for det norske folks maal og minder.*

Dette bindet hadde han selv vært redaktør for, sammen med språkprofessor Johan Storm, 1836-1920. Motivene er de samme som i grunnteksten, men Moe har utvidet replikkvekslingene og ordforrådet og lar oss se mer av landskapet og stellet av husdyrene. Resultatet har blitt en fyldigere og mer treffsikker "lærdomsfabel" der revens manipulering og "indoktrinering" av grisen blir enda tydeligere understreket.

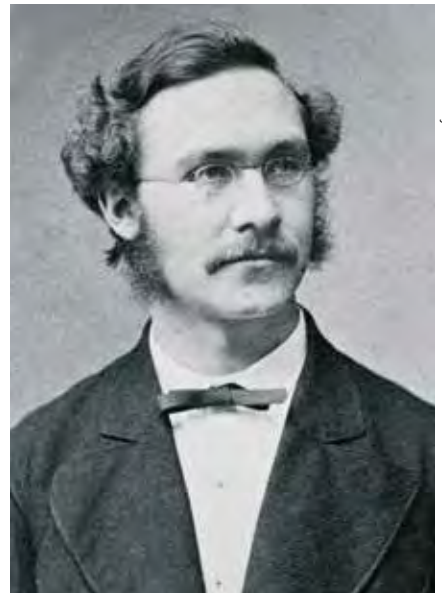

Foto: Buskerud Fylkesfotoarkiv

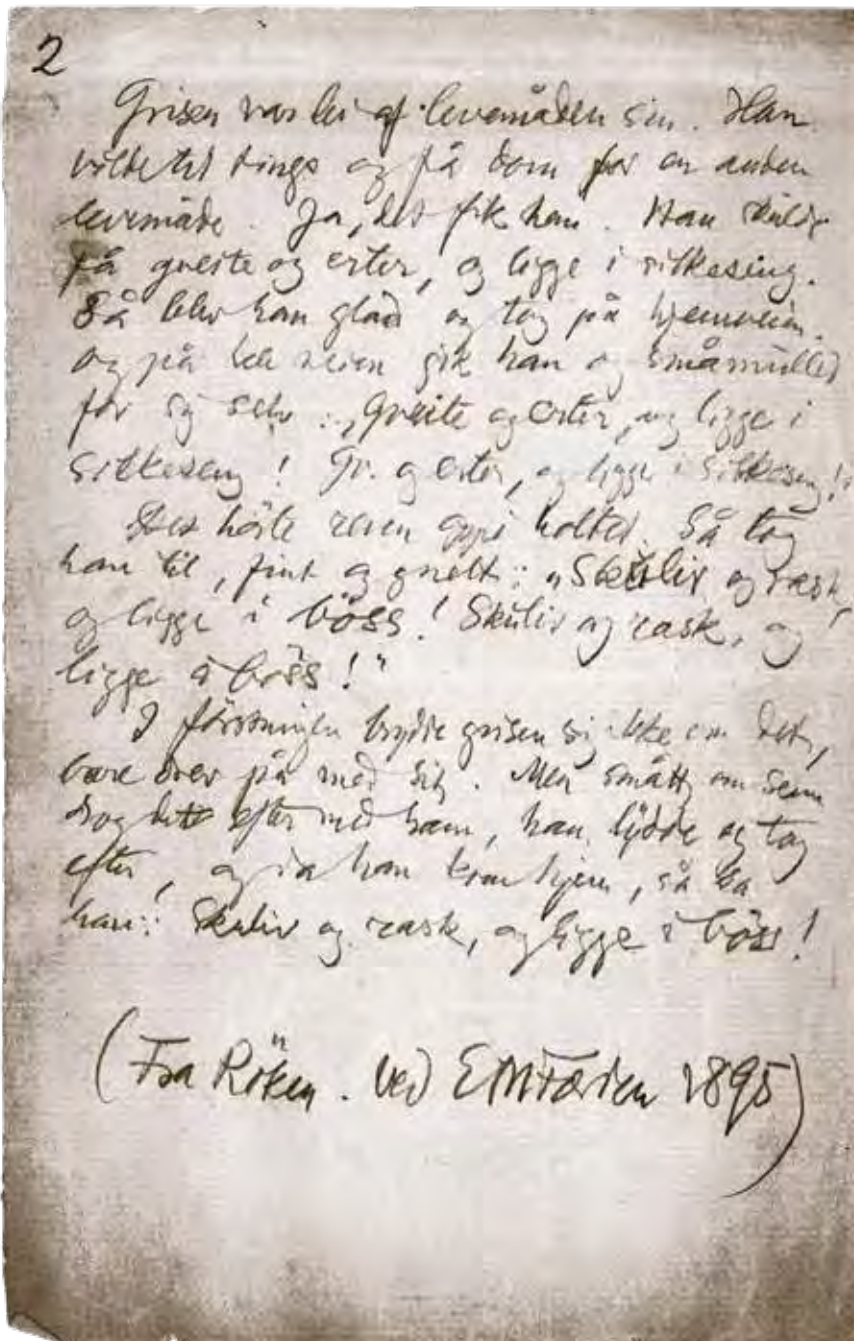
Engebret Moe Færden.

Grisen og levemåten hans.

Barneeventyr fra Romerike, Røyken, Ringerike og flere steder, ved Moltke Moe.

Det var engang grisen var lei af levemåten sin, og så fik han for sig at han skulde til tings og få dom for en anden levemåte – han fik prøve lykken han som andre, enten det blev til det tynde eller tykke. "Hvad er det du har at klage over?" spurte skriveren. "Å, jeg er så lei af levemåten min, far", sa grisen. "Hesten får havre, og kua får meldrikke, og så ligger de tørt og godt i bås og spiltaug atpå. Og jeg får ikke andet end skuler og skyllevand; om dagen så vasser jeg i søle, og om natten ligger jeg og ruller mig i lort og våt halm. Er det ret og retfærdighet i slikt, skriver?" spurte han. Nei, dette syntes skriveren det kunde være noget i, og så lette han i bøgerne sine, og gav ham dom på en anden levemåte: "Det er ulikt du skal ha det så meget strengere", sa han; "fra nu af skal du få hvete og erter, og sove i silkeseng." Ja, grisen takket og var så glad at han visste verken nat eller dag. Og hele hjemveien gikk han og mullet og smågryntet: "Hvete og erter, og ligge i silkeseng! Hvete og erter, og ligge i silkeseng! Hvete og erter, og ligge i silkeseng!"

Veien gikk mellom noen skograbber, og oppi et af holtene lå ræven og lydde på. Og han skulde nu straks ut igjen med fantestykkerne sine, vet du. Og så til at pipe, fint og gneitt: "Skuler og

Grisen og levemåten hans.

rask, og ligge i boss! Skuler og rask, og ligge i boss!” Grisen brydde sig ikke om det, han; holdt på med sit: ”Hvete og erter, og ligge i silkeseng!” Men det drev på og drev på: ”Skuler og rask, og ligge i boss! Skuler og rask, og ligge i boss!” Og til slut så ség det i grisen, og før han visste av det, tok han til at lye og ta efter. Da han så kom hjem, spurte de hvordan det var gåt på tinget; ”fik du dom for en likere levemåte?” sa de. ”Ja-vel, ja-vel”, sa grisen; ”skuler og rask, og ligge i boss – skuler og rask og ligge i boss!”

Som vi ser innleder Moe sin presentasjon av eventyret med å stedfeste det til tre bygder i nærheten av hovedstaden: Romerike, Røyken og Ringerike, men antyder at det også har vært kjent flere steder. Hvilke belegg han har hatt for dette, vet vi ikke; faktum er at det finnes kun én verifisert oppskrift av eventyret, og det er den teksten Moltke Moe fikk av Engebret Færden i 1895 fra Røyken. Hvorvidt den er skrevet med Moes eller Færdens håndskrift er ikke avgjørende; viktigere er informanten selv og hans tilknytning til Røyken.

Cand. theol. og amtsskolebestyrer Engebret Moe Færden (1849–1920) – ”en av Ringerikes store sønner” – var i perioden 1877–1914 styrer av den flyttbare ”Nedre amtsskole” i Buskerud, og som ”omgangskolemester” underviste

han ungdom i en rekke bygder: Modum, Eiker, Lier, Hurum og Røyken, skriver Gudmund Bakke (1994/95). Fra 1914 het skolen Ringerike amtsskole og var fast i Norderhov; her var Færden styrer fram til han døde i 1920.

Det må altså ha vært under et av sine opphold som lærer i Røyken at Færden ga Moltke Moe eventyret om *Grisen og levemåten hans*. Der kan han ha hørt det av en av sine elever; eller er det et eventyr fra hjembygda Ringerike som han på oppmoding eller eget initiativ sendte Moe fra Røyken? Vi vet at Færden var levende opptatt av folkeliv og lokaltradisjon på Ringerike, og at han tidligere hadde vært informant for P. Chr. Asbjørnsen, som i 1879 skrev opp dyreeventyret *Hossen hara'n blei haramyndt* (AT 70) etter ham i hjembygda. Det ble senere trykt i *Norsk eventyrbibliotek, bind 2* (Oslo 1969, s.36.) og i andre utgaver. Dessuten må vi ikke glemme at hans egen mor, Else Maria Færden (1811–1886) også var tradisjonsbærer og fortalte sin slektning Jørgen Moe en variant av *Gale-Mattis* i 1838, det vil si det året han gjorde sin største eventyrfangst på Ringerike. Vi kan altså ikke utelukke at originaloppskriften til *Grisen og levemåten hans* bygger på en dyrefabel Engebret Færden kjente fra tradisjonsmiljøet på Ringerike; men om det skulle være slik at han fikk seg den fortalt av en for oss ukjent informant mens han oppholdt

Fotograf Gustav Borgen

Moltke Moe ca. 1910.

seg i Røyken, så rokker ikke det ved det faktum at eventyret også var stedfestet til hjembygda hans. Det viser Moltke Moes opplysninger i *Norvegia* 1908.

Dermed kan vi trygt slå fast at et av de mest sjeldne eventyr i verden finnes i Norge og kan heimfestes til et lite område, der Ringerike hører med, ja kanskje har vært tradisjonsdominant for dette dyreeventyret.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Aarne, Antti og Stith Thompson 1973: *The Types of the folktale: a classification and bibliography*. Helsinki. (FF Communications. 184).
- Alver, Brynjulf & al. 1969: *Norsk eventyrbibliotek, b.2: Ridder Skau og jomfru Dame: eventyr frå Ringerike*.
- Alver, Brynjulf, Olav Bø og Reimund Kvideland 1979: *Norsk eventyrbibliotek, b.10: Lita-Frid-Kirsti. Eventyr frå Valdres, Numedal, Hallingdal og nedre Buskerud*. Oslo: Samlaget.
- Asbjørnsen og Moe 1909: *Barne-Eventyr*, ved Moltke Moe. Kristiania: Aschehoug.
- Bakke, Gudmund 1994/95: *Engebret Moe Færden. I: Hefte Ringerike*, nr. 66, s.17-23, 83.
- Berge, Rikard 1920: *Oppskrift fra Tinn i Telemark*. NFS (=Norsk folkeminnesamling/Universitetet i Oslo) Rikard Berge 296, s.64.
- Hodne, Ørnulf 1979: *Jørgen Moe og folkeeventyrene: en studie i nasjonalromantisk folkloristikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hodne, Ørnulf 1984: *The Types of the Norwegian folktale*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Moe, Moltke 1895: *Oppskrift av Grisen og levemåten hans fra Røyken ved E.M.Færden*. NFS (=Norsk folkeminnesamling/Universitetet i Oslo) Moltke Moe 33, s.2.
- Moe, Moltke 1908: *Grisen og levemåten hans. I: Norvegia: tidsskrift for det norske folks maal og minder*. Bd.2, s.224-25. Udg. av Samfundet for norske maal og traditioner. Kristiania.

FORFATTEROMTALE

Ørnulf Hodne (født 1935) ble i 1978 dr.philos. på en avhandling om Jørgen Moe og folkeeventyrene: informanter og utgivelsesprinsipper. Siden 1986 har han vært statsstipendiat til han ble pensjonist i 2005. Hodnes forskning har foregått innenfor et bredt felt, og av særlig betydning er hans *The types of the Norwegian folktale* (1984). For allmennheten er han nok likevel mest kjent for sine bøker om års- og livshøytider.

”Verkensmusikken” 1. rekke fra venstre: Nils Kringberg (ess-kornett), Peder Magnussen, instruktør (ess-kornett), Sven Myre (b-kornett), Jørgen Tjernsli (althorn). 2.rekke: Erik Myhre (stortromme), Edvard Stavli (basun), Aksel Martinsen (tenor, 2.basun), Harald Stavli (skarp tromme) og Johan Aadal (helikon).

Flornmusikk på Nakkerud i 100 år

Det er ikke så uvanlig at folk blir gamle nå til dags – men for en liten bygdemusikk er det likevel en høy alder. ”Musikken var så god som den kunne bli”, lyder en av de få begeistrede vurderinger av kvalitet som finnes i protokollen for om lag femti år siden. Ja, da er jo målet for et hvert korps nådd! Men hvordan begynte det hele?

Asle Gire Dahl

I året 1915 var Nakkerud et livlig gruvesamfunn. En iøynefallende taubane snodde seg gjennom landskapet der kurvene lastet med malm gjorde sin luftseilas mellom mastene ned til jernbanestasjonen. Dagen lang vagget de på tjuke stålvaiere – og returnert med kurvene fulle av kull og sinders til smeltehytta. Nikkelverket gikk for fullt med 180 mann, blant dem både tilreisende slusker og hånd-

verkere. For det var krig ute i Europa og våpenindustrien brukte nikkel i kanonlegeringer og ammunisjon. De som jobbet på verket, tjente godt, men det var slitsomme 10 timers arbeidsdager, og det var lite å få kjøpt for pengene – flere varer var rasjonerte. I ei kveldsstund ved brakkeveggen har nok noen spurt: skal vi ikke finne på noe moro? Noe som kan glede både oss selv og andre? Forslaget om horn-

musikk kom fra Erik Myhre, en kar fra stedet, men de som realiserte ideen, var fortrinnsvis innflyttere som ikke var nybegynnere på sine instrumenter.

Vi vil ha korps!

Stiftelsesdagen var den 13. juli. Smed Nils Kringberg ble da valgt til formann og kasserer, og han ble den drivende kraft i årene som fulgte. Penger fikk styret fra fagforeningen og fra verks-

ledelsen, og derfor ble navnet Ringerike Nikkelverks Musikkforening. En Magnussenkar fra Tyrstrand tok på seg å vurdere verdien av instrumentene som den gamle bondemusikken ville selge. Men formannen konstaterer syrlig i et brev at ”eierne nok hadde ventet seg å få en langt større sum enn 50 kr for sitt messingskrap. Det blev således ingen handel av og det var jo bra.” Derimot ble 6 horn og 2 trommer kjøpt inn fra Paul Halvorsens musikkforretning i Kristiania. Hva de kostet? Kr. 517,- inkludert dyrtidstillegg. Ett av disse instrumentene har vi fremdeles lagret.

En må beundre disse pionerene som hadde overskudd etter lange dager i gruvene til å komme sammen på kveldstid for å øve. De var glade i musikk – men de tenkte lenger enn til bare fornøyelsen. De tenkte på den politiske kampen, mot dyrtid og vanskelige arbeidsforhold. De ville gå i spissen for demonstrasjonstoget.

Musikken nærer sosialt liv

Så klang det da muntre toner på Åsterudsletta der korpset debuterte i september 1916, og fra Verkenslokalet når folk måtte trekke innendørs. Musikken medvirket ellers i maidagene, i dyrtidsdemonstrasjoner og på losjestevoer. Lærer Martinius Plomaas fra Åmot ble engasjert som fast instruktør for kr. 10 pr. kveld, pluss 2,50 i kost. Bøkene ble sendt til en kyndig person som skrev inn nye noter. Det gikk mye i 3/4 takt; valsene Hjerter og Mainatten, Amors masurka og Menuett ble populære. Det ser ikke ut til at styret bestemte repertoaret i særlig grad – de tok hva de fikk skrevet inn av Hans Nilsen på Eidsvoll.

Men livet var ikke bare øvelser. Første utflukt fant sted en søndag i juli 1917. Da reiste musikken med 12-toget på Randsfjordbanen til Hen, og derfra med båt oppover Sperillen til Nes i Ådalen. De var bedt med av en ungdomsforening som ønsket underholdning. Her var det fest på lokalet som varte helt til kl. 02. Spillende dirigent var musikkorporal Nils Gabrielsen, som også dirigerte guttemusikken i Hønefoss. Så var det hjem med første tog mandag morgen. Fin tur med fri reise og opphold – ”men ingen fortjeneste” skrev sekretæren i protokollen.

Øvelsene de første årene ble holdt i Verkets gamle hovedkvarter Ertelia,

i brakke II, på Åsterudsletta, idrettsplassen eller i Saksenga – en liten husmannsplass like øst i skogen. Men ikke noe sted så ofte som i sløydsalen på Grefsrud skole, søndager kl. 10. Konserter og danseemusikk fikk et oppsving da lokalene til Verket, og senere Tyrihall, stod ferdig. Befolkningen formelig trippet etter å ta i dem bruk uten at alle installasjoner var på plass. I referatet fra en fest skrev sekretæren litt oppgitt at ”på grunn av dårlig belysning ble resultatet der etter”.

Høytid og fest

17. mai arrangementet anno den gang kjenner vi godt igjen. Barnetoget gikk fra Skolestusvingen til ei grønn graslette ved Åsterudtjern, der det var underholdning og bevertning. Deretter marsjerte folk til Verkenslokalet hvor dansen gikk over til je til klokka tre om natta. De mange øvelser og fester viser at musikken må ha vært en kjær hobby for medlemmene i en ellers bedrøvelig tid. Spanskesyken herjet, både instruktøren Plomaas og kona hans døde med få måneders mellomrom, og korpset kunne ikke engang holde en konsert til inntekt for de mindreårige barna som satt igjen. På grunn av smittefaren var det forsamlingsforbud. Ikke rart at sekretæren noterte fravær på flere øvelser. Men fraværet var også sesongbetont: ”Dårlig øvelse – antakelig på grunn av slått.”

Nakkerud må ha vært et attraktivt sted på denne tiden, en lørdag i juli 1918 spilte korpset for en ungdomsforening som var på tur dit. Det var tradisjon å møte gjester på jernbanestasjonen og så marsjere oppover bakken til Verket, Svensrud eller Tyrihall, hvor musikken spilte til dans. Det ble stemning og stil over toget – og så ble det inntekter. Musikken markerte seg også i den politiske kampen. Skulle en bonde finne på å spre møkk en fin vårdag – som ofte falt på 1. mai – gikk demonstrasjonstoget innom gårdsplassen og spilte Internasjonalen så det skrall i veggene.

Da første verdenskrig var slutt og rasjoneringen opphevet, kom optimismen tilbake. Aldri har aktiviteten vært større enn i vårhalvåret 1919. Da ble det holdt 31 øvelser, og korpset spilte på 2 fester, 3 ganger til foredrag og underholdning og 2 ganger i demonstrasjonstog.

Korpsets nye fane er designet av Erling Storvik og ble innviet under 90-årsjubileet, da vi også fikk nye uniformer med jakker i samme farge.

I det siste arrangementet på lokalet ”Varden” i august talte forresten Martin Tranmæl.

For riktig å sette ”ammasjøren” på prøve ble en generalforsamling avholdt etter 17. mai-toget – og der fikk ikke sekretæren engang lov til å lese opp protokollen – det var ikke tid før festen startet om kvelden. Han avsluttet referatet med å si at ”dette er et meget godt tegn som viser at det fremdeles er interesse blant medlemmene!”

Når hornmusikken spilte til dans, hadde de alliert seg med en trekkspiller som kunne avløse – så dansen gikk videre mens de selv tok en pause. En gang på et sangerstevne sto det i referatet at Nakkerud strengemusikk var avløsere, antakelig med melodier det var vanskelig å trå takten etter – kanskje ble det lyarslatter?

Besetning og bemanning

I korpsets første år var det enkeltinstrumenter som dominerte stemmene, i praksis var det en oktett pluss trommer. Både ess-kornett og tuba gav topp og bunn i klangen. Det gikk flere tiår før korpset fikk inn klarinetter og saksofoner, ja til og med en lyre boltrer seg nå i diskanten. Men det har alltid vært et brass band der messingen har dominert – og ess-kornetten er lagt på hylla.

Nakkerud horn var glade amatører som sørget for å ha en notekyndig, spillende dirigent. Den fremste av disse var Alf

Andersen fra Hønefoss, som vanket på bygda både før og etter krigen. Han var så dreven at han kunne sitte og prate med folk samtidig som han skrev ut stemmene på notepapir. Ingen av disse hadde noen formell utdanning. Det er først med de senere års dirigenter som Sissel Westbyn og Berit Gigstad at vi fikk folk som hadde eksamen fra Norges Musikkhøgskole.

Rekrutteringen er en konstant utfordring i et lite korps. Stadig var det folk som flyttet, var på vakt, dro på eksersis eller tok seg jobb utenbygds. For seksti år siden fikk hornmusikken en kraftig fornyelse da 7 skolegutter fikk utlevert sine instrumenter. Starten ble en prøvelse for foreldrene, det rautet stygt rundt om i husene, å spille var noe annet enn "å blåse på hønn" som folk sa. Det tok tid å skjelne tonene, men notene fikk de da endelig navnene på i et par teoritimer. Både de oppå linja og de under. Øvelsene i sløydssalen hører med til forfatterens gode minner. Adolf Gulbrandsen i sin lett foroverbøyde stil telte 3-4, og bak meg stod en av gamlekara for å kontrollere at fingersetningen var riktig. Fra 1980-årene og utover har jentene også gjort sitt inntog i rekkene og korpset har vært oppe i 25 aktive medlemmer.

Musikk var førstevalget

Er hornmusikk arvelig? Det spørsmålet kan en gjerne stille når en ser på rekrutteringen. Fornyselsen har ofte skjedd ved at eldre musikanter inspirerte yngre, slik at korpset på mange måter ble familieforetakender. Uten Kringbergfolk, Kristiansenkarer, Tangen-familie, Holte, Gulbrandsen og Modalen ville musikken ikke ha holdt det i gang. Denne tradisjonen er fremdeles levende, i de senere år ved familiene Finsand, Skaug og Altø. Alle disse har stilt minst 3 musikanter til korpset.

Glemmes skal heller ikke ildsjelene – enkeltpersoner som har hatt musikken som kall. Her er det på sin plass å nevne Adolf Gulbrandsen og Johannes Thufte som ble med i begynnelsen av mellomkrigstida og sørget for å få

Foto: Gulbrand Hønerud

Nakkerudmusikken hadde tradisjon fra midt i 30-årene for å spille rundt om i bygda påskemorgen. Turen gikk med lastebil til steder som lå litt høyt i terrenget, slik at lyden bar. Her et bilde fra Stigsrud i 1957. Første rekke fra venstre: Knut Modalen, Johannes Thufte, Gunnolf Gulbrandsen og Ivar Rotefoss. Midtrekke: Egil Finsand, Vidar Holthe og Adolf Gulbrandsen. Bak: Edvard Modalen, Arne Iversen, Ottar Bergan, Trygve Gjerald og Rudolf Kristiansen.

corpset på beina igjen etter et par pauser etter krigen. Johannes fikk da også Sangen og musikkens hederstegn for sin innsats i 1984.

I dag rekrutterer vi fra hele distriktet; Drolsum, Tyrstrand, Ask og Hønefoss. Gjennom alle disse årene har musikken hatt bred støtte. Det følger fest og stemning med en hornmusikk i små bygdelag, det skaper identitet og begeistring. Hva hadde vel 17. mai-toget vært uten blankpusset messing i spissen? Dagens jublant er ikke noe konsertorkester, men vi deltar i kommunens kulturmønstring (Krafttak) og spiller det vi liker og det folk liker. Så stiller vi opp i maidagene, ved julegrana og på andre sesongvise arrangementer. Det fortsetter vi med, trass i høy alder. Tradisjon forplikter, som vår mangeårige sekretær Trygve Gjerald pleide å si.

Sinders er tung koks som har antennestemperatur på 600 °C og som brukes til metallurgiske prosesser.

Tilje 1 bord eller Brett til å trå på i bunnen av en liten båt, 2 golvbord, mest i forbindelsen *dansen går over tilje*.

«**ammassjør**», egentlig fransk *embouchure*, dreier seg om hvordan blåsere anvender ansiktsmuskler og lepper til å få lyd og til å kontrollere tonehøyde og klang.

lyarslåtter er konsertnumre det var vanskelig å danse etter.

FORFATTEROMTALE

Asle Gire Dahl (født 1942) er bosatt på Nakkerud. Han er dr. polit fra Universitetet i Oslo, og fra 1995 har han vært dosent, senere professor i pedagogikk og fagdidaktikk ved Høgskolen i Buskerud. Han har blant annet utgitt bøkene *Mediekunnskap* (1984) og *Mediepedagogikk* (1988). Dahl har også skrevet *Nakkerud – en kort bygdehistorie* (2004) og vært bidragsyter til tidligere numre av Heftet Ringerike. Han har også vært styremedlem i Nakkerud og Tyrstrand Historielag.

Signe Fransrud – en botaniker fra Ringerike

Botanikk og zoologi var i tidligere tider de mest vanlige universitetsstudiene for kvinner, men bare et fåtall fortsatte som forskere i akademien. De fleste ble lærere i videregående skole, men hovedoppgavene de leverte, har frambrakt ny kunnskap på mange felt.

Signe Fransrud ga oss innsikt i hager og hageplanter på Ringerike i 1920-årene.

Gunvor Bollingmo

Signe Caspara Fransrud ble født i Christiania i 1902, men hadde det meste av sin oppvekst i Hønefoss sentrum og på Ask. Foreldrene var fra Ask hvor de hadde en hytte, Finnstua, som lå ned til elven Sogna. Hytta hadde Signe hele livet og her ble somrene tilbrakt med familie, venner og botanisering.

I 1930 tok hun embetseksamen i realfag ved Universitetet i Oslo med botanikk som hovedfag. Hovedoppgaven «Gamle hager og hageplanter på Ringerike» ble i sin helhet publisert i *Nyt magasin for naturvitenskaberne*. I *Hftet Ringerike* 1932/33, skriver hun selv om oppgaven. Datainnsamlingen ble utført på Ringerike somrene 1927–1929 og hele 91 hager ble

besøkt, fra Tyristrand til Sønsterud i Hole pr sykkel! Siden ble det bil, en liten rød Fiat 500 Topolino.

Etter noen år med vikariat på videregående skoler i Hønefoss og Oslo, ble hun i 1934 ansatt som lektor i realfag ved det som den gang het Strinda middelskole, nå Strinda videregående skole. Hun ble i Trondheim og på Strinda videregående skole fram til hun gikk av med pensjon i 1969. Som pensjonist flyttet hun tilbake til Hønefoss og bodde på Veienmoen fram til hun døde i 1978.

Hageplanter på Ringerike

I utgangspunktet hadde Signe planer om å undersøke storgårder, embetsgårder og prestegårder, men måtte

endre planene etter en innledende undersøkelse. De store gårdene hadde vært hyppig på salg, og hagetradisjoner var brutt. De nye ettårige hageplantene hadde også gjort sitt inntog med de nye handelsgartneriene. På mindre bruk og husmannsplasser derimot, fant hun en sterkere tradisjon for å ta vare på mors og bestemors stauder – *vinterplanter* som de ble kalt på Ringerike. Hun utvidet derfor planene og lot anbefalinger om blomsterrike hager bli utgangspunkt for hvem hun besøkte. Hele 140 arter og sorter av urter og prydevekster fant hun, med 46 som det meste i en hage.

Hele 25 arter, flest urter eller medisinerplanter, fant hun måtte ha en svært lang tradisjon på Ringerike. Dette fordi de

Båndgras

Dvergiris

Brannlilje

Prakthjelm

Bondepeon

Kruset reinfann

samme 25 arter var å finne på Hildgard av Bingens lister fra 1200-tallet og også i danske Henrik Harpestrengs lister fra samme tid. De 25 artene er:

Kepaløk, akeleie, pepperrot, abrodd (*abrodd* på Ringeriksmål), malurt (*malukt*), balsamkrage, berberis, svaleurt, krysantemum, giftkjeks, humle, bulmeurt, isop, alantrot, liljer, kattost, legekattemynte, pastinakk, valmue, roser, salvie, svarthyll, takløk, reinfann (*reinfant*), timian og marsfiol.

De øvrige hageplantene anså hun å ha kommet langt senere, rundt 1800. Noen av disse skal nevnes her fordi de hadde spesielle folkelige eller lokale navn:

Båndgras (*Phalaris arundinacea*) er et grønt og hvitt stripet pryddras. På Ringerike kalt *ridderband*, *riddergras* eller «*vinter og sommer*» fordi de var tofarget. *Båndgras* ble alltid brukt ytterst i buketten eller *pokketen* som en sa på Ringerike.

Asparges, eller *asparres* som den ble kalt, var først og fremst brukt som pryddras der grenene ble brukt som bukettrønt. På Hverven og Stein ble den også brukt som nytteplante. Det ble fortalt at på Stein stakk de asparges av 80 år gamle planter.

Iris var populære stauder og hadde mange lokale navn. **Dvergiris** har lave blå blomster som lett sprer seg. Den blomstret først, alt i mai, og derfor fikk den kanskje det misforståtte navnet *påskelilje*. Andre navn på dvergiris var *paddeflabb*, *gamle kjerringer* eller litt penere; *gamle koner* – det heter jo at kjært barn har mange navn. **Hageiris** er noe høyere og blomstrer seinere, kanskje derfor ble den kalt *pinselilje*. Andre navn på hageiris var *torskeflabb* og *fiolrot*. Kallenavnene på dvergiris og hageiris ble brukt om hverandre.

Spadebergblom ble kalt *hanekam*, **Løyntantshjerte** ble kalt *ishjerte* og **Storhjelm** ble kalt *lushatt* – et navn som fortsatt brukes. **Moskuskattost** ble kalt *moskus*, *vinterstokkrose*, *nakne jomfruer*, *silkeserk* og *jomfruserk*. **Klosterpeon** ble kalt *pionrose* og **bondepeon** for *bonderose*. **Georginer** ble kalt *jørginer*. Dagliljer, brannlilje, tigerlilje og margatonlilje ble av noen feilaktig kalt keiserkrone, men som oftest

ble alle liljene slått over en kam og «... alle blomster med slike blad kalles liljer.» Det var vanlig at en på Ringerike sa *blommer* i stedet for blomster.

Foreningsliv og faglig arbeid

Da Norsk botanisk forening ble stiftet i 1935 ble Signe medlem, naturlig nok. Og da det ble etablert en lokalavdeling i Trondheim ble hun med og var kasserer 1941–1948. Formann var professor Ralph Tambs Lyche og sekretær var Ove Arbo Høeg etterfulgt av Olav Gjærevoll, alle kjente botanikere. I Trøndelagsavdelingen var Signe med på ekskursjoner og møter, og hun holdt en rekke foredrag. Her er noen titler¹:

Gamle lægeplanter og pryddplanter i Trønderhaver. Foredrag med demonstrasjon av herbariemateriale og litteratur (1938). *Plantenes vekststoffer*. Foredrag med lysbilder (1938).

Blærerot. Foredrag med lysbilder (1940). *Kart over visse karplanter i Trøndelag*. Ove Arbo Høeg presenterer et materiale han og Signe har utarbeidet på bakgrunn av herbarier og litteratur (1941). *O. Hagerups arbeider over kromosomforhold og artsdannelse*. Referat (1948). *Engelske hager*. Foredrag med balloptikonbilder (1949). *O. Hagerups arbeid med Vannbestøvning*. Referat (1950).

Under studietiden og i sommerferiene på Ask gjorde Signe flere artsregistreringer og herbariebelegg. Nevnes bør funn av nikkebrønse ved Stein gård. Planten er sjelden og rødlistet. Det er uklart om den fortsatt finnes der. Andre funn var rødflangre, knerot, engklokke, pilblad, sivaks, klovvasshår, krattalant og firfrøvikke, til sammen 38 belegg i Karplanteherbariet ved Universitetet i Bergen.

Funn av åkerbær ved *Storenga sør* for Fransrud ble gjort av nevøen Nils Fransrud og kameraten Arne Karlsrud i 1955. Signe sendte planten videre til konservator Johannes Lid som påskjønnnet guttene med «diplom». Plantene satte aldri frukt og området er nå opparbeidet til åkerland. Både Nils og Signe var to av Ove Arbo Høegs informanter med hensyn til lokale plantenavn og plantenes bruk på Ringerike. Signe var også med i Trøndelagsavdelingen av Norske Kvinnelige Akademikeres Landsforbund hvor hun først var revisor, siden styremedlem.

Moskuskattost

Georginer

Asters

Lærergjeringen

Som nevnt arbeidet Signe på Strinda videregående skole fram til pensjonsalder. Hun var den første som ble ansatt ved skolen og var en respektert og godt likt lærer (Wold 1983: 89):

Signe Fransrud var den første. Det sto lektor, cand.real. på hennes visittkort. Man stakk ikke sin utdannelse under en stol den gangen, som i dataalderens anonymitet. Hun kom fra Ringerike, fra Hønefoss. Allerede ved skolestart i 1934 var hun på plass. Riktignok som årsvikar i første omgang, men det var da noe. Lønnsvilkårene var nok ikke noe å skryte av, men det var ikke noe selvsyn den gang. Så ble hun her, slo rot og preget sitt kull og sine omgivelser helt til hun trakk seg tilbake i 1969. Da gikk ferden tilbake til Hønefoss. Så var ringen sluttet. Signe Fransrud ble historie, en nokså stor del av skolens historie, og for dagens unge et ukjent begrep. Men mange, mange rundt i vår by, vårt land og ganske sikkert også i den vide verden vil huske henne. Et boblende oppkomme av en lærer, som for dagens voksne kvinner og menn, bestemødre og -fedre blir stående som det midtpunkt hun var i deres liv

i en periode man i dag betegner som vanskelig. Begrepet tenåring var ikke oppfunnet da hun tok sine første skjær. Derfor ble hun «Fransa», en liten kraftig og seig strikkmotor som kunne tenne på alle pluggene når livet gikk i mot. Og det gjorde det som oftest i løpet av en skoledag. Det buttet imot. Men hun var som regel en varm og kjærlig, og kontant, hønemor for sine kyllinger. Hun tok seg tid til og følte ansvar for å oppdra de unge sinn til noe mer enn til bare å bli skoleflinke. Det var mennesker de skulle bli først og fremst. Og det ble de, smått om senn, alle som en. Takket være omsorg og inspirasjon fra en lærer som ville dem vel.

Wold (1983: 91) skriver avslutningsvis at Signe Fransrud og hennes kollegaer ...fikk fullføre sin gjerning i en ren kunnskapsskole, noe som passet de som hånd i hanske, og ble i mange, mange år friske fargeklatter i skolens ansikt.

Andre interesser

Utover botanikken, i yrke og fritid, var Signe Fransrud dyktig i knipling og hun kniplet blant annet en bord til alterduk i Ask kapell. Alterduken ble brukt i 30 år, fra 1965 til 1995.

Signe Fransrud.

Etterord

Signe Fransruds arbeid med gamle hageplanter har ifølge Mari Marstein stor verdi for alle som arbeider med Planteavren.² Planteavren omhandler planter som er eldre enn 1950 og Signe Fransrud kan fortelle om planter som er eldre enn 1920. "Det har vært virkelig verdifullt for oss i Planteavren", sier Marstein. "Ikke minst er det artig å se at mange av de folkelige navnene vi hører i dag er de samme som hun skriver om for nesten hundre år siden", avslutter hun.

NOTER

¹ Foredragenes titler er referert i Trøndelagsforeningens årsmeldinger gjengitt i Blyttia 1939, 1941, 1942, 1948, 1950, 1951.

² Planteavren er etablert som et samlet konsept for bevaring og bruk av plantegenetiske ressurser. Se www.planteavren.no

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Fransrud, Signe 1931: Gamle hager og hageplanter på Ringerike. Nyt Magazin for Naturvidenskaberne bind 70: 199-271. Oslo 1931.
- Fransrud, Signe 1932: Fra de gamle haver på Ringerike. I: Ringerike 1932/33: 9-13.
- Høeg, Ove Arbo 1976: Planter og tradisjon. 3.opplag. Universitetsforlaget, Oslo.
- Marstein, Mari 2013: Kjerringstakk og silkeserk. Tradisjonsrike stauder i Gamle Hvams hage. Akershusmuseet.
- Wold, Arne 1983: Strinda videregående skole 50 år, 1933–1983.
- Muntlige kilder: Karen Lovise Lerberg, Anne Berte Lerberg, Halvard Lundstad, Randi Nørgaard.

FORFATTEROMTALE

Gunvor Bollingmo, født 1948, bosatt i Hole. Arbeidet som høyskolelektor i spesialpedagogikk og som pp-rådgiver i videregående skole. Interesser: Mykologi, botanikk og lokalhistorie.

Et bilde fra Krokkleiva

– hva kan det fortelle oss?

Noen ganger kan tilfeldigheter knytte mange tråder sammen. Det opplevde jeg med mitt møte med et maleri i Røysehuset – et velkjent motiv, men malt av en ukjent malerinne. Undringen over hvem hun var, førte meg i ulike retninger, som tilslutt endte i Røros.

Foto: Bjørn Geir Haason

Signe Bergstrøm "Krogkleven" (1888). Olje på lerret, 29 x 20,5 cm. Hole historielag.

Bodil Gusgaard

I Røysehuset på Sundvollstranda henger et lite oljemaleri med motiv fra Krokkleiva. Maleriet er innrammet i en forgyllt klassisk treramme med palmettbord. Hva kan maleriet fortelle oss? Bildet er verken signert eller datert, men når vi snur bildet, ser vi tekst på blindrammens bakside: «Krogkleven. Copie af Signe Bergstrøm 1888». Her er mange tråder lagt. Vi vet nå arbeidsmåten, hvem som har malt maleriet og når det ble utført.

Krokkleiva som motiv

Motivet er velkjent, men la oss betrakte og reflektere over maleriet. Det er et landskapsbilde i høydeformat. Fra et fugleperspektiv skildres et landskap

hvor en vei, fra bildets nederkant, snor seg diagonalt innover i motivet. Veipartiet går gjennom et skar med en monumental bergformasjon på hver side. Nede i skaret åpenbares det berømte utsynet fra Krokkleiva over Ringerike med fjord og disige skogkledde åser i bakgrunnen. Og nede ved fjorden ser vi konturene av et gårdstun – Sundvolden gård. Det er en vakker kveld med en lysende, blå kveldshimmel like etter solnedgang. Det er brukt en rekke perspektiviske virkemidler for å skape rom i bildet. Maleriet er klassisk bygget opp med tre dybdeplan – en forgrunn, mellomgrunn og bakgrunn i ulike horisontale sjikt. Den diagonale veien, som gradvis blir smalere, skaper

dybde. I mellomgrunnen, i en sving på veien, ser vi en bitteliten, ryggvendt person. Den lille personen skaper dybde og gir inntrykk av et større landskapsrom. Landskapet ligger i kveldsbelysning, hvor lyset fra himmelen gir en delvis mørklagt og varm fargetone i forgrunnen, men som blir kaldere og mindre skarp innover i billedrommet – dette øker dybden i bildet.

Maleriet kan knyttes til den nasjonalromantiske arven. Kunstnergenerasjonen i den nasjonalromantiske periode hadde akademiet i Düsseldorf som sitt lærested fra cirka 1840¹. Der ble de opplært til at fargene skulle inneholde mye gul- og brunskjær, og det var viktig å holde

seg til den klassiske oppbyggingen av maleriet. Signe Bergstrøms maleri er i overensstemmelse med denne tradisjonen med en klart definert mørk forgrunn, en lysere og klar mellomgrunn og en bakgrunn som toner ut i et blått luftperspektiv. Og den ryggvendte, lille personen kan vi som betraktere, identifisere oss med, og minne oss om den storslagne utsikten over fjorden og landskapet. Akademiet stilte også krav om å gi en realistisk gjengivelse, men en kunne male naturen mer imponerende og mer opphøyet enn den var i virkeligheten. Dette kommer til uttrykk i de monumentale bergformasjonene på hver side av skaret i forgrunnen.

Avbildet av utallige kunstnere

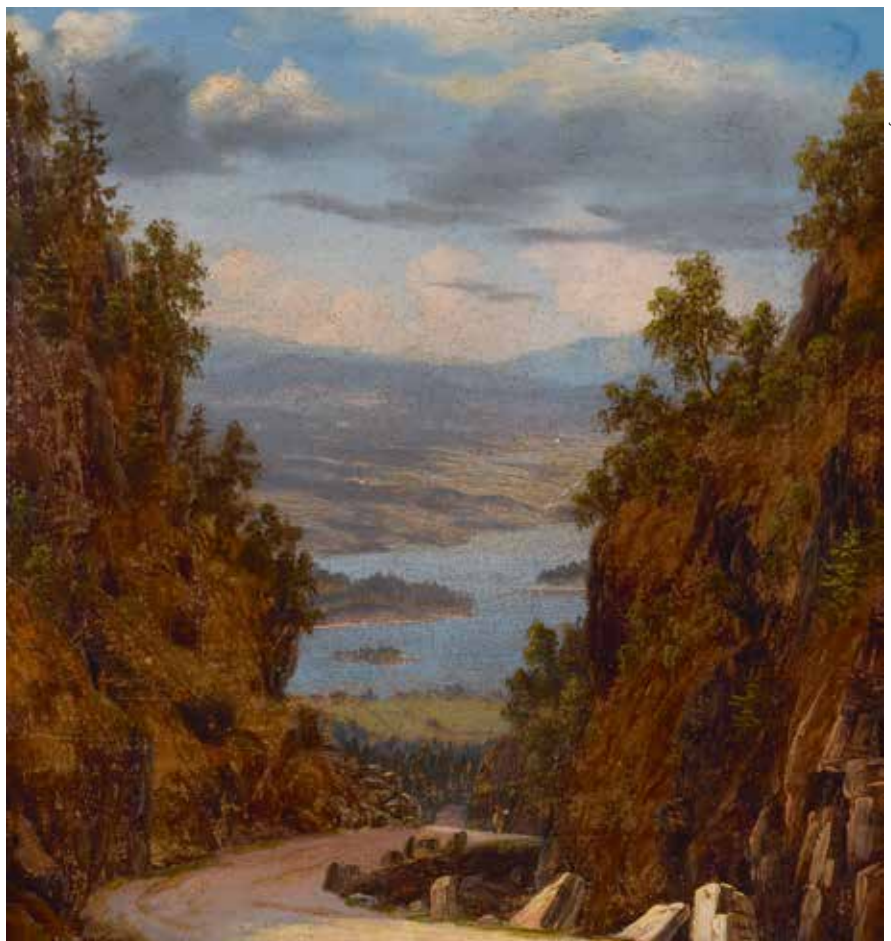
Så lenge hovedveien vestover mellom Kristiania og Bergen gikk gjennom dette skaret, har en rekke utenlandske og norske kunstnere² malt dette berømte utsynet utallige ganger her ved Malersteinen.

Den danske maleren Erik Pauelsen (1749–90) malte «Passasjen gjennom Krokkleven» i 1788, som er det eldste maleriet vi kjenner av Krokkleiva. Hundre år senere maler Signe Bergstrøm (1869–1947) et motiv fra Krokkleiva. Men Signe Bergstrøm satt neppe i Kleiva ved Malersteinen i 1888. For motivet er, som det står på baksiden av bildet, en kopi. På denne tiden var Signe Bergstrøm 19 år gammel og bodde hjemme hos sine foreldre i Trondheim. Hennes far, William Sofus Bergstrøm (1832–1905), var bygmester ved Nidaros domkirkes restaureringsarbeider³ fra 1876 til 1904⁴.

William S. Bergstrøm var tegner og hadde utført flere illustrasjoner i ulike bildeverk⁵. Han var svært historisk og arkeologisk interessert, og hans dagbøker fra sitt arbeid ved domkirken som bygmester, er en betydelig kilde med observasjoner, tegninger og skisser. Signe Bergstrøm er kunstnerdatter, og hjemme ble hun trolig oppmuntret til å utvikle sine kunstneriske anlegg, uten at hun selv eller familien mente å gjøre yrke av kunsten. Et slikt syn var innenfor de rammene som var vanlig jenteoppdragelse i siste halvdel av 1800-tallet. Kvinner på den tiden hadde heller ingen adgang til Den kgl. Tegneskole (fra 1818) i Kristiania. For å få undervisning måtte kvinner oppsøke private malerskoler.

Bernt Lund "Krogkleven". Radering i "Norge fremstillet i Tegninger" (1848). Chr. Tønsbergs forlag.

Bernt Lund "Krogkleven" (1841). Olje på lerret, 39 x 36 cm. Ringerikes Museum.

Maleriet til Signe Bergstrøm er svært sammenlignbart med maleriet «Krogkleven» til de norske düsseldorfkunstnerne Bernt Lund (1812–85) og Johan Fredrik Eckersberg (1822–70), et motiv som var tilgjengelig som raderinger i bildeverket «Norge fremstillet i Tegninger»⁶. I dag vil en kunstner som kopierer en annen kunstners arbeid, bli beskyldt for plagiat. Tidligere var dette annerledes. En anerkjent kunstners arbeider kunne bli allemannseie ved kopiering. Undervisningen, enten ved Tegneskolen eller Eckersbergs private malerskole (fra 1859) i Kristiania, var i hovedsak en grunnleggende innføring i tegning: først å tegne en kopi av et anerkjent kunstverk, så tegning etter antikke gipskopier, for så å kopiere anerkjente kunstverk med oljemaling og tilslutt male egne komposisjoner. Maleriet til Signe Bergstrøm, en kopi, faller godt inn i denne akademiundervisning – trolig under veiledning av sin far, William Bergstrøm.

Rørosmotiv

Neste spor etter Signe Bergstrøm som malerinne fører oss til Røros. Rørosmuseet eier to malerier som hun malte i 1920. Det nye friluftsmaleriet, slik det vokste frem i 1880-årene med realismens krav om direkte iakttagelse og nøyaktig fremstilling av den synlige virkelighet og tidens vanlige livsfor-

Foto: Rørosmuseets samlinger

Signe Bergstrøm Sæthre "Gården Falkberget ved Rugelsjøen" (1920).
Olje på lerret 96 x 37 cm.

hold, har innvirkning på begge hennes malerier fra 1920. Ett av disse maleriene viser gården Falkberget. Opplysning oppgitt med blyant bak på lerretet forteller at dette er Johan Falkbergets barndomshjem – sett fra berget. I følge Aasta Falkberget (1974: 22) bodde Signe Bergstrøm på gården Falkberget sommeren 1920. Hun var på stedet og malte i stort format og ga en gjengivelse av synsinntrykket. Maleriet er i rene farger og viser en evne til å skape stemning ved å la lyset leke over motivet.

Fargen er detaljert penslet på lerretet. Det andre maleriet dokumenterer en gammel grue, som en mannsperson sitter ved. Maleriene er signert Signe Bergstrøm Sæthre. I 1920 var hun 51 år, og ifølge folketellinger og kirkebøker giftet hun seg i 1899 med handelsmann Ingebret Sæthre (1871–1909)⁷, har flyttet til Kristiania⁸, er enke og har to døtre – Gunvor (1902–1995) og Oddbjørg (1906–1923). Men malte fremdeles malerier. Hun døde i 1947 i Oslo i en alder av 78 år.

NOTER

¹ F.eks. H. Gude, A. Tidemand, J.F. Eckersberg, K. Bergslien, A. Askevold, A. Cappelen, m.fl.

² F. eks. E. Pauelsen, C.F. Vogt, J. Flintoe, P.F. Wergmann, J.C. Dahl. T. Fearnley, B. Lund, J.F. Eckersberg, m.fl.

³ Folketellingen for Trondheim 1885.

⁴ Christian Christie (1832-1906) var domkirkearkitekt i Bergstrøms periode som byggmester.

⁵ Billeder til norske Digte : Spøg i ti Skitser (1883), Ornamenten for norsk Træskjærerkunst (1886) og Motiver for norsk Træskjærearbeide (1892). Nevnes kan også hans maleri Rekonstruksjon av Olavsprosesjon med Olavsskrinet i middelalderen (1883).

⁶ Maleriet «Krogkleven» malt av Bernt Lund i 1841, fikk Jørgen Moe som gave høsten 1843 da han var huslærer for sønnen til jernverkseier Nicolai Aall ved Nes jernverk. Eier av maleriet er Ringerikes Museum. Raderingen finnes i bildeverket som ble utgitt i 1848. Eckersbergs motiv var i bildeverket fra 1855 og dessuten tilgjengelig i Norway: Illustrated Handbook for Travellers (1875) og Norge, fremstillet i Tegninger: med kortfattet Text af forskjellige Forfattere (1881). Lommeutgave. Bøkene ble utgitt i Kristiania av Chr. Tønshøgs forlag. Siden den ryggvendte, lille personen finnes på Bernt Lunds maleri og raderingen utført etter maleriet, kan Lunds versjon være modell for Bergstrøms maleri. Radering er bilde som er gravert med koldnål eller etset i en metallplate og trykt på papir.

⁷ Ministerialbok for Trondheim prestegjeld.

⁸ Folketellingen for Kristiania 1910.

KILDER/LITTERATURHENVISNING

Falkberget, Aa. 1974: I Trondalen og på Ratvolden. Aschehoug, Oslo. 239 s.

FORFATTEROMTALE

Bodil Gusgaard (født 1943) var førstelektor i kunsthøgskolen i Østfold, Avdeling for lærerutdanning i 38 år og Akademi for figurteater i to år. Hun underviste i historisk kunst, samtidskunst og arkitekturhistorie. Hun har hele livet hatt sterk tilknytning til Ringerike på grunn av slekts- og familiebånd, og er nå bosatt i Hønefoss.

Johansens *kafe*

Jula 2010 var jeg på Johansen
 Jeg var usikker på om jeg ville komme inn aleine
 I følge ryktene måtte man jo nesten ha "medlemskap"
 for å komme inn
 Så det var greit å ha med pappa som kjente
 stedet og folka
 Jeg kjøpte en halvliter
 En halvliter av Roger Johansen, fortalte pappa
 Barnebarn av Julius Johansen som starta kafeen
 På vei til bordet spurte en av gjestene hvem jeg var
 Dattera til Trond Hilton – faren min, forklarte jeg

Da var det oppklart og greit
 På "stambordet" satt blant annet søstra
 til en klassekamerat av pappa fra folkeskolen
 En halvliter til
 Jeg valgte Jim Reeves på jukeboksen
 En av gjestene begynte å danse
 Over jukeboksen gikk fredagsunderholdninga
 på tv-en, på lydløs
 I hjørnet satt en blind mann
 Han ble fulgt av Roger eller en av en stamgjestene
 når han var nøden

Live Haug Hilton

FORFATTEROMTALE

Live Haug Hilton (født 1985) er født i Hønefoss og bor i dag Oslo hvor hun jobber som billedkunstner. Hun er uteksaminert med bachelor- og mastergrad fra Kunsthøgskolen i Bergen, avdeling Kunstakademiet og The National College of Art & Design i Dublin. Hiltons kunstneriske praksis handler om aspekter ved livet utenfor kunstverdenen, det såkalte hverdagslivet, og kvaliteter og skjønnheten med det livet. I arbeidene hennes har hverdagslige steder og landskaper vært hovedfokus, med en særlig interesse for industri og arbeiderklasseområder.

Foto: Digitalt Museum

Studebaker sykebil fra 1929. Distriktets første sykebil, produsert hos Skabo jernbanevognfabrik, Skøyen.

Syketransport på Ringerike

Det var et stort løft da Hønefoss Sanitetsforening i 1918 kjøpte og utstyrte en ny sykekurv til bruk på jernbanen til erstatning for en gammel og utslitt. Den gang var det slik syketransport fra Hønefoss til Drammen sykehus foregikk.

Lillann Aslaksrud

Etter en del om og men i 1929, gikk sanitetsforeningen med på å takke ja til en Studebaker sykebil, som en meget aktiv og sosialt bevisst dameforening kalt *Tirsdagsklubben* ville gi foreningen. I den forbindelse skrev Sanitetsforeningen følgende:

«I besvarelse av skrivelse 16. desember 1929 meddeles at vi med takk mottar syke bilen på de av damekomiteens tilbudte betingelser:

1. Gjeldfri.
2. Bilmerket uttatt, og bilen anerkjent av den nedsatte bilsakkyndige komite.
3. Sanitetsforeningen kan med ingen forpliktelse overta med hensyn til å erstatte bilen med en ny, når den ikke lenger er hensiktsmessig i bruk.»

Bilen ble overrakt sanitetsforeningen 30. januar 1930. Det var flere som var med på å hjelpe sanitetsforeningen i gang. Et morsomt og hyggelig brev fra Brødrene Østvold viser det: «Til disposisjon for syke bilen stiller vi GRATIS 200 liter Benzin. Benzinen må påfylles bilen fra tankanlegget. KOLBJØRN ØSTVOLD.»

Det ble satt i gang en innsamling av midler, som skulle brukes til innkjøp av ny bil, hvis det i fremtiden skulle skje noe med bilen og en ny måtte skaffes. Så startet sanitetsforeningen umiddelbart med syke transport. Rolf Wiborg Thune var sjåfør. For kjøring og vedlikehold var hans godtgjørelse 10 øre kilometeren. En tur til Drammen kostet pasienten kr 35, forutsatt medlemskap i Trygdekassen. I motsatt fall kom det på kr 40.

Ny bil – en Buick

Den 1. februar 1935 sto det i Ringerikes Blad at Hønefoss måtte ha en ny sykebil. Den gamle hadde gått jevnt og trutt i fem år, og en fant flere feil og mangler ved bilen. Det var blant annet ingen mulighet til vask, og bilen var veldig kald om vinteren.

Sykebilkomiteen overveide i mars 1935 å sette i gang en basar på Håndverkeren til inntekt for en ny bil. *Tirsdagsklubben*, som ga den første bilen, stilte igjen opp med hjelp på basaren. I tillegg ga klubben et storslagent pengebidrag. Et brev fra en dame på Nakkerud, som ville være med og støtte, sendte kr 2 i frimerker. Hun syntes det var et stort foretagende, og ønsket lykke til. Det kom inn kr 2 738,25, som ble satt på bok i Ringerikes Sparebank, og som kunne benyttes til ny bil.

DER RETTES EN BØNN, DER STILLES ET KRAV.

Åpningen og slutten av en prolog, lest ved sykebilbasarens åpning 22. februar 1935. Prologen er skrevet av bestyrer Bj. Wahlstrøm:

«hva du evner kast av». Sykdom kan komme, ulykke ramme, rik eller fattig, det blir det samme: Hjelp trenger alle i nødens stund. Kan hende, det kan være livet det gjelder.

Timer, minutter, sekunder teller, frem må den syke til kyndige hen der. På all slags føre og all slags vær. Du skjønner det trenges solide greier.

Hjertelig takk da på forhånd til alle som lyder parolen og lar deg kalle. Meget skal til, men vi vet vi skal få det. Målet er høyt, men vi vet vi skal nå det.

Det ble en heftig diskusjon om ny sykebil. Det hele endte med at Hønefoss Sanitetsforening ga sin tilslutning til innkjøp av en ny sykebil i november 1936. Da hadde diskusjonen pågått i vel ett år. Det ble, etter en del forespørsler til andre sykehus som hadde en slik bil, bestemt å gå til innkjøp av en Buick 1937-modell. Den var enkel, men praktisk innredet, og gråmalt med sanitetsforeningens merke på. I den gamle bilen hadde man sterkt savnet vann til vasking. Dette var selvsagt sanitetsforeningen oppmerksom på, og det ble innlagt en vask à la jernbanens med vanntank og porselensfat. Dette var en ordning denne bilen var alene om.

Flere sykehus syntes at denne bilen var for lav, så Hønefoss-bilen ble laget 10 cm høyere. Samtidig ble bilen, for å utnytte plassen bedre, gjort mer loddrett bak. Hønefoss avsto altså fra den mer strømlinjeformede formen, men bilen ble allikevel meget vakker. «Sanitetsforeningen vil sikkert få glede av denne nyervervelsen», står det i et oppslag i Ringerikes Blad i 1937. Bilen gjorde den første turen 28. juli 1937. Den gamle bilen ble solgt til en person fra Hønefoss.

Med alle forbedringene man gjorde, ble det en dyr bil. Den kostet kr 11 500, så

innsamlingene fortsatte. Det ble sendt «tiggerbrev» til store bedrifter, og man håpet atter en gang på folks velvilje. Sanitetsforeningen greide finansieringen, og Hønefoss hadde fått en ny og moderne sykebil, faktisk flottere enn den Oslo legevakt hadde.

Det ble spurt om man merket noen nedgang i driften etter at det katolske sykehuset ble opprettet. Men det hadde sanitetsforeningen ikke, og bilen var stadig i bruk. Foreningen hadde nå søkt Hønefoss kommune og Norderhov kommune om et bidrag til driften, og håpet på et positivt svar. Som de sa den gang: «Sykebil er jo noget som vel rettst burde være kommunen som holdt». Wiborg Thune kjørte bilen frem til 1940 da en ny sjåfør, Otto Olsen, overtok.

Krigen kommer

Sykebil ble mye ramponert under de første årene av krigen. Den 10. februar 1944 fikk foreningen et beløp som var samlet inn av norske offiserer i *Grune bei Lissa* (se faktaboks). Beløpet på kr 3000 var et bidrag til anskaffelse av ny sykebil til sanitetsforeningen. Foreningens formann sendte da følgende takkeskriv: «Herr Oskar Torp. Vi sender Dem vor hjertelige takk for denne uventede store gave, og ber Dem overbringe givne vor takk, og tilføier at det har gledet oss meget at de norske offiserer under sin internering i Tyskland har funnet anledning til at tilgodese oss med et så stort beløp.» Det kom også inn penger fra en del offiserfruer i Horten, på grunn av at mennene deres hadde vært internert på Hvalsmoen første del av krigen. Bankene i byen bidro også, og alle disse pengene ble brukt til reparasjon av den gamle bilen.

Hønefoss Sanitetsforening drev sykebiltransport frem til februar 1946. I et styremøte 14. februar ble følgende vedtatt: »Bilen selges etter takst til herr Emil Hansen». Taksten var på kr 2 500, og i en uttalelse fra sykebilkomiteen heter det: «Den lave takst må sees på grunn av at kardangen er i stykker, og mulig helt nedslitt. En vil også bemerke at sykebil nu er gammel og nedslitt. Pengene er betalt og herr Hansen overtar.»

Foto: Ringerikes Blad

Den nye sykebil, Buick 1937-modell, før forandringene ble gjort.

Før Emil Hansen overtok bilen, hadde han stått for sykebilens drift ca. ett år og vist et meget tilfredsstillende resultat. Fruene Klouman og Jørgensen, som hadde foretatt kontrollen av bilen, sier: «Herr Emil Hansens drift av sykebiltransport har vist seg å være helt ut tilfredsstillende, og det har heller ikke forekommet klager over telefonvakt eller fra noen pasient». Det ble videre besluttet at av sykebilens tøy, forbeholdt sanitetsforeningen seg å få tilbake seks dynetrekk, seks laken, seks putevar og seks håndklær, mens resten kunne overlates til herr Hansen. Hønefoss Sanitetsforening forbeholdt seg fortsatt til å ha kontroll med sykebiltransport i fremtiden.

Det siste er historie da syketransporten, nå ambulansetjenesten, for lengst er overtatt av det offentlige.

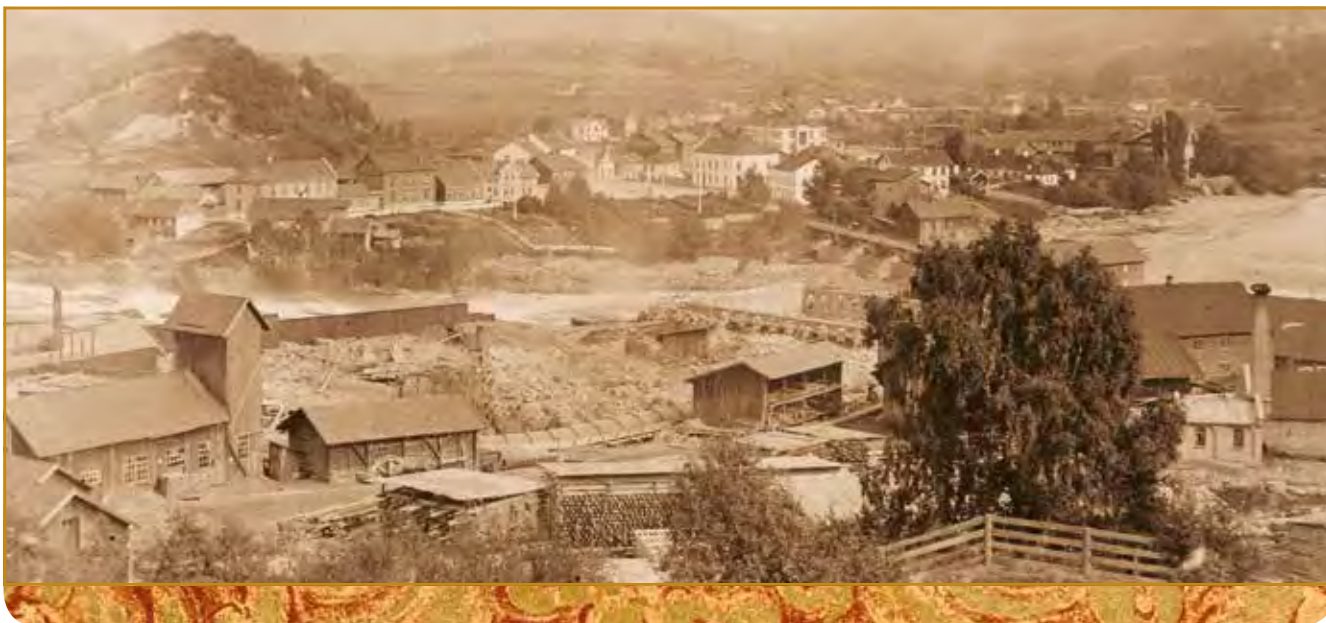
ARRESTASJONER i 1943

I august 1943 ble ca 1 500 offiserer arrestert og samlet på Hvalsmoen. Vel 500 av disse ble sendt hjem igjen på grunn av sykdom, spesielle yrker eller alder. De øvrige ble sendt til to krigsfangeleire i Polen, Schildberg og Grune bei Lissa. Noe senere ble alle de norske offiserene samlet i Schildberg (Ostrzeszów på polsk). Kilde: Aktive Fredsreisere

Initiativtaker til innsamlingene var Asle Enger fra Ådal, senere sogneprest i Hønefoss. Han var vernepliktig offiser og ble frivillig med som prest da offiserene ble sendt til Polen.

FORFATTEROMTALE

Lillann Aslaksrud er født i Hønefoss 1932. Hun er utdannet barnepleier og har arbeidet med barn med funksjonshemming. Lillann Aslaksrud har vært medlem av Hønefoss Sanitetsforening siden 1951, og hun har vært foreningens leder siden 2002.

Hønefossen rundt 1880

Sagbruksarbeideren i Hønefossen omkring 1900

Den første geistlige kornmøllen ble registrert ved fossen i 1337, men det var først da man lærte å utnytte vannkraften til å skjære tømmer, at det ble fart i utviklingen.

Frank Tverran

Etter en lang periode med allsidige virksomheter, som alle utnyttet kraften fra Hønefossen, ble det i 1873 gjort forberedelser til store endringer i Hønefoss. Det var Chr. Anker som den 4. mars 1873, startet et raid for å kjøpe opp flest mulig eiendommer i og omkring Hønefossen. Han begynte med å kjøpe den store eiendommen til brødrene Leo og Theodor Arnemann. Deretter kjøpte han ytterligere åtte møller samt en del boligeiendommer. Planen var å bygge et stort tresliperi. Men i midten av 1870-årene ble det nedgangstider for tresliperiene og planen lagt på is. I stedet skjedde det en modernisering av sagbrukene. Først i 1881 kom produksjonen av tremasse i gang.

I 1907 publiserte Det Statistiske Centralbureau en omfattende undersøkelse omkring arbeids- og lønnsforhold ved sagbruk og høylerier for perioden 1892 til 1906. De største sagene lå omkring Glomma og Fredrikstad hvor det i snitt var ansatt nær 200 personer på hver sag, mens landsgjennomsnittet lå på

ca 30. Sagbruksvirksomheten omkring Hønefossen var beskjeden i landsammenheng, men det fine med denne undersøkelsen er at den gir oss god innsikt i hvordan det var å jobbe på et sagbruk mot slutten av attenhundretallet. Arbeiderne var så godt som alle menn og gutter. Etter at Fabrikktilsynsloven kom i 1892, fikk ikke barn under 12 år lov til å arbeide i fabrikkene.

Sagmestere og bakgutter

Allerede rundt år 1500 begynte de norske bøndene å bygge de første sagene drevet med vann. Dette var et viktig skritt i treforedlingens historie og teknikken kom fra Sverige, hvor vandrevne sager var i bruk noe tidligere. Den aller eldste vandrevne sag vi kjenner, var fra Augsburg i 1337. I Hønefossen benyttet man seg av renner både for vann og tømmerstokker. Når bruket trengte mer tømmer, ble det gitt beskjed til *tømmerguttene* om at de skulle sende tømmer i renna helt til det ble signalisert stopp. Tømmerstokkene endte ut på et stort skråplan som var bygd opp av planker. Her overtok

tømmervelterne, som sørget for at stokkene kom nedover skråplanet til saga. Inne i selve sagrommet kunne det være en eller flere sagrammer. Dette ble kalt oppgangssag og inne i hver ramme var det spent opp flere sagblader. Rammen beveget seg opp og ned ved hjelp av vannkraft. Tømmerstokken ble automatisk trukket fram gjennom sagrammen. Hver sagramme ble passet av en *sagmester* som hadde hjelp av en *saggutt*.

Når hele stokken hadde gått gjennom saga, ble den til planker og bord. Ytterst på begge sider fikk vi det vi kaller hon eller bakhon. Planker og bord ble deretter lagt på en benk hvor begge sidekantene på en gang ble skåret av med en dobbelt sirkelsag. Dette arbeidet ble utført av en *kantsagmester*. Kantsagmesteren hadde to gutter til å hjelpe seg. En *bakgutt* og en *framgutt* som hjalp til med å få plankene rullet videre og utenfor sagbruksveggen. Bakhonen (skrives også bakhunen) ble også godt utnyttet. Det var egne *bakhonkappere* som ved hjelp av sirkelsag kappet bakhonen i mindre

stykker og sorterte ut det som kunne brukes til stav. Stav var trelast med små dimensjoner, ca 75 cm lang og ca 7,5 cm bred. Dette ble brukt til bl.a. tønneproduksjon og gulvbelegg. Resten av honen ble til fyringsved.

Andre ansatte på bruket

På sagbrukene hadde de også ansatt en del *tomtearbeidere*. *Plankekjøreren* skulle få plankene vekk fra sagveggen og ut på tomte. Dette må nok ha vært en grei jobb hvorfra vi har uttrykket ”ren plankekjøring” om enkle og rutinemessige oppgaver. Så hadde vi *fliskjørere* som tok hånd om alt trevirke som skulle selges som ved. Det var vanlig at både plankekjørere og fliskjørere leide med seg egne hjelpearbeidere. Da dette var lenge før gaffeltruckens tid, hadde man egne *plankestablere* og *bordstablere*. Disse ble ofte kalt *dragere*. Dette var tungt arbeid og til dette arbeidet brukte man ”hovedsagelig Mænd i den kraftigste Alder”. Stablerne, som også benyttet leiefolk, tilhørte de best avlønnede arbeiderne. Etter at plankene har tørket, kommer en ny yrkesgruppe. Dette er *sorterere*. De sorterte plankene etter kvalitet og sørget for at de ble klosset opp og klargjort for videre transport. Større bruk hadde også ansatt en del dagarbeidere til forefallende arbeide. Enkelte steder var man så plaget av tyverier at man måtte ha egne vakter.

Ikke helårsdrift

Naturforholdene i Hønefossen gjorde det vanskelig å holde det gående året rundt. Hvert år stanset sagarbeidet opp i 3-4 måneder, fra desember eller januar til april eller mai. Noe av denne tiden ble brukt til vedlikehold og reparasjoner, men de fleste folkene ble permittert. Det var slike perioder som tidvis ga steder som Hønefoss dårlig rykte. Da var det mye fyll og dovenskap. Men om det var stille på vinteren, var det desto mer hektisk om sommeren med helkontinuerlig skiftarbeid. Men de fleste sagarbeiderne hadde annet å ta seg til når sagene sto

stille vinterstid. Mange hadde skogsarbeid med tømmerhogst og tømmerkjøring. Noen hadde småbruk og andre drev med vedkjøring, kassesnekring eller produserte isblokker. Rundt Hønefossen ble det snekret både kommoder og likkister. Selv om de færreste gikk helt arbeidsledige vinterstid, var ikke inntektene like gode og regelmessige som ved sagbrukene. Arbeiderne var derfor i stor grad avhengig av kreditt hos lokale kjøpmenn.

Arbeidstid

På et typisk større bruk kunne dag- og nattskiftet gå fra mandag morgen klokka 06.00 til lørdag ettermiddag klokka 16.00. Dette var delt opp slik at dagarbeiderne hadde 6 skift hvert på 12 timer med 2 timers hvil, tilsammen 58 timer pr uke. Nattarbeiderne hadde 5 skift á 12 timer med 2 timers hvil, tilsammen 50 timer pr uke. De byttet skift hver uke slik at de som hadde hatt nattskift sluttet lørdag morgen klokka 06.00 og hadde fri til mandag morgen klokka 06.00. Dagarbeiderne sluttet lørdag klokka 16.00 og hadde fri til mandag ettermiddag kl 18.00. Hviletiden ble fordelt på en halv times frokostpause fra 08.30 til 09.00, middagspause fra 12.00 til 12.30 og ettermiddagshvil fra 15.30 til 16.00. Den siste pausen bortfalt på lørdager.

Tomtearbeiderne var avhengig av dagslys og arbeidet kun på dagtid. Søndagsarbeid og annet overtidsarbeid forekom nesten aldri. Unntatt fra dette var enkelte sagbruk som hadde ansatt fyrbøtere og vakter.

Lønnsforhold

De fleste alminnelige sagarbeiderne hadde akkordlønn, for det meste som gruppeakkord da flere arbeidere gikk sammen om en akkord og delte likt. Forskjellige typer arbeidere kunne også gå sammen om en akkord, men da ble satsene regnet ut etter hva slags stilling de hadde. Formenn o.l. hadde i sin alminnelighet fast årslønn, mens hånd-

verkere oftest hadde daglønn. Unge gutter hadde til dels daglønn og til dels akkord. Hvis det lønte seg for akkordlagene, så leide de inn ekstra hjelpearbeidere. Disse kunne enten få en del av akkorden eller en fast daglønn.

En akkordarbeider kunne rundt 1900 tjene 4–5 kroner pr dag. Hvis bruket stanset på grunn av reparasjoner eller vedlikehold, fikk de 2–2,50 kroner pr dag. Stort sett var det lønning hver fredag. I tillegg til lønn, hadde de som jobbet ved sagbrukene i større eller mindre utstrekning gratis ved. Et sted fikk alle gifte arbeidere og de ugifte som var forsørgere, gratis ved. Dette ble rundt år 1900 anslått til å ha en verdi av 45 kroner pr år.

Svært mange av formennene hadde fritt hus. Dette ble anslått til en verdi av kr 150 pr år. En formann hadde i snitt en årslønn på kr 1 600–1 700 mens en alminnelig sagarbeider med akkordlønn kunne tjene kr 1 000 pr år (Fra årene 1905–06).

Risikofylt arbeide

Av det samlede antall skader i industrien i perioden 1895–99, var skadene i sag- og høvelindustrien langt over gjennomsnittet. De hadde i perioden 141 skader pr 1 000 arbeidere mens det for industriarbeidere generelt var 108 skader pr 1 000 arbeidere.

Hvis du kom deg i arbeid før det hadde gått fire uker og du ikke hadde fått varig men, fikk du ingen erstatning. Av i alt 1 856 skader, var 559 av mindre alvorlig karakter. 896 skader medførte forbigående arbeidsudyktighet, 357 ble helt eller delvis arbeidsuføre og 44 omkom. Flere av dødsfallene skyldtes dårlig sikring. Fra en rapport er dette sakset: ”Ved en Listehøvel sprang Overkutterremmen. Remlaasen gik itu; en Del af denne skiltes fra Remmen og traf en Arbeider, der stod i 6 1/2 Meters Afstand fra Maskinen, i Lysken, saa Pulsaaren blev overskaaret, og Manden forblødede sig.”

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Aschehougs og Gyldendals store norske leksikon.
- Hønefoss: Byens historie 1915. Hønefoss, Hønefoss kommune.
- Det Statistiske Centralbureau 1907: Socialstatistik 7: Arbeids- og lønningsforhold ved sagbrug og høvlerier. Kristiania.

FORFATTEROMTALE

Frank Tverran (født 1950 i Oslo) vokste opp på Hønenjordet utenfor Hønefoss. Han jobber til daglig som webdesigner med eget foretak i Hønefoss. Han er redaktør for og har skrevet en rekke lokalhistoriske artikler i RingeriksAvisa.no. Tverran har tidligere vært styreleder for Ringerikes Museum og har vært medlem av redaksjonen i Heftet Ringerike siden 2004.

Anders-Stigsrud på Nakkerud

Husmenn på Tyristrand og Nakkerud

Gamle utsagn, historier og regler gikk i muntlig tradisjon i flere bygdelag.

Her er noen fra Tyristrand skrevet ned av lokalkjente.

Ole Klanderud

De tidligere eiere av Anders-Stigsrud, lærer Lars Andersen (1844–1919) og lærer Anders Viljugrein (1890–1956) samlet og nedtegnet folkeminner. Lærer Viljugreins sønn, klokker Lars Egil Viljugrein (1928–2015) bevarte minnene. Lærer Andersen var husmannssønn fra Vøienenga i Vestre Bærum. Både hans far, bestefar og oldefar hadde vært husmenn under Vøien gård, som hadde hele 18 husmannsplasser. Husmannsstua som lærer Andersen kom fra, står fremdeles nær Holma industriområde på Vøienenga. Lærer Lars Andersen var i 51 år (1864–1915) lærer ved tidligere Grefsrud skole på Nakkerud, samtidig som han i alle disse årene var organist ved Tyristrand kirke. Han fungerte også som omgangsskolelærer på Krokskogen.

Om lærer Viljugrein kan sies at han var fra Hemsedal og vokste opp i nøy-somme kår. Han giftet seg med lærer Andersens barnebarn og leverte i en periode bidrag til Hefte Ringerike.

Til Bråtan og se sølvdaler

Omkring 1820 var det dårlige tider på Nakkerud. Og penger fantes mest ikke – bare noen mark og skillinger. Men gamle Tore Bråtan eide 1 sølvdaler. Det var alminnelig valfart til Bråtan for å se sølvdaleren.

Nødsåra på Søndre Tyristrand

Her var barkebrødstider, og mat fantes mest itte. Ole Gulbrandsen Kolbjørnrud, min tippoldefar, var ungdom i de dage. Han og hele søskenflokket og mange med dem drog tidlig om morran

Lærer Lars Andersen (1844–1919).

Foto: Ukjent (urlånt av Ole Kländerud)

Lærer Anders Viljugrein (1890–1956)

fastenes til Skjærdalen for å finne skinntryte. Det var så mye av den der, og den metta sultne mager. Meddelt av Esti Aamodt, min oldemors søster.

Onger og fattigdom

Det var mange onger og mye elendighet på husmannsplassene i Tyrstrand. Det sies at husmannen satt lengst mulig på garden om kveldene for å sleppe å koma heim til elendigheta si: Ei mager grinete kjerring med mange skrikaronger.

Sognepresten som formann

Det var mange husmenn og mange husmannsplasser, og det var mange onger og mye fattigdom. Ein husmann stod på prestens kontor og ville ha understøttelse. Presten var sint og myndig, og likte ikke alle disse husmannsongene. ”Ja, men det står i Bibelen at vi skal vorde mangfoldige og oppfylle jorden”, sa husmannen. ”Ja”, sa presten, ”men det står ikke at dere husmenn skal gjøre det.”

NOEN REGLER

”Den som itte passer mål, må supe kald kål”.

”Passer itte mann tia, så passer itte tia mann”.

”Den som kjøper alt han ser, må gråte når andre ler”.

”Det skal itte mye til for å kristne ein husmannsonge”.

”Når armaa kommer inn gjennom døra, går kjærligheta ut gjennom vinduet”.

”Nei, nå er dom fillete. Klea er itte hele hølimellom.”

Ein gamall mann i Søndre Tyrstrand sa at det var to slags folk:

”De nærende og de tærende.”

Prestekrageblomst etter som man napper av blad:

”Lusete – loppete – fillete – rein!”

”Det kan itte alle herrer vera, det må noen påsan bera”.

FORFATTEROMTALE

Ole Kländerud er født i 1956. Jurist 1983 og advokat fra 1985. Dommerfullmektig og politiadjutant. Kländerud overtok landbrukseiendommene Nedre Stigsrud i 1984 og Anders-Stigsrud i 1994. Begge eiendommer har vært i ætta siden 1869. På Anders-Stigsrud fantes en mengde kladder som inneholdt folkeminner som tidligere eiere hadde tatt vare på og nedtegnet.

Johannes Skråstad og altertavlen i Norderhov kirke

En altertavle, lik mange andre altertavler, er det noe spesielt med den? Ja, det kommer an på om øynene kan se! Et historisk riss, en presentasjon, litt om en treskjærer fra 1600-tallet. Denne artikkelen ønsker å gi litt hjelp til å se, se hvor flott og innholdsrik altertavlen i Norderhov kirke er.

Hans-Jacob Dahl

Selv blir jeg mer og mer fascinert av disse gamle altertavlene, men slik er det ikke for alle. Jeg føler meg noen ganger som én vi kjenner fra eventyrene. "Jeg fant, jeg fant", roper jeg. "Hva fant du nå da?" hører jeg i bakgrunnen. "Jeg fant enda en altertavle jeg tror er skåret av Johannes Skråstad!" "Hva skal vi med den? den er gammel og har for lengst gått ut på dato, den kan da ikke brukes til noe." "Ikke? Jo det tror jeg, og jeg vil i hvert fall stoppe opp litt og se nærmere på den":

Alterbilder og altertavle

Norderhov kirke ble bygget en gang på 1100-tallet som en langskipet kirke med tårn i vest og apsis i øst. I 1880-årene ble kirken utvidet til

korskirke. Vi vet ikke hvordan alter og apsis så ut den første tiden, men det er ikke utenkelig at den hadde et bilde av *Majestas Domini*, en framstilling av den seirende Kristus. Bildet kunne være malt på veggen, men mer sannsynlig er det at bildet var foran alterbordet, på et antemensale. Dette motivet på antemensalene fikk på slutten av 1100-tallet konkurranse av et nytt motiv: Maria med Kristus på fanget. Det var på denne tiden vi begynte å plassere krusifiks på alteret. Slik ville kirken framheve Kristi nærvær, ikke som den seirende Kristus, slik det hadde vært. Vekten ble nå lagt på hans menneskelige sider. En gang på 1300- eller 1400-tallet kan antemensalet ha blitt erstattet av et alterskap. Her fikk Maria med Kristus selskap av

helgenene, en ny motivkrets som kommer inn i kirkekunsten fra 1200-tallet og framover. De fleste steder fikk alterutsmykningen fra middelalderen stå etter reformasjonen. At kirkekunst ble ødelagt og kastet ut av våre kirker etter reformasjonen på 1500-tallet, er sterkt overdrevet. Det var i større grad nedgangstidene etter svartedauden som gjorde at vi ikke klarte å ta vare på middelalderens kirkekunst (Christie 1973:13ff). Norderhov kirke kan ha fått sin første altertavle på slutten av 1500-tallet, i så fall var det en katekismetavle, en tavle uten bilder og figurer. Den hadde i stedet påmalte tekster som Fader vår, trosbekjennelsen og budene. Om den første altertavlen i Norderhov kirke kom noe senere, litt ut på 1600-tallet, da var det antakelig

en renessansetavle med malerier og kanskje noen få figurer¹. Så skjedde det noe på 1680-tallet. Norderhov fikk en ny altertavle, og det er den vi nå skal se nærmere på.

To etasjer med fot- og toppstykke

Altertavlen i Norderhov kirke er en toetasjes tavle med fot- og toppstykke. Fotstykket har et ovalt maleri i midten med motiv fra Jesus i Getsemanehagen. Jesus er i bønn og samtale med en engel, mens tre av disiplene sover, de som lovt å våke sammen med han. På hver side er det et framspring, og på framspringet er det et ansikt eller en maske omkranset av ornament. Disse ornamentene er i likhet med resten av tavlen skåret i en stil som kalles bruskarokk, den tidligste formen for barokk vi har i Norge. Bruskarokken avløste renessansen som var mye strengere i formuttrykket². Den kom til landet i tiden etter 1630 og var rådende fram til 1700. Da kom akantusbarokken og overtok som det dominerende stiluttrykk.

1. etasje på tavlen har en korsfestelsesgruppe som motiv. Det er Jesus på korset med Maria og Johannes stående under. De er alle skåret i rundskulptur. Bak figurene er det et maleri uten særlige motiver. Det var på denne plassen det i 1880-årene ble satt inn et maleri. Det var et maleri av Eilif Petersen, antakelig malt i Roma i 1882 med motivet Jesus ved martersøylen iført purpurkappe og tornekrone. Maleriet sto i altertavlen fram til restaureringen på 1950-tallet. Da ble det tatt ut og hengt på veggen i kirkerommet, og Jesus på korset kom tilbake til sin opprinnelige plass. På hver side av korsfestelsesgruppen står det et søylepar med en nisje mellom søylene. I nisjen på venstre side står Moses og på høyre side Aron. På hver side har tavlen vinger, og i hver vinge er det en nisje med en apostelfigur.

2. etasje har i midten et maleri av oppstandelsen, på hver side et søylepar med en nisje mellom. Også denne etasjen har vinger med nisje og plass til en apostelfigur. På gesimsen mellom 1. og 2. etasje står det fire apostelfigurer.

Toppstykket har et ovalt felt i midten med et maleri av Kristi himmelfart. Ovalen er omkranset av ornament og toppstykket har seks figurer, tre på hver

side, før tavlen ender opp i toppen med en figur av den seirende og oppstandne Jesus Kristus.

Johannes Skråstad

Altertavlen i Norderhov kirke er den største tavlen treskjæreren Johannes Skråstad laget. Han ble født på gården Skråstad i Vang i Hedmark i 1648. Her bodde han til han hadde midler til å kjøpe egen gård i nærheten. Gården het O. Her må han ha hatt sitt verksted, og her har han antakelig gjort mye av forarbeidene til mange av de 14–16 altertavlene han laget over en 20-års periode fra 1674–1694. Johannes Skråstad døde på gården O i Vang i 1700.³ Hvor han lærte sitt håndverk vet vi ikke. Det er lite som tyder på at han har gått i lære hos noen mester, men det var en betydelig treskjærer i nabo-bygda, i Furnes. Han het Jens Arnkvern og er kjent for å ha skåret altertavlen i Hurdal kirke. Viktige impulser til arbeidet har Johannes Skråstad også fått gjennom nabopresten Christen S. Bang i Romedal. Han var opptatt av å utsmykke kirkerommene, selv om dette tidligere hadde møtt motstand. En tredje påvirkning har Skråstad fått ved å studere arbeidene til en kjent treskjærer: Johan Reinholdt som har skåret både prekestol og altertavle i Stange kirke. Dette er arbeider Skråstad har studert og er påvirket av.

Fra Hamar til Norderhov

Hvorfor en altertavle av Johannes Skråstad i Norderhov kirke? Skråstad hadde sitt virkeområde i hovedsak rundt Hamar, noe i Østerdalen og en del i Gudbrandsdalen. Ville det ikke vært mer naturlig å kontakte den ledende treskjæreren i Christiania på denne tiden, Christoffer Ridder – en treskjærer som hadde en tilknytning til Hønefoss hvor både "Bilthuggertangen" og Riddergården er kjent?⁴ Vi vet ikke hvorfor Skråstad ble valgt, men det er en mulig kobling: prestefamilien Hammer. Anders Hammer var sokneprest i Norderhov fra 1656 til 1673. Etter han i stillingen fulgte to svigersønner som begge var gift med Hammers datter Karen. På denne tiden lå Norderhov under Gran. Bror til Anders Hammer, Brede Hammer, var sokneprest i Fron fra 1665 til 1695. Vi vet at det var han som fikk Johannes Skråstad til Fron for å lage en ny altertavle til hovedkirken der i 1676. Det er denne

Kapitel på toppen av søyle

Apostelen Johannes med kalken i hånden

tavlen som i dag står i Folldal kirke. Brødrene Hammer og kontakten som sikkert har vært mellom dem, er én mulig forklaring på hvorfor Johannes Skråstad fikk oppdraget med å skjære en ny altertavle til Norderhov kirke.⁵

Figurene – navn og plassering

Altertavlen i Norderhov kirke har i alt 22 figurer. De fleste av disse har et påmalt navn på sokkelen, så det skulle være lett å vite hvem de forskjellige figurene forestiller. Men så enkelt er det ikke. Vi vet ikke når det skjedde, men disse navnene kan ha blitt påmalt under N.S.D. Eckhoffs restaurering av tavlen i 1880-årene eller det kan ha skjedd noe senere da interiøret i kirken ble malt i 1910–1912 av Tora Færden (Christie 1986, b.2:138f, Gjerd 1973: 34). I en gjennomgang av tavlens figu-

rer som Anders Bugge gjorde, påviser han at det flere steder ikke er samsvar mellom påmalt navn og figur.⁶ Dette gjelder for eksempel apostelen Andreas som er lett å kjenne på det spesielle korset han bærer på ryggen, Andreas-korset. Figuren står i dag i tavlens 2. etasje, til venstre for maleriet (fig. 11). Denne figuren var ifølge Bugge påmalt navnet Matteus, og er derfor "anbragt på feilaktig sokkel". I dag har figuren av Andreas kommet på riktig sokkel, det har også flere av de andre figurene som Bugge påviste hadde feilaktige navn eller sokler. Disse endringene ble med all sannsynlighet gjort under restaureringen eller tilbakeføringen av altertavlen som skjedde fra 1953–1956, i Riksantikvarens atelier under ledelse av Finn Bryn. Da ble også tavlens farger tilbakeført slik de var før restaureringen i 1880-årene. Dette skulle vel bety at figurenes navn nå er korrekte, men slik er det dessverre ikke. Det eneste sikre vi har å holde oss til når vi skal bestemme hvem figuren forestiller, er figurens attributt. Et attributt er det figuren holder i hendene eller har ved sin side, et ytre tegn som forteller hvem dette er. Av de 22 figurene er det mulig å bestemme 15, de 7 siste er mer usikre.

Sentralmotivet i 1. etasje – Jesus på korset med Maria og Johannes (fig. 1-3), videre i 1. etasje Johannes med kalken (fig. 4), Moses med lovtavlene og Aron i presteskud (fig. 5-6) – er alle mulige å bestemme. Men slik er det ikke med figuren i nisjen i vingen på tavlens høyre side (fig. 7). Her er det ikke mulig å se noe attributt. Det står Mathias på sokkelen, men det er ikke nok til å fastslå hvem dette er. Tilsvarende er det med figuren i 2. etasje, i nisjen i vingen på venstre side. På sokkelen står det *Jacobus*, men vi ser ikke noe attributt. Innenfor, foran søylene står det to (fig. 9 og 11), de har begge et tydelig attributt, Filip med lansens og Andreas med Andreas-korset. Figuren i nisjen mellom disse er vanskeligere (fig. 10). Det står Simon på sokkelen, men vi kan ikke si sikkert at det er han. I venstre hånd holder han en bok, og vi ser at han har hatt noe i høyre hånd, men denne gjenstanden er borte. På høyre side av maleriet i 2. etasje er det to figurer til som er vanskelig å bestemme (fig. 12 og 13). Figuren foran søylen holder en

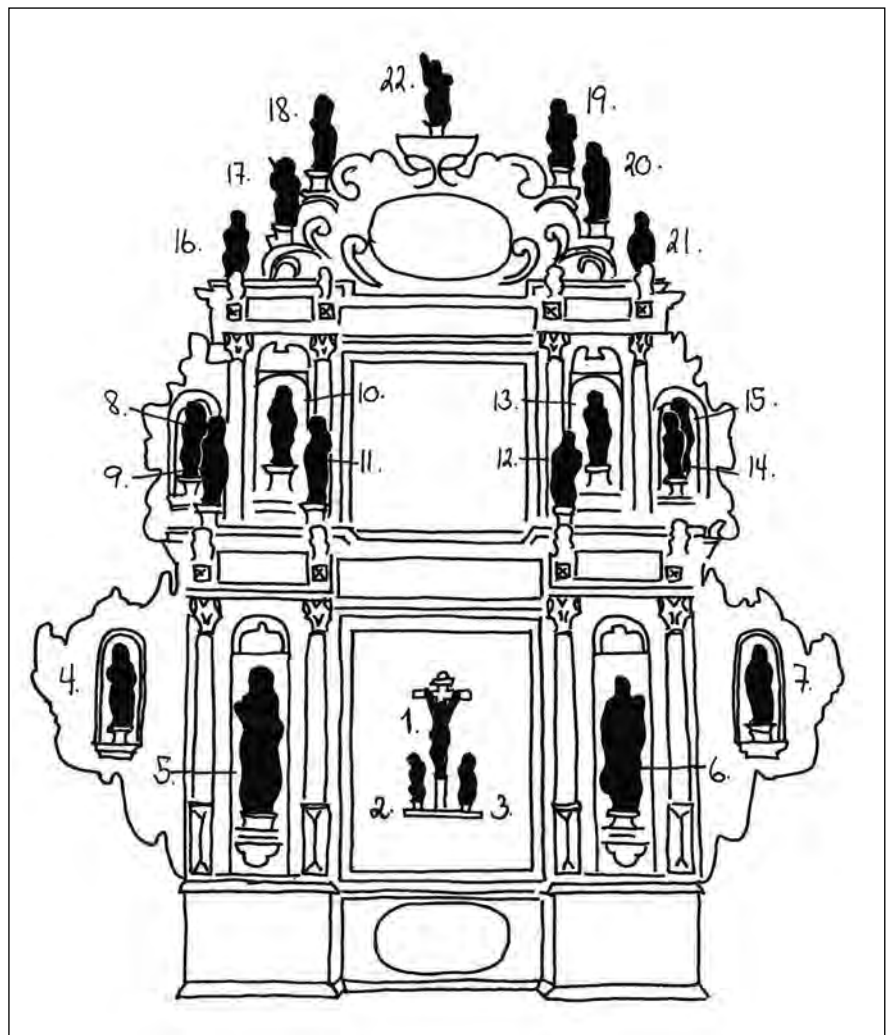
bokliknende gjenstand i hendene, og på sokkelen står det Matheus. Figuren i nisjen mellom søylene har holdt noe i høyre hånd, men gjenstanden er borte. Bartolomeus står det på sokkelen. Vi kan ikke fastslå med sikkerhet at disse navnene er riktige. De to neste figurene i 2. etasje er enklere. Foran den andre søylen står evangelisten Johannes. Han holder en bok i den ene hånden, og den andre hånden ser ut til å skrive, selv om pennen mangler. Ved føttene er det en fugl, en ørn som er hans attributt. (fig. 14). Figuren i nisjen i vingen på høyre side av tavlen er spesiell. Det er ingen tvil om hvem den skal forestille. I hånden holder han en rist, det er attributtet til en helgen, til *Laurentius* (fig. 15), en helgen som ble feiret 10. august på dagen oppkalt etter ham; Larsok.

Går vi opp til toppstykket har vi figuren nederst til venstre. Vi ser han holder noe i hånden, den nederste delen av en nøkkel, dette er Peter (fig. 16). Over

Foto: Hans-Jacob Dahl

Filip med lansens

Peter ser vi en figur som holder en klubbe eller et valketre i hendene. På sokkelen står det *Judas Thaddeus* (fig. 17). Det er to av apostlene som framstilles med klubbe eller valketre. Det er Judas Taddeus og Jakob den yngre. Det er flest spor i tradisjonen etter Jakob, men det betyr ikke at vi her ikke har rett navn på figuren. Figurene videre er sikre, med et unntak. Over Judas Taddeus står evangelisten Lukas (fig. 18) med oksene som attributt. Øverst på tavlen står Kristus som *Salvator mundi* (fig. 22), nedenfor Kristus på høyre side står evangelisten Markus med løven som attributt (fig. 19) og under han evangelisten Matteus (fig. 20) med en menneskeskikkelse som attributt. Den siste figuren (fig. 21), den som står under Matteus, har påmalt navnet Paulus på sokkelen. Paulus har sverdet som sitt attributt, men det mangler her.

Av dette ser vi at ikke alle figurene lar seg bestemme. En av årsakene til dette er at mange av de små detaljene som opphavelig hørte til figurene, har blitt borte. Vi ser spor etter dem på figurene, små hull hvor de var festet, hendenes posisjoner osv. Hadde disse kommet på plass igjen, kunne tavlen framstå komplett. En annen side av saken er at noen figurer er plassert feil. Det opplagte eksempel er evangelisten Johannes. Han står ikke øverst i toppstykket sammen med de andre evangelistene, men det er her han hører hjemme. Slike endringer burde kanskje vært gjort, slik at tavlen kan framstå slik den gjorde som ny på 1680-tallet?

Datering

Vi kan ikke si med sikkerhet når altertavlen ble laget. Vi vet at arbeidene av Johannes Skråstad ble gjort i perioden 1674–1694, så i løpet av denne perioden er den skåret. Ser vi på de øvrige tavlene Skråstad har gjort, så hører tavlen i Norderhov til de senere i produksjonen. Den har mer til felles med den sene tavlen i Gjerdrum enn den har med de tidlige tavlene i Nordre-Osen og Vågå. Vi har en skriftlig kilde som kan være en indikasjon, i 1688 ble knefallet rundt altertavlen utvidet. En slik utvidelse kan ha sammenheng med at kirken har fått en ny altertavle.⁷ Nærmere enn dette kommer vi ikke, så konklusjonen må bli at tavlen antakelig ble skåret en gang på slutten av 1680-tallet.

Foto: Hans-Jacob Dahl

Oversiktsbilde av altertavlen

“Den kan da ikke brukes til noe”

Ja, slik beskrev jeg en kritisk røst i innledningen, men er det slik? Har ikke altertavlen noen oppgave, noen funksjon?

Det første vi tenker er at tavlen er et kunstverk. Den er storslått, den er vakker. Slik tenkte de også da tavlen var ny. Den var til kirkens prydelse, ble det ofte sagt. Og det vakre er viktig i et kirkerom, her hvor en viktig del av budskapet er at Gud skapte verden, Gud gjorde kaos om til kosmos. Samtidig ble denne altertavlen laget i en periode vi i kirkehistorien kaller ortodoksien. Ved reformasjonens innføring og noen tiår framover hadde man mer enn nok med å finne ordninger for den nye kirken i Norge. I tiden som fulgte, på 1600-tallet, ortodoksiens tid, var en opptatt av at den nye troen skulle

ORDFORKLARINGER

Apsis: halvsirkelformet kor-avslutning, også kalt apside.

Majestas Domini: framstilling av Kristus som allherker, sittende på en jordklode, tronstol eller regnbue i en mandorla, gjerne omgitt av de fire evangelistsymbolene.

Antemensale: av latin – foran bordet – forsiden på alterbordet, også kalt frontale. (Tingelstad gamle kirke eller St. Petri kirke på Hadeland har et Maria-antemensale, kopi i kirken).

Alterskap: skap plassert på alterbordet, består av et midtparti og to dører som kan lukkes. (Ringsaker kirke har et stort alterskap).

finne rotfeste i folket. Og altertavlene hadde en rolle i den undervisningen som skjedde i kirken gjennom prestens preken. Tavlene var en forkynnelse av Kristus, alle delene: bilder, figurer og ornamenter pekte i samme retning, på Kristus. Vi ser det i sentrum av tavlen, i midtaksen, der er alltid Kristus avbildet. Nederst er han i bønn i Getsemane hage, så som den korsfestede, deretter oppstandelsen, himmelfarten og til slutt helt i toppen den seirende Kristus. Matteus, Markus, Lukas og Johannes peker på Kristus gjennom sine evangelier, apostlene reiste rundt og forkynte budskapet om Kristus, ja til og med Moses og Aron står her som forløpere og forbilder på Kristus.

Altertavlen hadde også en tredje funksjon. Den spilte med i kirkens liturgi. De fleste altertavler på denne tiden hadde et bilde av nattverden nederst på fotstykket. Et bilde hvor Jesus sitter sammen med disiplene skjærtorsdag under innstiftelsen av nattverden. Det

er som om de sitter rundt alterbordet. Og når nattverd gjestene kneler ned rundt alterringen, ja så skal det ikke mye fantasi til før vi kan tenke at de sitter til bords sammen med Kristus. Og hva sier presten når brødet og vinen er delt ut? ”Den korsfestede og oppstandne Jesus Kristus har nå gitt oss...” – og i altertavlen som alle har ansiktet vendt mot, der kan vi se både den korsfestede og den oppstandne. Det er som Luther sier det selv at skal vi ta imot evangeliet, så ”skal og må det være noe ytre, noe man kan fatte og begripe med sansene”⁸. Tavlen i Norderhov kirke mangler selve nattverd motivet, her ser vi Jesus i Getsemanehagen på denne plassen. Men poenget blir det samme. Altertavlen spiller med, ikke bare i forkynnelsen, men også i de hellige handlingene som skjer i kirkerommet.

På disse tre måtene hadde altertavlen sin oppgave og funksjon, til prydelse, til undervisning og opplæring og som

en medspiller i kirkens liturgier. Så langt jeg ser kan altertavlen fortsatt fungere på disse ulike måtene. Vi må bare bli flinkere til å bruke den, til å ta den inn i det som skjer i kirken, fortelle mer om den til dem som ved ulike anledninger besøker Norderhov kirke.

Denne artikkelen forutsetter at det er Johannes Skråstad som har skåret altertavlen i Norderhov kirke. Hvordan vet vi det? Vi har ingen skriftlige kilder som forteller oss dette, men i boka artikkelforfatteren utgir i 2015 vil dette spørsmålet bli drøftet med den konklusjonen at det er Skråstad som med stor sannsynlighet har skåret tavlen. Dahl, Hans-Jacob 2015: Kun et simpelt bondearbeide. En studie av altertavlene til Johannes Skråstad.

NOTER

¹ Vi vet ikke om Norderhov kirke har hatt alle disse variantene av alter og altertavle, men framstillingen viser utviklingen fra tidlig 1100-tall og fram til 1600-tallet – og Norderhov kirke har helt sikkert vært en del av denne utviklingen.

² Prekestolen i Norderhov kirke er i renessansestil.

³ Bleken-Nilssen, Toralv: Oplandenes folkemuseum. Toårsberetning 1933-35, s. 34.

⁴ Norsk biografisk leksikon: https://nbl.snl.no/Christopher_Ridder

⁵ En som påpeker denne mulige koblingen er arkivar Bent C. Lange som i et brev skriver at dette er en ”svært sannsynlig mulighet”. Brev fra Riksantikvaren datert 11. 11. 1976, jnr. 2264 A-116/1976 BCL:RK.

⁶ Bugge, Anders: Notat i arkivet hos Riksantikvaren, udatert – men må være gjort mellom 1918 og 1936, de årene Bugge arbeidet hos Riksantikvaren.

⁷ Kristiania bispearkiv, Protokoll 44, 1688: ”Forviet Knefeldet for alteret, dertil forbrugt 1 tylft goede Furubord.”

⁸ Luthers store katekisme. Fjerde part, del 30 i Konkordieboken. red. Jens Olav Mæland, Oslo 1985. s. 368.

KILDER/LITTERATURENNEVISNINGER

- Bleken-Nilssen, Toralv: Oplandenes folkemuseum. Toårsberetning 1933-35.
- Bugge, Anders: Notat i arkivet hos Riksantikvaren. Udatert.
- Christensen, Sigmund: Christopher Ridder. I: Norsk biografisk leksikon. Nettside: https://nbl.snl.no/Christopher_Ridder [Lest 5. august 2015].
- Christie, Sigrid 1973: Den lutherske ikonografi i Norge inntil 1800. B.1. Oslo: Riksantikvaren. (Norges kirker).
- Christie, Sigrid og Håkon Christie 1986: Buskerud. B.2. Oslo: Riksantikvaren. (Norges kirker).
- Dahl, Hans-Jacob 2015: Kun et simpelt bondearbeide. En studie av altertavlene til Johannes Skråstad. Hamar: Oplandske bokforlag.
- Gjerd, Andreas 1973: Ringerikes kirker. Oslo: For Kristus og kirken.
- Kristiania bispearkiv, Protokoll 44, 1688.
- Lange, Bernt C. 1956: Norderhov kirke. Oslo.
- Moe, Wladimir 1922: Gamle norske kirker. Kristiania: Dybwad.

FORFATTEROMTALE

Hans-Jacob Dahl (1957) er født i Oslo og bor i dag i Dovre. Han er utdannet teolog, er ordinert prest og har arbeidet som sokneprest i Dovre i 23 år. I dag er han daglig leder for Pilegrimssenter Dovrefjell med tilhold på Hjerkin. Han har skrevet en rekke artikler i historielagsskrifter og årbøker. Høsten 2015 utgir han en bok om Johannes Skråstad og hans altertavler. Boka gir en bred omtale av altertavla i Norderhov kirke og setter den inn i noen større sammenhenger.

Foto: Bjørn Geirr Harsson

Lysende nattskyer sett mot nord i Sundvollen, 4. juli 2014, kl 01.

Vær og skyer i Hole

Vær er det man fornemmer i luften rundt seg når man er ute.

Det karakteriseres i hovedtrekk ved skydekke-omfang, skytyper, temperatur, vindstyrke, vindretning, sikt, fuktighet og eventuelt nedbør. Klimaet sier noe om gjennomsnittsværet gjennom lengre tid, og man regner da gjerne i 30-års perioder.

Bjørn Geirr Harsson

Topografiske forhold

De storstilte værsystemer formes av lavtrykk og høytrykk som på våre breddegrader i grove trekk beveger seg fra vest mot øst. Nedbørsfronter følger lavtrykkene og gir på våre kanter vanligvis jevn nedbør i form av regn eller sne, siden stadig nye luftmasser presses opp mot baksiden av nedbørsfronten og gir vedvarende nedbør. Høytrykkene derimot gir gjerne pent stabilt vær siden store luftmasser der har en tendens til å synke ned. Men topografiske forhold lokalt vil også virke inn på været. Hole er karakteristisk med sin store vannflate på Tyrifjorden som laveste nivå i kommunen. Vannflaten ligger 63 m over havet, men kan reguleres ned til

ca. 62 m. Utover i denne vannflaten stikker Røysehalvøya med sine runde høyder opptil 140 m over vannflaten på fjorden. Mot øst ligger den bratte fjellkanten som rager nesten 450 m opp til Krokskogen, hvor kommunens høyeste punkt, Mørkreiåsen, ligger 574 m over havet.

Regnskyer over Krokskogen

Den lokale påvirkningen av været kan man se ved ulike værsituasjoner. Det er et gammelt utsagn i Hole som sier at "Hvis det regner på Røyse, da regner det i hele verda". Denne overdrevne påstanden har sin naturlige forklaring. En fin sommerdag kan begynne med blå himmel og lite vind.

Når solstrålingen varmer opp fjellskråningen mot Krokskogen, dannes det utover formiddagen sterke oppadgående luftstrømmer. Det viser seg ved at hangglidere og paraglidere kan ses lenge svevende frem og tilbake før de styrer ned mot landing. Videre så ser man etter hvert at det dannes store blomkålskyer (cumulus-skyer) som kan utvikle seg videre til amboltskyer (cumulonimbus). Mot ettermiddagen vil disse amboltskyene kunne bli temmelig store og gi lyn og torden sammen med kraftige regnbyger. Hvis ikke storstilte luftstrømmer blåser disse skyene ut av området, vil de holde seg nær brattkanten mot Krokskogen gjennom hele sin utvikling. Følgelig

vil også regnbygene komme tyngst i brattlandet og innover Krokskogen. Samtidig vil den store vannflaten på Tyrifjorden om sommeren virke kjølede i forhold til omgivelsene, slik at man der vil få en storstilt nedadgående luftmassebevegelse. Ved nedadgående luftbevegelser blir luftmassene varmet opp, og eventuelle skydråper fordampes i denne bevegelsen. Derfor ser man altså regnbyger i områdene rundt Tyrifjorden, mens luftmassene over fjorden – og Røyslandet – gjerne kan ha blå himmel.

Veltende ned fra Krokskogen

Det at skyer oppløses i nedadsynkende luftmasser, kan man se i andre typiske situasjoner. Skyer på Krokskogen kan ligge så lavt at det for dem som befinner seg på Krokskogen oppfattes som tåke, mens det er klar blå himmel over skyene. For en som betrakter situasjonen lenger vestfra, for eksempel fra Steinsåsen eller Røyse, vil det synes som skyene velter utfor og renner nedover langs brattkanten et stykke før de løses opp og forsvinner. Grunnen er som nevnt, at luftmassene blir oppvarmet. Det vil si at trykket øker når luftmassene synker, og når trykket øker, sier de fysiske lover at temperaturen vil stige. For fuktige luftmasser (skyer) vil temperaturen øke med 0,6 grader per 100 m nedover. For tørre luftmasser (uten skyer) blir økningen 1 grad per 100 m. Når temperaturen stiger over duggpunkts-temperaturen, starter fordampning, og skydråpene forsvinner. Duggpunkts-temperaturen er den temperaturen hvor vanddampen i luften går over fra gassform til flytende (skydråper) eller omvendt.

Tåkeskyer over fjorden

På dager utover høsten med lite vind, vil det lett kunne danne seg tåke, så lenge fjorden er åpen. Det skjer ved at vannet i fjorden varmer opp det nederste luftlaget, som da stiger opp. Men det blir fort avkjølt, og vanddampen kondenseres til dråper (tåke). Dermed dannes et tåke-lag som kan variere i tykkelse fra noen 10-metre til noen 100-metre. Når det på kalde dager damper fra fjorden, kalles det frostrøyk.

Strålingståke

Om vinteren, i perioder da fjorden er tilfrosset, kan det dannes såkalt strålingståke over fjorden og nærmeste

Foto: Bjørn Geir Haasson

Cumulus-skyer i ferd med å utvikle en amboltlignende form i toppen (cumulonimbus). Når amboltformen blir mer utviklet, kommer kraftige regnbyger, gjerne sammen med lyn og torden. Sett fra Nedre Grøndokkvei mot kanten av Krokskogen og Åsa, 13. mai 2011, kl 16:03.

Foto: Bjørn Geir Haasson

Skyer som velter ned fra Krokskogen og fordampes på veien ned. Her sett fra Stein gård, formiddagen 22. april 2000.

omgivelser. Det skjer på kalde dager med tilnærmet vindstille og klar blå himmel om dagen. Når skyer finnes på himmelen, virker de som en dyne, og sørger for at luft-temperaturen ikke synker særlig mer, ved at skyene reflekterer varmestrålingen fra bakken. Mangler skylaget og himmelen ellers er klar og fin, forårsaker dette en utstråling fra sneflaten som gir en betydelig temperatur-senkning i det nederste luftsjiktet. Når temperaturen her synker under duggpunkts-temperaturen, begynner tåke å dannes nær bakken hvor temperaturen er lavest. Slik strålingståke har ofte en temmelig skarpt avgrenset overflate mot klar himmel. Utover den

følgende dagen forsvinner gjerne denne tåken hvis solen får virke fra en ellers skyfri himmel. Men ny strålingståke dannes igjen neste natt dersom værforholdene er de samme.

Fallvinder om sommeren

De som bor mellom fjorden og Krokskogsbranten kan ofte oppleve et særegent værphenomen på fine sommerdager. Mot kvelden kan vinden øke på fra øst og komme i kast nedover åssiden for så å ende med kraftige vindrosser i vestlig retning utover fjorden. Det er luftmasser som avkjøles på grunn av utstråling på Krokskogen. Disse kjølige, tyngre luftmasser glir

over kanten og renner nedover fjellsiden til et godt stykke ut i fjorden før de dør ut. Siden disse luftmassene er tørre, vil de på veien ned, som tidligere nevnt, varmes opp med 1 grad per 100 m, så luften virker ikke spesielt kald når den nærmer seg fjorden.

Skyer som viser sterk vind

En skytype som av og til er synlig på Ringerike og som indikerer sterk vind i høyden, er de såkalte altocumulus lenticularis. På norsk kalles de linse-skyer. De hører til de mellomhøye skyene og ligger gjerne i sjiktet mellom 2 og 5 km over bakken. Under kraftig vestavind presses luftmassene over fjellene i Jotunheimen og Hardangervidda, og det dannes storstilte bølger i vindfeltet. Under bestemte temperaturer og fuktigheter i luftmassene vil det dannes iskrystaller i toppen av bølgene. Når iskrystallene kommer ned mot neste bølgedal, vil de på grunn av oppvarming oppløses. Mens kraftig vind blåser gjennom skyene, dannes det altså skyer i bølgetoppene. Slik synes skyene å ligge ganske rolig, mens sterke vinder i virkeligheten blåser igjennom.

Perlemorskyer

På våre breddegrader vil skyene generelt ligge fra noen hundre meter over bakken til ca. 7 km. Men i enkelte vær-situasjoner om vinteren vil det kunne dannes perlemorskyer som på Ringerike er synlig mot syd eller vest. Slike skyer kan dannes i kraftige vestavindsfelt over Sør-Norge. På grunn av fjellene dannes det, i spesielle tilfeller, bølger i luftmassene opp i de høyere luftlag. I ca. 25 km høyde vil det under slike forhold kunne kondenseres iskrystaller i bølgetoppene, og de danner lyse skyer i ulike bølgemønstre. I bølgedalene kondenseres ispartiklene igjen. Skyene synes derfor å ligge i ro, mens også her blåser kraftig vind i virkeligheten gjennom området. Skyene blir spesielt godt synlig etter at solen er gått ned. For i de høyder der perlemorskyene dannes, fortsetter sollyset til det er blitt temmelig skumt på bakken. Sollysets brytning i iskrystallene danner gjerne fine farger i skyene, derav perlemornavnet. Perlemorskyene forekommer bare i vintermånedene, og de indikerer kraftig vind i høyden. Enkelte vintre kan man se perlemorskyer temmelig hyppig, mens andre vintre kan de helt utebli på våre kanter.

Foto: Bjørn Geirr Harsson

Tåkeskyer over fjorden, sett fra Dronningveien mot Kongens utsikt 23. desember 2011, kl 14:35.

Foto: Bjørn Geirr Harsson

Strålingståke over Kroksund, sett fra Nedre Grøndokkvei 11. januar 2012, litt før kl 09.

Foto: Bjørn Geirr Harsson

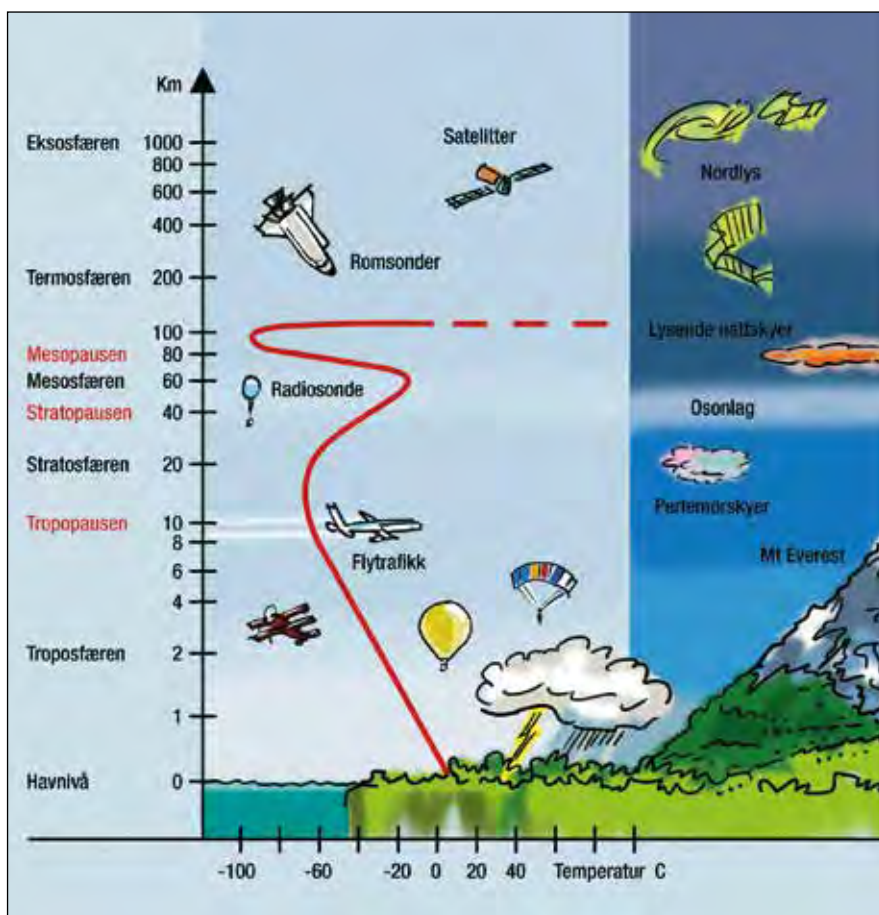
Linseskyer (altocumulus lenticularis), sett mot vest fra Sundvollen 12. desember 2013, kl 12:17.

Perlemorskyer, sett fra Borgeng 20. januar 2008, kl 15:48.

Lysende nattskyer

Men perlemorskyer er ikke de høyeste skyene man kan se på himmelen. Om sommeren, helst juli og august, kan det forekomme noe som kalles lysende nattskyer. Lysende nattskyer er svært sjeldne, og det kan gå mange år mellom hver gang de ses. Slike skyer kan forekomme på nordlige bredder noen timer omkring midnatt. I mellom 80 og 85 km høyde vil man kunne ha forhold i den høyere atmosfære som, på samme måte som perlemorskyene, gir skydannelse i bølgetoppene. Atmosfæren er slik sammensatt at skyer kan ikke dannes høyere enn i området for lysende nattskyer. Siden lysende nattskyer forekommer så sjelden, er de lite utforsket, men man mener at de består av iskrystaller. Også her er det sollyset som om natten treffer skyene og gjør dem spesielt synlige som lyse, blåhvite, ofte bølgeformede skyer mot nattehimmelen. Temperaturen i lysende nattskyer er nede i nærmere $-100\text{ }^{\circ}\text{C}$, og det er her man finner de laveste temperaturer i hele vår atmosfære.

Den røde kurven viser temperaturens generelle endring oppover i atmosfæren. Om vinteren vil det som på figuren er minimum ved ca. 15 km ligge ca. 25 km over havet (der perlemorskyene dannes).

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Det norske meteorologiske institutt 1958: Internasjonalt skyatlas, tredje norske utgave.
- Haltiner, George J. 1957: Dynamical and Physical Meteorology. McGraw-Hill Book Company, INC, London.
- Harsson, Bjørn Geirr: Egne erfaringer som observatør på meteorologiske stasjoner, 1959 – 1963.
- Pettersen, Sverre 1958: Introduction to Meteorology. McGraw-Hill Book Company, INC, London.

FORFATTEROMTALE

Bjørn Geirr Harsson er født i 1940 og oppvokst på Nordstrand i Oslo. Han studerte realfag med geofysikk som hovedfag og avsluttet sin yrkeskarriere i Statens kartverk som sjefsingeniør innenfor geodesi. Harsson er bosatt i Hole og er for tiden leder av Hole historielag. Han har vært med på utgivelser av flere bøker og lokalhistoriske artikler. Han har vært med i redaksjonen i Heftet Ringerike – som redaktør 2005–2009.

Foto: Bjørn Johnsen

Maleriet fra utsikten i Ringåsen er malt mellom 1820 og 1840

Fra Ringeriges Bygdemagazin til *Galleri Klevjer*

Det monumentale huset som ble bygd ved siden av Norderhov Kirke i 1820 bærer med seg en gjenspeiling av norsk historie gjennom 200 år. Gjennom bygget kan man følge spor fra husets bruk som kornmagasin, fengsel, militært formål, unionsoppløsningen 1905 og 2. verdenskrig, til nyere tider med forfall og uvisshet, som skulle vise seg å bli starten på et nytt eventyr.

Thomas Klevjer

I siste halvdel av 1700-tallet var det i Norge flere år med meget uvanlige klimatiske forhold, noe som førte til svært vanskelige premisser for avlingene. Forholdene skyltes ikke bare kornmangelen alene, men den

generelle ustabiliteten la også grunnlag for epidemier. I årene 1771–73 var det en rekordstor dødelighet – den største i nyere europeisk historie. Som en konsekvens av dette vedtas det i 1775 en lov mot å ta korn ut fra Danmark-

Norge. Forholdene bedres allikevel ikke, og i 1789 kommer det fra Rente-kammeret i København (1) «Udkast til Plan for Bygdemagaziners Opprettelse i Norge» som også økonomisk ga støtte til et fond for fremtidig bygg.

Kornmagasinet slik det fremstår i dag

En annen hendelse som påvirker den ustabile situasjonen ytterligere i den tids bondesamfunn, er Napoleonskrigene. Danmark-Norge er alliert med Frankrike, og Napoleons krig med England gjør at eksport av varer som bl.a. korn og sukker til Norge stanses. Englands angrep på København i 1807 symboliserer stemningen i denne tids epoken. En annen beskrivende tekst fra denne tiden er Henrik Ibsens vers om Terje Vigen.

Etter 1814 får byggingen av kornmagasin nytt fokus, og temaet er oppe i Stortinget i 1815. I 1817 sender Carl Johan, som blir konge året etter, store mengder korn til Norge for å dekke den store etterspørselen og finansiere bygging av nye kornmagasin.

Ringerikes kornmagasin

Fakta om husets initiativtakere og eierforhold er ikke funnet. Det er sannsynlig at det var matmangel og nød som var grunnlaget for bygging av det som skulle bli et av landets største tømmerbygg i sitt slag. Fem etasjer med laft over murte pilarer. Ved byggingen var det 22 rom på til sammen

1 250 kvadratmeter. Det er heller ikke funnet dokumentasjon på om dette nye magasinet avløste andre mindre magasiner, men på maleriet sees et stabbur ved siden av, og det var ikke uvanlig at også disse ble brukt til samme formål.

Kornmagasinet ble bygget i 1820 og ble den gang omtalt som Ringeriges Bygdemagazin. Det ble i sin norske form tidsriktig bygget i empirestil. Det mest synlige elementet arkitektonisk sett er mursteinpilarene som er belagt med murpuss, og utenpå dette er det laget falske murskjøtemarkeringer over hverandre. På den måten ser det ut som om søylene er laget av fem store steiner som er satt opp på hverandre. Kornmagasinet stod den gang mellom Norderhov kirke og Gusgården. Størrelsen gjenspeiler et svært rikt korn-distrikt, den gang som nå. Ringeriksnavnet ble, som sin over 1 000 år gamle originale opprinnelse, brukt om et mye større område enn i dag, og hver bygd i området fikk sine rom med påmalte navn. På dørene kan vi fremdeles se navnene Krødsherad, Hole, Modum og Ringnes med flere. Bygget fungerte som sammenlignbare brygge-

bygninger. Øverst i mønet på begge sider finnes hjultaljer hvor tauene ble festet til heising av korn. Kornet ble lagret i tønner og sekker.

Hattemakerkrig og arrest

I tiårene som fulgte etter 1814, utviklet Norge seg i en slik retning at magasinenes funksjon som kornlager minsket. Penger erstattet kornet som betalingsmiddel. Flere av kornmagasinets ledige rom ble tatt i bruk av blant annet lensmann Lars Andreas Robsahm til arrestlokale. Han hadde tilhold på Norderhov som var bygdas maktsentrum. Hattemakerkrigen er et eksempel på at huset ble brukt til arrestlokale. Marcus Thrane hadde i 1840-årene tatt initiativ til opprettelse av arbeiderforeninger flere steder i Norge. Lokalt stod foreningen i Hønefoss, i samarbeid med Ådalen, svært sterkt. Hattemaker Hallstein Knudsen var lederskikkelsen. Hans ekstreme meninger ble sett på som en trussel, og i 1851 ble han innkalt til forhør på Madam Glatveds gård av Sorenskriver Jørgen Meinich. Han ble etter forhøret arrestert og skulle føres over til arrest på sydsiden av byen. Mange arbeidere hadde møtt

opp, men i et håndgemeng som startet med at politiassistent Syver Sonerud (2) ble angrepet, ble han nødt til å gi slipp på Hallstein Knudsen som da så sitt snitt til å rømme. Det var også ved denne hendelsen at det ble gjort forsøk på å kaste lensmannen over rekkverket på broen. Asle Raaens (3) relieff på broen viser i dag denne hendelsen. Noen dager senere ble det fra Kristiania sendt to kompanier fra det Norske Jegerkorps med kanoner. Ryktene om dette gjorde at ingen turte å stå imot, så Hallstein Knudsen og de mest sentrale deltakerne ble arrestert og satt fengslet i kornmagasinet i fire dager før de ble ført videre til Akershus. Årstallet 1851, med en signatur, kan sees i huset. Om denne har tilknytning til hendelsen er uvisst.

Militært depot

Militæret som hadde hatt sin ekserserplass på Tandbergmoen fra ca. 1800, skulle utvide og gjøres mer permanent. Innlosjering av soldater og materiell ble gjort i telt og på gårdene rundt om i området. I sammenheng med militærets flytting til Helgelandsmoen i 1868, meldte behovet seg for et større bygg til depot for militært utstyr. Hva kunne vel da passe bedre enn kornmagasinet som hadde mistet sin tidligere funksjon. Huset ble demontert og flyttet til Helgelandsmoen etter å ha blitt solgt på auksjon til en pris av 1 200 spesidaler. Dette ble sett på som meget rimelig. Kostnadene knyttet til flytting, oppussing og ombygging var nok betydelig større en kjøpesummen, som i dag ville vært rundt 250 000,-. Dette i seg selv kan fortelle oss mye med tanke på at det var en tid hvor det materielle var dyrt, mens arbeidskraft var billig. Muligens kan det være en indikasjon på at det var et bygg som har stått og forfalt noen år, slik at kostnadene med istandsettelse ble meget høy.

Etter at huset ble flyttet og gjenreist på Helgelandsmoen, ble de små luftelukene utvidet, og det ble satt inn vinduer med gitter i hele bygget, for at ikke uvedkommende skulle bryte seg inn og stjele våpen og ammunisjon. Totalt 48 vinduer med enten seks eller tolv ruter i hver. Militærleiren var i full drift om somrene. Rekrutter fra Hallingdal og Valdres ble sendt hit. Disse ble delt mellom Hallingtunet og Valdrestunet. Til og med i kantinen hadde de egne innganger for å unngå slåssing.

Soldater fra skyteskolen, Valdresbataljonen 1896

Foto: Jan Helge Østlund

Munchs vei

Edvard Munchs far Christian var militærlege på moen i huset som i dag er barnehage. I tre av disse somrene var tenåringen Edvard her. Han tegnet og malte flere motiver fra leieren og området rundt. Maleriet, "Sykestuen på Helgelandsmoen" 1882 er malt i sykestuen som er depotets nabo. Et lite maleri med utsikt mot elven, "Elven ved Helgelandsmoen" 1879, er malt rett bortenfor depotet. Begge disse bildene befinner seg på Munch-museet. Dette er bakgrunnen for at veiadressen til huset nå er Munchs vei. Skiltet med veinavnet ble avduket av ordfører Per Berger på Edvard Munchs 150 års dag 12. desember 2013.

Unionsoppløsningen i 1905

I sammenheng med løsrivelsen fra Sverige var det i en liten periode rødt beredskap i norske militærleirer, da man mente at muligheten for krig var sannsynlig. Bildet viser soldater fra 1905 som sliper sabler og bajonetter hentet ut fra depotet. En slik bajonett ble også funnet under oppussingen nylig.

Andre verdenskrig

I dagene etter 9. april 1940 ble leiren bombet fra fly, og tyske tropper inntok leiren. Leiren omdøpes og depotet får navnet Hönefoss Lager süd. Huset ble under tysk ledelse brukt til flere formål. I tillegg til all militær lagring, ble det også igjen brukt som kornlager, 100 år etter, og potetlager. Flere steder rundt i huset

sees fremdeles stempler av ørn med hakekors, lik det som sees på treesker med ammunisjon og fenghetter som under 2. verdenskrig ble pakket og stemplet i huset. Den gamle bajonetten, kaserne-skap med stempel av ørn med hakekors og mange andre gjenstander fra militærets 136 år gamle historie kan sees i husets permanente militærutstilling.

Det ble under oppussingen funnet en skarp tysk håndgranat, men denne ble hentet ut av forsvarrets spesialavdeling for håndtering av sprengladninger og sprengt i skogen bortenfor. Spor og etterlatenskaper i rommene tyder som nevnt på mange ulike bruksområder, og bilder av militærets korps foran huset, hvor de hadde sitt øvingslokale, viser spennvidden. I etterkrigstiden har det fungert som depot for langtidslagring av alt type materiell som i stor grad ble brukt på repetisjonsøvelser. Spesialavdelinger fra både militæret og politiet har øvd på rappellering fra 6. etasje i nyere tid.

Militærets avvikling

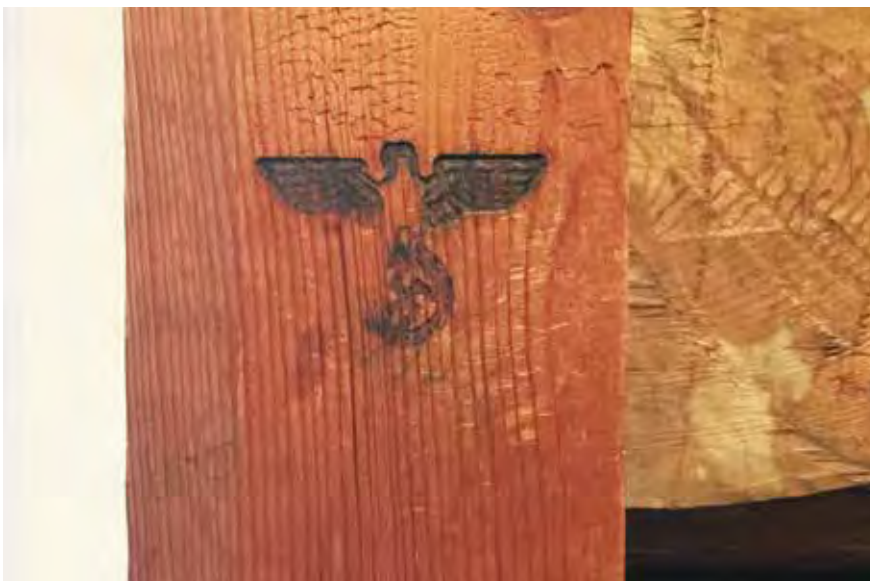
I 2001 blir det vedtatt at leiren, sammen med Hvalsmoen og Eggemoen skulle nedlegges. Leirene drives ut 2004, men blir sommeren samme år kjøpt av Helgelandsmoen Næringspark, som er et samarbeid mellom flere investorer. Undertegnede er tidlig inne i denne fasen og flytter inn i slutten av året. Kornmagasinet blir formelt kjøpt i 2006.

Foto: Munchmuseet

Edvard Munchs akvarell fra 1879

Foto: Thomas Kleiwer

Et av flere hakekors-stempler i huset

Fra gråstein til gull i ny tid

Det ble laget en ambisiøs plan om å forvandle det gamle utslitte militær-lageret til å bli et eventyrslott. Eventyr-slottet i norske folkeeventyr er stor-gården og kongsgården i tømmer, så med oppussede rom med ulike interiører og flotte bilder på veggene, skulle en slik atmosfære gjenskapes i en ny form for vår tid. Det ble tidlig klart at en slik prosess ville ta flere år og koste mye. Huset har til tross for omfattende restaurering allikevel vært åpent for publikum om somrene. Dette har vært en suksessfaktor fordi flere da har kunnet følge alt arbeidet og utviklin-

gen. Men selv om det ble lagt inn store marginer angående tidsforbruk og økonomi, har det vært en utfordrende epoke for å få alt på plass. Deler av huset er isolert for helårsbruk, og det har blitt lagt inn vann og avløp. Da huset er fredet, har alt som er gjort vært gjennom godkjenninger hos Riks-antikvaren. Bruksendring med dagens krav har presset frem mange tenkelige og utenkelige løsninger. Å følge dagens krav innenfor det branntekniske i et tømmerhus fra 1820 med gitter på vinduene, fører en inn i dilemmaer man ikke visste eksisterte, og er i seg selv nærmest teoretisk umulig.

Med kaféen fulgte også Mattilsynet og Arbeidstilsynets krav. Men med god hjelp og rådgivning fra enkeltpersoner fra stat, fylke og kommune ble utfordringene og problemene løst. Vi så oss imidlertid nødt til å stenge huset det siste halvannet året frem mot åpningen 22. november 2014.

Ved begynnelsen av forrige århundre ble plassen mellom pilarene på grunnplanet ombygget til 11 boder. Med de siste nye ombyggingene og oppussingen rommer huset i dag totalt 38 rom (4).

Café 1920

Da de første plantegningene ble laget i 2006, ble det planlagt en kafé. Dette var en av flere viktige elementer da en komplett attraksjon var målsettingen. Samme år la Baker Narum ned sin gamle kafédél i 2. etasje på Søndre torv i Hønefoss. Den hadde stått uforandret siden baker Johan Kullerud bygde den i 1920. Da galleriet ikke hadde mulighet til å kjøpe hele interiøret den gang, ble bare deler av det sikret, mens resten forsvant til ulike eiere. Det skulle ta ytterligere seks år med "arkeologisk detektivarbeid" å få samlet sammen alle gjenstandene.

Det viste seg at en av dørene og søylene fra inngangspartiet, var kledd inn i vegger etter oppussing av Narum gjennom tiden, dette ble hentet frem igjen og er nå på plass i Café 1920. Arbeidet med å gjenskape kaféen ble regnet å ta åtte måneder, men det skulle vise seg å ta over 18 måneder. Når det gjaldt det økonomiske kunne vi også gange budsjettet med fire før vi endelig var i mål. Som en del av arbeidet deltok norgeshistoriens fremste moteska-per Per Spook, med hjelp til gjen-skapelse av tidsriktige serverings-antrekk i 1920-stil.

Økende besøkstall

Samtidig som dette skrives, har 2015 passert sitt første halvår, og huset har besøksrekord med nærmere 4 000 besøkende. Dette er meget bra, med tanke på at det foreløpig kun er åpent i helgene. Omsetningen av kunst har økt og kaféen som drives av Baker Narum går i pluss.

Foto: Helene Boasson

*Per Spook har bidratt med gjen-
skapelsen av 1920-draktene.*

Etterord

I ettertid er det interessant å se at avvikling og salg av kornmagasinene la grunnlaget for de lokale sparebankene som vokste frem rundt om i landet. I dette byggets historie er det ekstra aktuelt da Ringerikes Sparebank indirekte springer ut fra det samme miljøet og stiftes på Norderhov i 1833. Hønefoss Sparebank skapes utfra Arbeiderforeningene som omtales i kapitlet om Hattemakerkrigen. Som en fin avslutning på artikkelen må det derfor nevnes at overskudd fra disse bankene i vår tid, sammen med støtte fra Ringerikskraft, har bidratt til oppussing og sikring av det gamle kornmagasinet.

Foto: CF Wesenberg

Foto: CF Wesenberg

*Øverste bilde: Nye moderne utstillingsmontr og vegger gir huset ny funksjon.
Nederste bilde: Malerier er gjenskapt i full størrelse i glass på toalettene.*

NOTER

¹ Tilsvarer Finansdepartementet.

² Syver Soneruds (1816–1871) søster er artikkelforfatterens 3.tippoldemor.

³ Asle Raaen (1934–2007) var en av artikkelforfatterens lærere.

⁴ Romnummer i henhold til brannvernsplan som inkluderer ganger og toaletter.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Alnæs, Karsten 1998: Historien om Norge. Mot moderne tider. Bind 3. Gyldendal. Oslo.
- Aslaksrud, Reidar og Erik Løken 1993: Helgelandsmoen 125 år. 1868–1993.
- Aslaksrud, Reidar 2006: Helgelandsmoen – et tilbakeblikk. Heftet Ringerike 78: 62–65.
- Christensen, Anne Gro og Ingar Svensrud 1999: Baker Narum 100 år. Nota Bene Reklamebyrå.
- Harsson, Margit 2008: Edvard Munch på Helgelandsmoen: Heftet Ringerike 80: 6–9.
- Wasberg; Gunnar Christie 1995: Fra kornmagasin til pengehusholdning og sparebank: Med tyngde ca. 1770 – ca. 1850. Oslo, Statkorn.
- Wikipedia.no – Hattemakerkrigen.

FORFATTEROMTALE

Thomas Klevjer (født 1972) er født og oppvokst på Ringerike, har vært bosatt i Drammen og Sande i Vestfold i 10 år før han flyttet tilbake i 2003. Han arbeidet tre år i reklamebyråer før han ble kunstmaler på heltid i 1996. En av Odd Nerdrums elever. I perioden 2003-2006 ledet han igangsettelsen av Fængslet i Hønefoss som kulturhus. Fra 2005 har han bygget opp Galleri Klevjer og miljøet på Helgelandsmoen parallelt med eget virke.

Fylkesskolen på Flattum

Stedsnavn er viktige språklige kulturminner som kaster lys over tidligere tiders liv og virke. De fleste eldre stedsnavn er overlevert muntlig fra en generasjon til den neste. Endringer i bosettingsstrukturen og overgangen til maskinelle driftsformer innafor primærnæringene gjør at mange gamle stedsnavn går ut av bruk og står i fare for å gå tapt.

Stedsnavnregistrering på Ask

Halvard Lundstad og Johnny Andersen

For noen år siden ble vi av daværende leder i Ringerike historielag, Sigurd Huseby, oppfordra til å samle inn lokale stedsnavn. Vi valgte å starte i vårt lokale miljø på Ask. I samarbeid med eldre lokalkjente folk begynte vi arbeidet og har per 01.06.2015 registrert 170 stedsnavn.

For å systematisere arbeidet ble det benyttet et skjema hentet fra Helleland (1984). På dette skjemaet ble det notert navn på stedet, hva slags sted, historikk knyttet til navnet, om det er i bruk nå, andre opplysninger og navn på informant. Stedsnavnene ble nummerert fortløpende og påført kartbladnummer fra Økonomisk kartverk som vi fikk fra kommunen. Vi ble enige om å notere alle kjente navn på gårdsbruk, jorder, beiter, skog, bekker, veier, skibakker og andre steder. Både eksisterende steder og steder som er borte på grunn av utbygging og endrede driftsformer, ble registrert.

Elektronisk registrering

Vi hadde tilgang til Sentralt Stedsnavnregister (SSR) via programvaren SSRSak. Programvaren ble utviklet for at den som er ansvarlig for Sentralt Stedsnavnregister i Kartverket, skal registrere alle navneformer som er

lovlige, ifølge «Lov om stadnamn». Tillatelsen til bruk av SSRSak er gitt under forutsetning av at stedsnavnet som vi legger inn, bare blir sett på som et forslag. Stedsnavnene og skrivemåtene kan så vurderes av personer med navnefaglig kompetanse. Disse navnene kan så senere bli vurdert som et offentlig stedsnavn med godkjent skrivemåte.

Det er viktig, i så stor grad som mulig, å bruke den rene dialektale skrivemåten i innsamlingen. Vi kan ikke bruke fonetisk skrift, men for å bevare dialektformen skriver vi det så nær uttalen som mulig. Eksempler på dette kan være *Berjeløypa* og *Steinbekker'n*. Etter innsamlingen var det greit å legge opplysningene inn i SSR via SSRSak. Ett og ett stedsnavn ble registrert skjemamessig. Koordinatposisjonen for stedsnavnet ble registrert ved hjelp av den digitale kartløsningen i SSRSak. Grunnlaget var markering på kartet som var brukt under intervjuene med informantene. Det var et møysommelig arbeid, men nå er det registrert for fremtiden. Resultatet kan sees på nettstedet *Se Stedsnavn* (se faktaboks).

Lokale historielag har samlet inn mange tusen stedsnavn som så er lagt

inn i SSR. Særlig på Sørlandet har det vært gjort en stor innsats. Ved å samle og registrere stedsnavn på denne måten vil det som er den norske navneskatten, kunne bevares for ettertiden. Det «dør» tusenvis av stedsnavn hvert år når gamle brukere og bruksmetoder blir borte. Vi har snakket med eldre personer som var godt kjent med lokale forhold og fikk plassert til sammen 170 stedsnavn. Mange av navnene kan synes spesielle og har antakelig sitt utspring i spesielle kjennetegn ved stedet.

Eksempler som kan sees i SSR

Fisås var en husmannsplass sør for Sørgefoss, nå et jorde. *Stua* er et jorde på høyre side av veien til Røsholmstranda. Denne veien ble tidligere kalt *Stuagata*. *Steinbekker'n* var en hoppbakke syd for Sørgefoss, mellom jernbanen og elva Sogna. *Raset* er et sted syd for Sørgefoss der Randfjordbanen raste ut i 1951. Jernbanen ble deretter lagt om i en 700m lang strekning inne på Bjørkejordet. *Brynslyst* var et bolighus tilhørende Ask gods, nå nedbrent. *Salmakerkastet* er en gammel danseplass og velteplass for tømmer på Prestmoen midt imot Rasarud og Slepa. *Grisetre* er et jordstykke. *Skinnfellen* er et veikryss på veien mellom Øvre Lerberg og Torgerud.

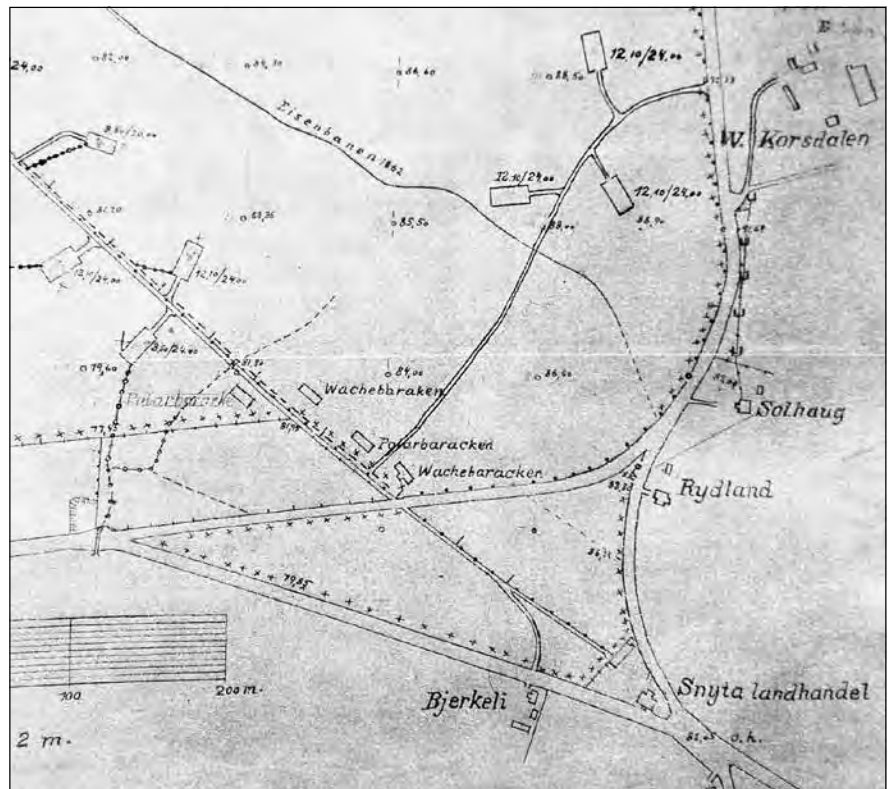
Flyndra er et flatt berg i Johnsrudbekken. *Berjeløypa* er en liten hoppbakke ved skolen. *Den halve ræva* er et flatt berg i stien ovenfor Johnsrudhytta. *Sittapåbakken* var en bakke på riksvei 35 ved Styggdal. Nå er veien utjevnet og endret. *Kjøpebrødet* er en grunne i elva Sogna på badeplassen i Sørgefoss. *Gåsefet* er en boplass ved Sogna, nå nedlagt. *Hengsle* er en tømmeropp-samlingsplass der elva Sogna møter fjorden. *Møller-Hoen* er et småbruk som var bolig for mølleren i Sørgefoss. *Smeden* er et bruk som tidligere var bolig for smeden i Sørgefoss.

Stedsnavn har en historie

Til flere av stedsnavnene hører en historie som ikke kan skrives inn i SSR. Nedenfor gis eksempler på to slike stedsnavn med en historie som er i ferd med å gå tapt:

Lundstadmoen var skogen til Nordre Bjørke på Ask, og navnet skriver seg fra eieren, Anders Lundstad, som kjøpte gården i 1890. Skogen var på ca. 350 da. og ligger til gården mellom riksvei 35 på Snyta og jernbanen (Randsfjordbanen). Nå er deler av skogen dyrket opp.

Under andre verdenskrig (1940–45) ble Lundstadmoen okkupert av tyskerne, og de anla en leir der. Det ble bygd ferdig 19 brakker, men det var planlagt 30. Brakkene ble gravd ned i bakken, og det ble plantet skog på taket. De fleste var 12 x 24 meter, og det var kjørevei inn i hver brakke. Det ble også bygd tre brakker over bakken. Leiren ble inngjerdet med piggrådgjerd med store porter. Avstanden mellom gjerdene var 8 meter, og det var plan om å legge miner der. På grunn av gjengroing er det nå vanskelig å se rester etter anlegget. Etter krigen overtok kommunen brakkene, og de ble fordelt blant bygdefolk til nedrivning mot å få materialene. Tyskerne skulle fylle igjen tomtene, men da dette ble aktuelt, var tyskerne dratt, og skogeieren måtte gjøre det selv.

Utsnitt av kart Bjerkemoen Wald, Norderhov. Ask Bahnhof. April 1944.

Flattum var et gårdsbruk som lå på toppen av *Flattumsbakken* (nå Kapellveien) mellom Ask kapell og Bjørkebrua. Bruket ble solgt fra Ask gods i 1772 og kjøpt tilbake i 1908. I 1926 tok daværende Ringerike fylkesskole bygningen i bruk til skolelokale (Grytli 1957). Skolen var startet i 1876 under navnet Buskeruds Nedre Amtsskole. Fra 1918 til 1950 het den Ringerike fylkeskole og fra 1950 Ringerike folkehøgskole. Skolen ble holdt på forskjellige steder, og før den flyttet til Flattum var den på Vang skole i Haug. I 1933 flyttet skolen til Løken skole i Hole. I 1936 flyttet skolen inn i eget hus på Helgesbråten ved Hønefoss.

Skolebygningen på Flattum var en stor, gammel tømmerbygning i to etasjer. I de sju åra skolen var på Flattum, hadde skolen 207 elever på vanlige vinterkurs. Om sommeren var det praktiske «jentekurs». De fleste elevene bodde

på hybler på bygda. Det ble undervist i håndarbeid, kjøkkenstell, tresløyd og vanlige teorifag. Det var enkle forhold, alt vann måtte bæres fra elva ca. 200 meter unna. Etter at skolen hadde flyttet til Løken, ble bygningen utleid til boliger, og det bodde fem familier der. Bygningen ble revet ca. 1960. I dag er området der skolen lå, etter utvidelsen av kirkegården ved Ask kapell, tatt i bruk til muslimsk gravplass.

HVORDAN SE REGISTRERINGENE I SSR?

Gå inn på Kartverkets nettsted, www.stedsnavn.no. Nå får en opp kart og sidemeny. Zoom inn kartet til Ask/Nordre Tyrifjorden – zoom inn ytterligere til Ask-Snyta. Gå til meny på høyre side. Velg "Ikkje autoriserte skrivemåter" og velg "Føreslege". Nå kommer alle registreringer opp i rødt og en kan klikke på hver av disse for å se nærmere på beliggenhet og annen informasjon.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Grytli, Kåre (red.) 1957: Ringerike folkehøgskole 1876-1946: festskrift. Hønefoss: Ringerike høgskolelag i høve 80 års jubileet.
- Helleland, Botolv 1984: Innsamling av stadnamn: rettleiing. Oslo: Universitetet i Oslo, Institutt for namnegransking.

FORFATTEROMTALE

Halvard Lundstad (født 1938) er oppvokst og bosatt på Ask. Utdannet skogtekniker og har arbeidet blant annet i Glommen Skogeierforening og sist som kontorsjef i forsikringselskapet Skogbrand, Oslo. Lundstad er interessert i lokalhistorie og har vært styremedlem i Ringerike historielag. Johnny Andersen (født 1946) i Oslo er bosatt på Ask. Utdannet i Norges geografiske oppmåling som kartograf. Arbeidet på Kartverket fram til årsskiftet 2013/2014. Interesser innen lokalhistorie og friluftsliv.

Ringerike – et sopprike

Ringerike har et stort mangfold av skogstyper, fra sur granskog til sandig furumo, men også rik kalkfuruskog og rik blandingskog. Dette mangfoldet av skogstyper gjør at vi kan finne mye sopp og mange ulike arter av sopp. En finner også mange sjeldne sopparter som ikke bør brukes til mat, men få stå i fred i skogen.

Kari Østengen

De fleste landplanter er avhengig av samarbeid med sopp, og noen sopparter er avhengig av plantene. Sopp har ikke klorofyll og evne til fotosyntese og må skaffe seg sukker gjennom samliv med planter og trær. Som takk for hjelpen overfører soppene vann og mineraler fra jorden. De fleste trær har alle et slikt samarbeid med sopper; derfor finner

vi mye sopp i skogene våre. Det finnes også skadesopper som honningsopp, rotjuka og toppråtesopp. De ødelegger for millioner av kroner. Blant de nyttige soppene finner vi våre beste matsopper, men også noen giftige arter. Disse nyttige soppene beskytter sine samarbeidspartnere mot skadegjørerne. Skogbruket har hatt nytte av sopp-sporene i vann som sprøytemiddel.

Historikk

Det er 1,5 milliarder år siden soppene oppsto (jorda oppstod for ca. 4,6 milliarder år siden). Selv om menneskene har brukt sopp fra tidenes morgen, har forståelsen av hva sopp er, vært mangelfull. Biologer og naturvitenskapsmenn har opp gjennom tidene ikke brydd seg om soppene. Grunnleggeren av faget mykologi (soppforskning) var italieneren

Pier Antonio Micheli (1679–1737). Han omtalte 900 sopper i sitt verk *Nova plantarum genera* fra 1729. Men det skulle enda gå mer enn 100 år til før myten om at sopp oppsto fra dødt materiale, ble avlivet.

Soppenes oppbygning stemmer ikke med verken planter eller dyrs oppbygning. Noen har knyttet dem til dyreriket, og andre mente de hørte til planteriket, og det var først i 1969 at soppene for alvor ble knyttet til et eget rike – soppriket. Amerikaneren Robert Whittaker (1929–1980) lanserte i 1959 sitt femrikesystem. Her var soppriket ett av de fem. Men det var først i 1969 – etter en artikkel i tidsskriftet *Science*, at femrikesystemet ble verdenskjent.

Sopp som mat

Vi vet ikke når folk begynte å spise sopp. Fresker fra Pompeii viser krams-fugl sammen med sopp. Det hevdes at Claudius (romersk keiser 41–54 e.Kr) var meget glad i sopp og at Agrippina, hans kone, forgiftet ham med en sopp-rett slik at hennes sønn Nero kom på tronen. Velstående romere spiste sopp – trøfler og steinsopp. Etter Romerrikets fall var det tyst om sopp i nesten 1000 år.

Det finnes ikke noe om sopp som mat i de norrøne sagaene, så vi vet lite om dette temaet for Norden. Det finnes heller ikke mange folkelige navn på sopper i Norge, noe som tyder på at sopp har vært lite i bruk blant vanlige nordmenn. Det var først under og etter andre verdenskrig at interessen for sopp tok seg opp, og da helst i urbane strøk. I de «harde» 30-årene var det også noe interesse for sopp.

Peter Christian Asbjørnsen ga ut en kokebok – *Fornuftigt Madstel* i 1864 under pseudonymet Clemens Bonifacius. I andre utgaven fra 1865 var det tatt med et avsnitt om sopp. Han så nok mye sopp på sine vandringer på Kroksgogen og Holleia. Eller lærte han om sopp av folk han møtte ved innsamlingen av folkeeventyr og sagn? Han studerte skogbruk i Tyskland og kan ha lært om sopp der, men mest sannsynlig er det en oversettelse av en svensk soppbok om matsopper og giftige sopper som kom ut på den tiden. I alle fall sørget han for å spre kunnskap om bruk av sopp som mat.

Vintersopp (*Flammulina velutipes*).

Svartgubbe (*Sarcosoma globosum*).

En annen pioner på området er Johan Oluf Olsen, født i 1860 i Hamar. Han var utdannet lege og tok i 1893 en doktorgrad i mykologi. Avhandlingen omhandler sopp som et eget rike, forskjellig fra planter og dyr. Dette er 65 år før Whittaker lanserer femrikesystemet. I 1907 endret han navnet sitt til Olav Johan Sopp og ble kalt Dr. Sopp.

Han begynte tidlig å holde foredrag om spiselige sopper og soppoppskrifter. I 1883–85 fikk han bidrag fra staten for å spre kunnskap om de spi-

selige soppene. Han reiste rundt med foredrag, turer og demonstrasjoner, særlig til militærforlegninger. Han kan ha vært på Helgelandsmoen som var i drift fra 1868. Bare 23 år gammel fikk han trykket sin første soppbok (1883) som kom i nye og bedre utgaver fram til 1924. I 1911 ga han ut *Hverdagslivets sopplære. 25 forelæsningsfor vordende husmødre og skolekjøkkenlærerinder*. Disse foredragene inneholder mye kunnskaper om systematikk, mikrobiologi, anvendt og teoretisk mykologi og helse.

Skarlagen vårbeger (*Sarcoscypha coccinea*).

Fiolgubbe (*Gompes calvatus*).

Soppmangfoldet

Høsten 2013 var Ringerike soppforening arrangør av det årlige høstsopp-treffet. Over 125 soppentusiaster og fagfolk fra det meste av landet var samlet her en helg i september. Vi deles i grupper og drar ut på leting etter sopp. Ikke bare matsopp. Det gjelder å registrere flest mulig sopparter og gjerne mange sjeldne arter. Kommer du over en sjelden sopp, blir du opprømt og glad. Jo mer du kan, desto mer får du lyst til å finne nye arter.

Høsten 2013 var ganske tørr og derfor ikke så gunstig for sopp, men likevel ble det denne helgen på Ringerike/Hole/Jevnaker registrert 432 ulike arter. Som eksempel kan det nevnes at det finnes 21 arter av slekten fluesopp i Norge. Denne helgen registrerte vi 17 av disse her i vårt distrikt. Mange andre

godbiter ble også registrert. Hele 39 rødlistearter ble funnet. Forenklet kan man si at arter som har kraftig tilbakegang i antall, som har små bestander eller som finnes kun innenfor små områder, regnes som truet og blir rødlistet.

Sopper på Ringerike

Skal en belyse hele temaet sopp, må en nok skrive mange slike artikler som dette. Sopp kan være mat, sopp kan være giftig, sopp kan gjøre skade, sopp kan gi farge til tekstiler og garn og sopp kan være pynt. De artene som vises her med bilder, er noen sjeldne arter, noen pene arter og noen arter som vokser på uvanlige tid av året. På Ringerike kan en komme over spennende funn om en bruker øynene godt og tar seg litt tid når en ferdes ute i naturen. Det er ikke på joggeturene en finner soppen.

I det følgende omtales noen utvalgte sopparter:

Vintersopp: Når dette hefte kommer ut, er det lite sopp å finne, men vi har en liten raring som blir mer og mer vanlig pga milde vintre. Den er til og med spiselig. Se foto side 51.

Den kan stå under snøen og vokser videre hvis det kommer en mildværsperiode. Den liker seg på pinner, døde eller døende stammer og stubber av løvtrær (selje og or er mest vanlig). Vokser fra høst til vår.

Svartgubbe: Våren 2009 ble det på Ringerike gjort funn av en meget sjelden og spesiell sopp som ikke var funnet i Norge på over 70 år. En regnet faktisk med at den var utryddet. Fra tidligere var det bare registrert 2 funn i Oppland på 1930-tallet. Soppen forekommer oftere øst for Norge og i det østlige Sverige er det flere funn. Der har de laget en skjøtelsesplan for bevaring av områdene den vokser på.

Oppstusset rundt dette funnet førte til at flere var ute og lette, og det er gjort flere funn i årene etter 2009. Både på Ringerike og i Oppland.

Kommer noen over denne soppen, vil vi i Ringerike soppforening gjerne høre om det. Det er best hvis den også får stå i fred i skogen. Se foto side 51.

Skarlagen vårbeger: Dette er en vakker vårsopp som vokser på nedfalne orekvister og finnes flere steder på Ringerike.

Er du ute på tur og ergrer deg litt over røde plastbiter som er kastet i naturen? Titt nærmere! Kanskje er det ikke plast, men en vakker, liten sopp. Den liker seg der det er litt fuktig.

Fiolgubbe: Denne soppen kommer tidlig om høsten og er anført som sjelden i soppbøkene, men den er relativt vanlig i vårt kalkrike område.

Hvit piggsopp: Denne er bare funnet et par steder i landet. Det første funnet ble gjort på Ringerike. Legg merke til den helt hvite hattehuden.

I 2008 satte Miljøverndepartementet søkelys på bevaring av artsmangfoldet

i naturen. Alle landets ordførere fikk et postkort med bilde av en sjelden art fra sin kommune med oppfordring om å delta i kampen for å bevare arten. Ordføreren i Ringerike skulle verne om hvit piggsopp.

Gul trompetsopp: Dette er en meget god matsopp, og i enkelte år finnes det mye av den i kalkrik barskog. Litt vanskelig å få øye på, men når du først ser en, er det som regel mange i nærheten.

Avslutning

Det største mangfoldet av sopp finnes om høsten. Det er rikelig med matsopp på Ringerike: kantareller, piggsopp, sjampinjonger, kremler og risiker er lett å finne. En tur i skogen med kurv på armen på jakt etter noen gode matsopper kan anbefales. Men ikke spis sopp som du ikke kjenner og sørg for at du har soppbok av nyere dato. Ringerike soppforening arrangerer soppturer og soppkontroll på høsten, så bli med og lær deg noen sopper.

Både matsopp og de mer sjeldne arter er moro å finne, men de sjeldne soppene bør få stå i fred i skogen. Det er viktig for å sikre mangfoldet. La sopp du ikke tar med til mat, få stå i fred. De har en viktig jobb å gjøre i naturens kretsløp.

RINGERIKE SOPPFORENING

Ringerike har et lite men aktivt soppmiljø med god kompetanse. Ta kontakt med Ringerike soppforening hvis du ønsker å være med på sopptur og lære mer om sopp.

Facebook: Ringerike Soppforening

Hvit piggsopp (Hydnum albidum).

Gul trompetsopp (Craterellus lutescens).

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Eckblad, F.-E. 1994: Sopp i Norge før i tiden. Ås : Soppkonsulent A/S, Også tilgjengelig fra: <http://ask.bibsys.no/ask/action/show?pid=132673274&kid=biblio>
- Høiland, K. Sopp – fra ufullkomne planter til eget rike. [Internett] Oslo : Viten.com. Tilgjengelig fra: www.viten.com/tema/sopp/hoiland.htm
- Høiland, K. Biologiske pionerer 3: Olav Sopp – den glemte grunnleggeren av soppriket. [Internett]. Universitetet i Oslo, Institutt for biovitenskap. Tilgjengelig fra: www.mn.uio.no/ibv/tjenester/kunnskap/biobloggen/pioner3.html
- Kålås, J.A., Viken, Å., Henriksen, S. og Skjelsest, S. 2010: Norsk rødliste for arter 2010. Artsdatabanken, Trondheim 2010. Finnes også som nettside.
- Ryvarden, L. og Høiland, K. 2014: Er det sopp, er det liv. – Dreyer, Oslo.

FORFATTEROMTALE

Kari Østengen er født i 1946 på Romerike og bor i dag i Ringerike. Hun er utdannet faglærer i helse/miljø og har arbeidet ved Hønefoss videregående skole i tiden 1987–2010 som lærer og leder. Hun er godkjent som soppakkyndig.

Skulle vi ha pekt ut den mest typiske ringeriksmelodien, hadde Blåveispiken vært et naturlig valg, men den ville fått sterk konkurranse med Ved Tyrifjorden og Det lysnet i skogen.

«Det lysnet i skogen». Her er et motiv med Steinsfjorden sett fra Krokskogen. Det er mulig at Jørgen Moe fikk inspirasjon fra Stubdal, litt lenger nord.

Ringerikes store sang- og melodiskatt

Fred Harald Nilssen

En komité har for Heftet Ringerike samlet sanger og melodier med tilknytning til Ringerike. Omfanget ble enormt med over 200 melodier av eldre og nyere dato. Noen lever friskere i minnet enn andre hos folk flest. Men komitéen mener at mange av de eldre sangene og melodiene fortjener å bli trukket fram fra glemselen og bli mer allment kjent. De eldste er omtrent 170 år.

Sangbok?

Det har vært en hovedmålsetting å samle tekster og noter samt lydfiler enten de er publisert på gramfonplater, disketter, cd-er eller på Youtube, og at det blir oppretta ei samling på bibliotekene i distriktet.

Et annet håp komitéen har, er at i alle fall et utvalg av sangene med noter samles i et hefte, eventuelt at det lages et nettsted for dem på Internett. Mulighetene er mange med dagens teknologi. Materialet ligger der og venter på musikalske ildsjeler som kan skru sammen sang- og melodiskattene.

Ulike tema

Gjennomgang av det vi har samlet inn, viser at tekstene har svært ulike tema. Et spesielt trekk ved tekstene vi har funnet, er at de fleste er hyllest til naturen og avspeiler folkeliv, stolthet og patriotisme i de ulike grendelag,

særlig for Hønefoss og dalene våre. Det virker som hver grend i kommunene Hole og Ringerike har sin sang, for ikke å snakke om egne melodier.

Det vil føre for langt å omtale alle sangene og melodiene. For spesielt interesserte viser vi til oversikten vi har laget. Ut fra den kan folk gå videre med å glede seg over melodiene. Oversikten sist i artikkelen lister opp rundt 50 sanger og melodier. Oversikten er i hovedsak et utvalg av melodier May Jorun Hæhre Støa laget til Ringerikskveldene med sang og musikk som er blitt arrangert 14 ganger i Hønefoss siden 1998. I tillegg har vi fått innspill fra Per Vollestad. Han trekker fram Jørgen Moe/Christian Cappelen: "Til min faders simple stue" Denne ble mye brukt over hele landet i alle fall fram til 2. verdenskrig.

Jørgen Moe utgav «Norske viser og stev» (1869) med sanger fra Ringerike. Det samme gjør Lindemans samlinger. Maren Olerud har flere tekster tonesatt av Svein Olav Blindheim. «Gyrihaugen» og «Sensommervise» finnes på cd-en "Til skogs" med Gutta på skauen. Per Vollestad peker på at det også finnes en sang av Henrik Wergeland om Ringerike og sanger om svenskeslaget i 1716. Vollestad har flere tekster om Ringerike og Storelva som Gutta på

skauen bruker jevnlig. I tillegg må nevnes de originale Gutta på skauens illegale sanger fra sangkonkurransen på Ringerike i 1944.

De tre mest kjente Blåveispiken

Blåveispiken er skrevet av Arne Paasche Aasen i 1950 da Kurt Foss og Reidar Bø satte musikk til diktet og lagde plate.

Ludo Verbies har skrevet en nederlandske versjon med tittelen «Lente-kind» (Vårbar). Den ble spilt inn med Orkester Zonder Nam o.l.v. Ger de Roos, met zang des Marketentsers en Musketiers. Sangen ble utgitt i 1953 på 78-plata Philips P 17208 H.

Sangen er også oversatt til færøysk. Ifølge Inger Lise Samuelsen finnes det to færøyske versjoner fra 1957 og 1995, en instrumental og en sang kalt Sóljugentan. Den er oversatt av Bernhard Brim.

Det lysnet i skogen

Diktet er fra 1850. Det er ulike oppfatninger om hvor Jørgen Moe fikk inspirasjonen til diktet. Det kan enten være på vei hjem til Mo gård fra Viksetra eller på vei fra Christiania. Jeg kan se det for meg da han gikk ned Krokkleiva og fikk se Holebygda brette seg ut.

Ifølge Wikipedia har 1800-tallets sangbøker en melodi som er lånt fra folke-melodien «Ack Värmeland, du sköna». Senere satte komponisten Sigurd Islandsmoen (1861–1964) melodi til. Visa har ofte vært spilt mye i Ønske-konserten på NRK, og finnes på ei av platene i serien «Frem fra Glemselen» med Helge Borglund.

Ved Tyrifjorden

«Ved Tyrifjorden» ble skrevet på 1950-tallet av Peder Gulmoen som hadde hytte i Hole. Det er et par versjoner av sangen på Youtube, blant annet av Arne-Knut og Torill Langenes. Sangen er også oversatt til svensk. Den populære svenske 1950-talls sangerinnen Thory Bernhard sang den inn på plate i 1956 med tittelen «Vid Tyrifjorden». Den ligger også på Youtube. Gutta på skauen har spilt inn sangen på cd-en «Til Skogs». Den og alle andre av trioen ligger også på Wimp, Spotify og et 20-talls andre digitale musikkspillere.

Sang- og melodiliste

Eldre sanger

En del av disse er lokalkjente, mens andre er bedre kjent som spilt på radio eller annet:

- Digt til 17de Mai. (Melodi: Mens Nordhavet bruser). *Jørgen Moe (1845)*
- Poul Putten. *Jørgen Moe (1845)*
- Fagert, fagert er Ringerik. *Per Sivle / Håkon Sødal.*
- Sperillen ved kveld. *Helge Haugland*
- Dalen vår (Soknedalssangen). *Elling M. Solheim / Erik Fonkalsrud*
- Sommervise fra Ringerike. *Elling M. Solheim / Svein Olav Blindheim / Henrik Lyssand*
- Asbjørnsens stubbe. *Constanse Frydenlund Holm (CFH Connie)*
- Mellom skogar og åsar ligg Ringerik. (Melodi: Der bjørkarna susa av Oskar Merikanto). *Kvinneland (Ringerike Folkehøgskole)*

- Jeg gikk meg opp til seterli. Folkemelodi fra Ringerike. *Maren Johannessen*
- Sang for Hønefoss. *Joh. E. Bye / Svein Hoppestad*
- Sang til Hønefoss. (Melodi: Der ligger et land mot den evige sne). *Ingeborg Fougner / Rikard Nordraak*
- Sangen. *M. B. Landstad / Håkon Sødal*
- Røststjenvisa. *Andreas Bånttjen*

Gamle tekster med nyskrevne melodier

- Det står ei gran i Synnaåsen. *Elling M. Solheim / Jørn Atle Hæhre Støa*
- Trolltjern. *Harald E. Solberg / Jørn Atle Hæhre Støa*
- Solnedgang ved Tyrifjorden. *Else Thaulow*
- Hilsen til Røysetangen. *Else Thaulow / Marte Helleseter*
- Nordsetertjernet. *Harald E. Solberg / Per Vollestad*
- «Ellings menn» og «Gutta på skauen». *Elling M. Solheim / Svein Olav Blindheim*
- «Elvelangs» Ådalsmusikken. *Per-Erik Berge / Erik Nystrand*

Nyere tekster

- Åsbygda-sang 1. *Gudmund Bakke / Øystein Aamodt*
- Åsbygda-sang 2. *Tor Arne Johnsen*
- Ny Hønefoss-sang. *Steinar Jonsen / May Jorun Hæhre Støa*
- En glad marsj til byen vår – Hønefoss-marsj. *Helle og Werner Storskogen*
- Bolla Blållys (Mel: «Å tattetuttetei», Alf Prøysen). *May Jorun H. Støa / Steinar Jonsen / Espen Sola*
- Sanger til Bymusikalen i 2002. *Anne Gro Christensen / Øystein Olsen Vadsten / Jørn Atle Hæhre Støa*
- «Hattemakeren» byjubileet 2002. *Asle Raaen*

- Først på ballen, øverst på pallen (HBK-sangen). *Jørn Atle Hæhre Støa / Petersen / Rynning*
- Rockefroskene. *Bror Andersen*
- Herøysang. *Rolf og Trond Andresen*

Instrumental

- Ved fjorden. *Harald Henschien:*
 - Piccolo-polka
 - Musette-vals
 - Feslefrikk
 - Favoritt-marsj
 - Accordion-polka
 - Gutten i røyken
 - Konsertmazurka
- Sommerfugldans. *Erik Tronrud*
- Lille-Eriks reinlender. *Erik Tronrud*
- Vårtrall. *A. Formoe*
- Sommernatt ved Høgfoss. *A. Formoe*
- Reinlender. *Harald Modalen*
- Vals. *Harald Modalen*
- Grevevalsen. *Thor Ødegård*
- Reinlender. *Thor Ødegård*
- Vals til Sundøya. *T. Eriksen*
- Han Lars og hu Olea. *Ukjent*
- Polka fra Sokna. *Thorleif Bolstad*
- Reinlender. *Håkenstad, Ådal*
- Sandaker-Mazurka – Trollmelodier
- Reveljen – Hønefoss Ungdomskorps 17. mai
- Step up Marsj. *Stig R. Fredriksen*
- Norsiamarsjen. *Øystein Olsen Vadsten*
- Ringerikskantaten. *Ewald Sundberg / Håkon Sødal*

KOMITEEN

Komiteen som har vært med å velge ut sanger og melodier har bestått av Kristin Bjerkerud (Soknedalen), Åste Bratli (Ådal), Fred Harald Nilssen (Hole), Torbjørn Paule (Heradsbygda) og May Jorun Hæhre Støa (Hønefoss).

FORFATTEROMTALE

Fred Harald Nilssen er utdannet adjunkt. Han har virket som journalist og redaksjonssekretær i Norsk Skoleblad og som nettredaktør i bladet Utanning. Han var redaktør av Heftet Ringerike i åtte utgaver (1996–2003).

Steinsfjorden–Kroksund–Steinsletta og en paraglider fra Kronprinsens utsikt.

Mitt geofunn – Kronprinsens utsikt

Artikkelen stod opprinnelig i tidsskriftet *Geo*, årg.18 (2015): 1, der forskjellige geologer blir oppfordret til å skrive om sitt favorittsted innafor geologien under vignetten «Mitt geofunn».

Snorre Olaussen

*Det lysnet i skogen da ilte jeg frem,
snart sto jeg hvor bakkestupet skrånet.
Jeg så den vide bygd og jeg så mitt
kjære hjem,
jeg så hvor de fjerne åser blånet.
Jeg så de brede fjorder som skar seg
inn i bukt,
og elven så jeg blinke og krumme seg
så smukt,
jeg lengtes til de sollyse sletter.*

Slik skriver Holeværingen Jørgen Moe i 1850. Og når jeg etter en dag i felt kommer ut fra den mørke og trolske Krokskogen, med sine permiske ekstrusiver og intrusiver, og deretter vandrer nedover Dronningveien, er det nettopp et slikt syn som møter meg. Det er sannsynlig at det var nettopp her Jørgen Moe fant sin inspirasjon til diktet.

Geologer og hangglideres rike

Fra Kronprinsens utsikt, eller ved rampen for hangglidere øverst i Dronningveien nær Krokkleiva, ser vi store deler av Norges geologi. Der *hvor bakkestupet skrånet* ser jeg langt i det fjerne Gaustatoppen med sine prekambriske kvartssitter. Snur jeg blikket mot nord, i retning Hønefoss *hvor de fjerne åser blånet*, ser vi deler av de kaledonske

skyvedekken. På vestsiden av Tyrifjorden, der *de brede fjorder som skar seg inn i bukt*, dekker kambriske skifre over prekambrisk grunnfjell. Øyene i Holsfjorden og Steinsfjorden og lavlandet med store åkrer, *den vide bygd*, består av svakt foldete kambro-silurbergarter. De sollyse sletter med sine kalkholdige skifre er avbrutt av skogkledde koller og høydedrag som sammen med øyene i hovedsak består av øvre ordoviciske og siluriske kalksteiner. Den vide bygd, vest for Steinfjorden, utgjør forøvrig et cuetalandskap (sagtakklandskap). Øverst i Dronningveien står vi på permiske lavaer. Vender vi blikket mot sør-vest, ser vi også permiske batolitter i Finnemarka. Mot nordvest, bak Hønefoss, ligger terrassene Hensmoen og Eggemoen. Sandtakene utgjør den øvre marine grense fra siste istid. *Elven så jeg blinke og krumme seg så smukt* er vel en god beskrivelse av den fluviale Storelva med sine meandre.

Åslandskapet ved Steinsfjorden

Til tross for den majestetiske utsikten og den storslåtte regionale geologien vi ser fra Dronningveien, med en unik fossil fauna og flora i kambro-silurlagrekken, er det de spektakulære karbonatoppbygningene på øyene og høydene som etter min mening er unike for Fastlands-Norge. De fleste ryggene på land (cuestalandskapet) og øyene har utspring fra rev, biohermer og biostromer dannet i tropisk klima («warm water carbonate factory»). Mens Svartøyene og Ullerntangen er eksempler på rev og biohermer fra sen ordovicium (ashgill/katanian), består de fleste andre kollene og øyene av karbonatoppbygninger fra silur (llandoverly og wenlock).

Svartøyene har fjell i dagen som gir oss et fantastisk innblikk i et øvre ordovicisk tropisk karbonatrev. Revene ble etablert under en transgresjon over en prograderende sandig kystlinje. De tilhører sammen med sandsteinen under Langøyene-formasjonen en blandet silisiklastisk/karbonatavsetning. På mange måter er formasjonen typisk for avsetningene i øvre ordovicium og silur på Ringerike som viser sykklisk oppstart og drift etterfulgt av stans

Foto: Kristoffer J. Kristiansen

Tyrifjorden og Røyse fra Kronprinsens utsikt

FORKLARINGER

Batolitt = stor, ofte uregelmessig masse av granittisk dypbergart. Formen avspeiler magmakammeret der smeltmassen krystalliserte i dypet.

Biohermer = korallrev (gresk bios = liv + gresk herma = rev eller barriere).

Biostrom består ofte av de samme organismer som lager rev, men til forskjell er det en jevntykk eller horisontal oppbygning av fossiler.

Cuesta = ås eller fjellrygg dannet ved forvitring av skråttstilte lag av sedimentære bergarter. Landformen er karakterisert ved en bratt skrent på den ene side og svakt skrånende helning på den andre. Eksempler på cuesta-landskap i Norge er kambrosilur-området mellom Hønefoss og Steinsfjorden.

Intrusiv = betegnelse for en størkningsbergart som har trengt gjennom den omgivende berggrunnen. Motsetningen er en ekstrusiv bergart eller dagbergart, hvor størkningen har foregått på jordoverflaten (lava).

Kambrosilur = de geologiske periodene kambrium, ordovicium og silur (542-416 millioner år tilbake). Kambrosilursedimentene i Oslofeltet og på Ringerike er avsatt i disse geologiske periodene.

Silur deles inn i 4 underperioder: Llandovery (eldst), wenlock, ludlow og pridoli (yngst). Skillene går ved henholdsvis 428, 423 og 419 millioner år før nå.

Silisiklastiske bergarter er i hovedsak dannet av slam (leire) og sand.

Sedimentære karbonatbergarter er derimot dannet fra skallgrus (koraller, brachiopoder, bryozoaer og mollusker etc.) og kalkslam.

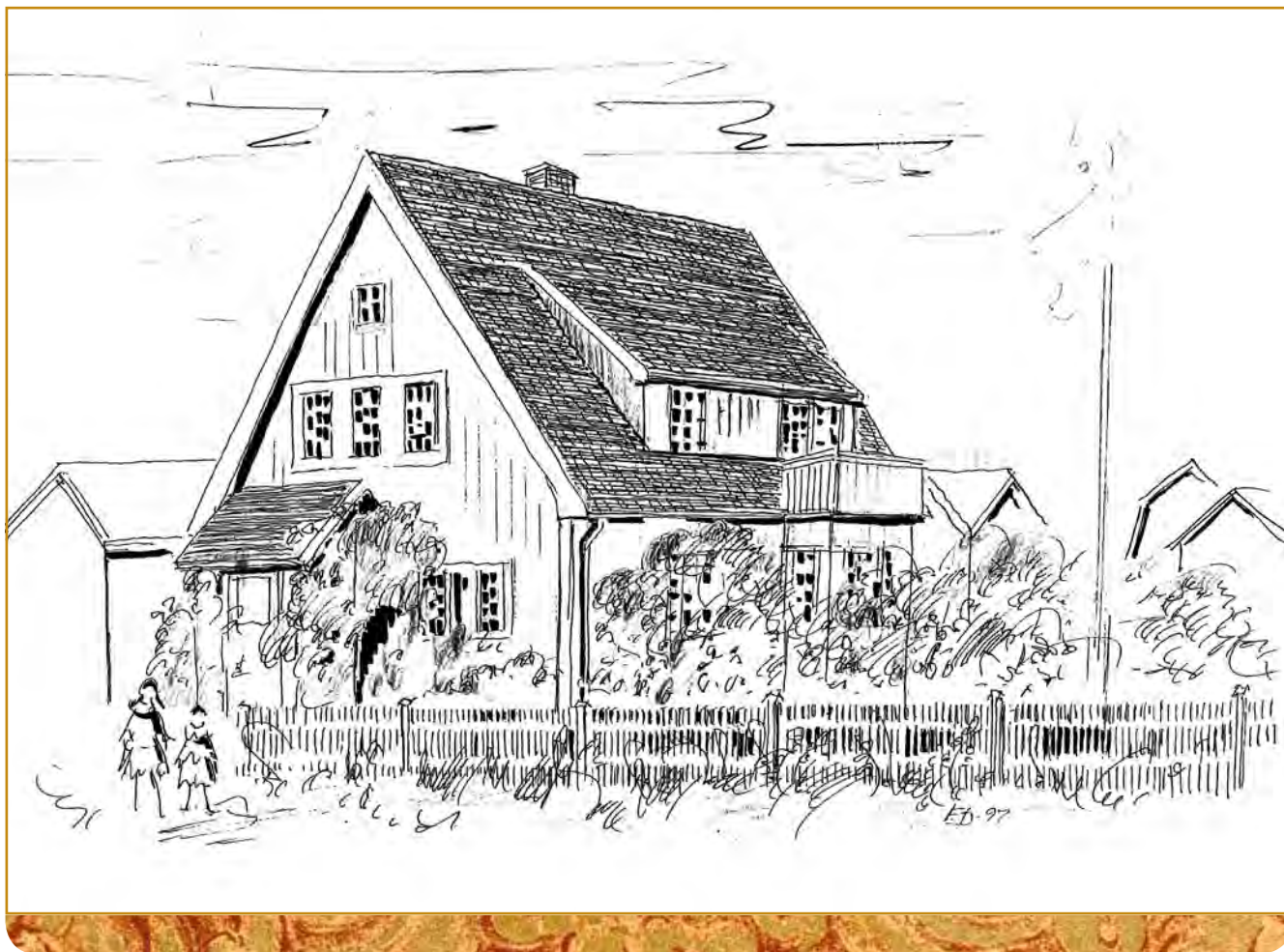
Transgresjon betyr at havet trenger inn over land. Prograderende sedimenter er for eksempel når en kystlinje eller delta bygger seg ut i havet.

på karbonat-fabrikken, noe som kan relateres til relative havnivåforandringer og/eller økt input av sand eller leire. Spannende er det også at det lukter parafin av kalksteinene. Det er hydrokarboner (bitumen) i de kalsittsementerte porerommene fra rev og interrevavsetningene. Sannsynligvis er dette bevis på en tidligere akkumulasjon fra en oljefelle. Men jeg er redd vi er ca. 300 millioner år for sent ute

for et økonomisk oljefunn på Ringerike. Øyene og kollene brukes i dag i svært liten grad til undervisning, formidling og forskning. Mange av øyene er lett tilgjengelige med båt, men enda mer fascinerende er det å spenne på seg skiene sent på vinteren og skøyte på skaren. Men sjekk isen. Isfiskere som ikke hoier eller vifter febrilsk med armene, er et godt tegn på trygge forhold.

FORFATTEROMTALE

Snorre Olaussen (født 1946) er professor i geologi ved UNIS (Universitetssentret i Svalbard). Han har tatt både master- og doktorgrad på Ringerikes geologi og synes at geologien her er fortsatt like spennende.

Huset i Andreas Zeiers vei 2 ble reist i 1922. Her bodde kraftverkssjef Oskar Mørk.

Helgesbråten – min barndoms dal

Ole Martin Helgesen (1860–1926) var fra ca 1896 gårdbruker og eier av Kvernberg gård ved Hønefoss. I løpet av sin eiertid fikk han eiendommen omregulert, og solgte deretter mange villatomter i det som fortsatt heter Helgesbråten.

Området lå i daværende Norderhov kommune.

Reidar Aslaksrud

I teksten her definerer jeg Helgesbråten som området liggende innenfor slike grenser: I øst den gamle grensen mellom Hønefoss og Norderhov, det vil si en linje mellom Bloms gate 1 og punktet hvor St. Olavs gate går over til å hete Askveien, i syd langs skråningen mot Storelva, i vest langs gjerdet mot Ringerike folkehøgskole og i nord langs Askveien.

Jeg er født den 21. mai 1931 på Helgesbråten, i det huset som i dag er Bloms gate 27. Det var ikke gateadresser den gangen, postadresse Helgesbråten var mer enn nok for postmannen, som for øvrig kom med post to ganger om dagen! Eiendommen het Lyshaug og var i 1921 kjøpt av Norderhov kommune som bolig for herredskassereren. Selger var Gunda Østvold, og salgspris

var 30 000 + 5 000 for inventar. Min far ble tilsatt som herredskasserer i 1913 og bodde de første årene i kommunelokalet, men flyttet altså senere inn i Lyshaug som da skulle bli min hjemmeadresse i mine 25 første leveår. Jeg har tenkt å gå litt rundt på mine barnetrakter for å mimre litt og velger å gå gate for gate, så blir det forhåpentlig lettere for leseren å henge med.

Min vandring

Jeg starter rett utenfor Bloms gate

1. Her bodde byggmester Petersen, fru Anna og en sønn, Christian Fredrik, som nok var et par år yngre enn meg, men ikke mer enn at jeg husker bursdagsselskaper her. Foreldrene våre var dessuten omgangsvenner, så også i den sammenheng var jeg nok tidvis gjest hos byggmesteren. Det var ikke så vanlig med barnevakt den gangen, så jeg var ofte med mor og far bort, ble ut på kvelden ”parkert” på en egnet sofa og båret hjem ut på natta halvsovende på fars sterke skuldre! Dette partiet av Bloms gate kalte vi Helgesbakken, et yndet sted for aking vinterstid. På den andre siden av veien er det en stor hage, og øverst i hagen en stor hvit villa (bygget i 1905 står det i gavlen). Dette var tidligere hovedbygning på Kvernberg og var i min tid bebodd av fru Kaja Helgesen, enke etter tidligere omtalte Ole Martin Helgesen. I annen etasje bodde Lars Ekornrud, tidligere herredsskasserer, og familien Trygve Olsen (ansatt ved Fremtidens Hønefosskontor) med en datter Berit som inngikk i kretsen av lekekamerater i mitt miljø, så der har det også blitt bursdagsselskaper.

På venstre side på toppen av bakken ligger et stort hus. Det var kommunelokalet (bygget 1903) og rommet da kommunale kontorer med ordfører Mads Ringen på toppen. Det var alltid spennende å få være med far på kontoret, og jeg ble etter hvert godt kjent med både Libæk, Fossen, Kullerud, Andersen, Flaten, og hva de nå het alle sammen.

Jeg fortsetter oppover Bloms gate. På høyre side, der huset til Engseth (nummer 26) nå ligger, hadde Krogsrud gartneri på hele kvartalet. Øverst et par drivhus og nedenfor et åpent landskap med vekstbenker. Gartner Krogsrud ble min gode venn, og det var ikke få timer jeg tilbrakte i de varme drivhusene. Ikke sjelden var det noen øre å tjene også hvis fru Ebbell eller en annen skulle ha en blomst, eller det var et ærend ned til butikken hans i Norderhovsgata.

På venstre side, i dag nummer 25, bodde så vidt jeg husker frøken Gjorud. Også dette huset ble kjøpt av kommunen og ble standkvarter for kretssykekassen

(trygdekontor), og her ble etter hvert tidligere nevnte Alfred Kullerud sjef. Der Bloms gate 25B ligger, huset til H. N. Berg, var det en stor ubebyggt tomt. Under krigen ble dette området lagt ut til parseller for dyrking av potet og grønnsaker. Strekingen jeg nå har gått langs gartneritomt, var noe brattere i min barndom, men har blitt slakere etter graving gjennom årene. Vi kalte denne vegstumpen Gartnerbakken, og sammen med tidligere omtalte Helgesbakken ble det en fin akestreking.

Jeg går tilbake til kommunelokalet, og går inn i Telegrafalléen sydover.

På høyre hånd (nummer 7) ligger et stort hvitt hus, her bodde familien Josephson. Han var disponent på Follum og spilte vel i sin periode en vesentlig rolle i oppbygging av det som ble en hjørnestensbedrift i distriktet. Josephsons hadde en datter på min alder, Ingeborg. Mange vil kjenne henne som mangeårig bibliotekar på Ringerike bibliotek. På den andre siden av alléen ligger også et stort hus, her bodde familien Motré. Han var av profesjon skogforvalter og ellers en sentral person i politikk og i diverse styresammenhenger.

Nå er jeg kommet helt til elveskråningen, og oppover til høyre gikk det der i min tid en gangvei som nå er innlemmet i eiendommene. Jeg går imidlertid denne veien i tankene og passerer på høyre hånd huset til Regine og Olaf Skøien. Han var Fordforhandler og sluttet i den sammenheng sin karriere som innehaver av Hønefoss Auto i Storgaten. Det var han som solgte bil til far i 1939, en liten grønn Prefect som dessverre ikke ble i fars eie særlig lenge. Den ble beslaglagt av tyskerne sommeren 1940, og det ble fars eneste kjøredning! Familien Skøien hadde to barn, Nusse og Finn Arild. Sistnevnte er et par år yngre enn meg, men det ble nok mange bursdager på meg der borte likevel. Finn Arild overtok som voksen, sin fars bilforretning og var ellers en støttespiller for idrettsforeningen Liv i mange år.

Nå står jeg altså innerst i Kandidat

Færdens vei. I det første huset til venstre, (nummer 9) bodde familien Sveinson. Han var ligningssjef og kona hans var så vidt jeg husker på apoteket. Familien hadde to barn, Gunnar og

Titti, begge var eldre enn meg. Gunnar og kona bor for øvrig fortsatt i huset. I det neste huset på samme side, Bråten, bodde slakter Einar Christiansen med sin kone Ragna, og døtrene Gerd, Aud og Bjørg. Ragna var min mors eldste søster, og her hadde jeg altså i min barndom både tante og tre ganske mye eldre kusiner. Det sier seg selv at det var stas for jentene når den lille fetteren kom på besøk!

Tante Ragna flyttet senere ned til en leilighet over kjøttforretningen sin i Norderhovsgata 3, og Bråten ble solgt til banemester Bolstad. Han hadde blant flere barn også sønnen Einar som fortsatt bor i huset. Einar var noe eldre enn meg, men vi var i alle fall sammen i speider'n da den aktiviteten igjen ble aktuell etter krigen. I annen etasje i dette huset bodde for øvrig min gode venn gartner Krogsrud.

Og i det neste huset (fortsatt på venstre side) bodde altså jeg, Bloms gate 27 heter det i dag.

Etter at far døde, og mor flyttet til Oslo, var huset fortsatt i kommunens eie, blant annet var det en periode bolig for rådmannen. Om min barndoms hus er å si at det var et treetasjers ”hus med sjel”, høyt under taket og kalde ganger! Opprinnelig med ”utedass” som vanlig var da det ble bygget rundt 1900, men da far flyttet inn, ble toalett innredet i en del av gangen i 2. etasje.

Fyring var i stor grad basert på en stor ”rundbrenner” i spisestua, samt flotte etasjeovner på rommet mitt og på gjesteværelset på loftet, men etter hvert ble det også et par panelovner. I kjelleren var det mye ved og koks, en bod til poteter/grønnsaker samt matbod,- og selvfølgelig vaskekjeller med stor bryggerpanne. Kjølenskap og vaskemaskin var ukjente begrep i min barndom! Rundt huset var det stor have med mange epletrær, bærbusker, bringebær, rabarbra og en relativt stor kjøkkenhage hvor vi hadde stor produksjon av ringerikspoteter og diverse grønnsaker. Under krigen utvidet vi selvbergingen til også å omfatte husdyr, tidligere omtalt utedass ble innredet til hus for villagris, og deler av vaskekjeller ble tilholdssted for høner som holdt både familie og naboer med egg! Dessuten ble absolutt hele hagen (et par blomsterbed unntatt) spadd opp til potetåker!

Og nå er jeg altså i Bloms gate igjen. På høyre side rett overfor huset mitt ligger nummer 28, og der bodde i min tidligste barndom familien Bohr-Olsen. De var i utgangspunktet danske, og han hadde en eller annen funksjon på Follum. De hadde to barn, Bjørg, som var et par år yngre enn meg, og Lotte som var enda yngre. Vi syklet nok litt på trehjuls sykkel sammen, men det ble stort sett med det! Bohr-Olsen bygde senere et lite hus i Kandidat Færdens veg, og ny beboer var vel Simonsen, som hadde sigarbutikk nede i St. Olavsgate. Senere var dette også bolig for rådmann Flaten i Norderhov en periode før nr. 27 som tidligere nevnt, ble bolig for rådmannen.

I det neste huset på venstre side, nr. 29 i dag, bodde Elida og Alfred Kullerud med sine to sønner, Erling og Martin. Alfred Kullerud, som altså var trygdesjef, og for øvrig hadde en fortid på herredskassererkontoret, var en lun og fin kar! Han var meget idrettsinteressert, var bl.a. internasjonal hoppdommer og i flere år formann i idrettsforeningen Liv. Det ble mange bursdager på meg i nabohuset, både hos Erling og Martin (Elida bakte kjempegode kaker). Rett overfor nr. 29, der hvor det nå er bygd en villa med adresse Fredrik Brochs vei 6, var det en ubebygde tomt i min tid. Den østre del av den ble benyttet av tidligere omtalte Ekornrud som hageparsell, mens den øvre del ble brukt som fotballarena for oss gutta!

Og nå står jeg i krysset Bloms gate/Fredrik Brochs vei. Jeg tar en avstikker inn til venstre. Innerst på venstre hånd er en stor tømmervilla på kanten ut mot elva. Her bodde i min tid Anders Wiborg Thune, bilsakkyndig, og kona Gerd som var husstellærer. (Hun var for øvrig datter av O.M. Helgesen). De hadde en datter, Kari, et par år eldre enn meg. Innerst på høyre hånd ligger villaen til oberst Ebbell. De hadde i alle fall ett, kanskje flere barn, jeg mener å vite at det var en sønn som etter hvert havnet i diplomatiet i det store utland et sted.

Jeg går tilbake til krysset med Bloms gate. Her tar jeg resten av Fredrik Brochs vei. I nr. 3 på venstre hånd bodde materialforvalter på Follum, Marcus Dahl. Han hadde tre sønner: Finn, Thor og Per. Yngstemann Per var et par

år eldre enn meg, og jeg husker ham som litt "tøff" overfor oss som var litt yngre. Men i ettertid kjenner jeg ham som en rolig og tvers igjennom hyggelig kar, – og ikke minst som en markant midtstopper på fotballaget Liv, både som junior og senior. Rett over gata for Dahl ligger da altså nr. 6, tidligere omtalt som nytt etter min barndomstid. I det neste bodde Christensen som drev isenkramforretning i Storgaten, en forretning hvor du kunne få det meste i bransjen, og hvor du kunne kjøpe skruer enkeltvis lenge etter at de store byggvaresentrene overtok markedet! Lenger inn til venstre lå smia til Rytteraker (Fredrik Brochs vei nr. 1), og her var det alltid spennende å stikke innom for å se på smeden som tryllet fram hestesko og andre ting av rødgjødende jern. I annen etasje bodde det en eldre dame som jeg mener å huske at vi gutta synes var litt skummel. Bak smia, som lå helt inn til veien, ligger huset hvor smeden, Martin Rytteraker, bodde. Også der var det leieboere i 2. etasje, søstrene Lundgren, hvorav den ene var spådame, noe som jo også egentlig var litt skummelt!

Tilbake til Bloms gate og videre oppover. Til venstre, i nåværende nr. 31, bodde Eskil Andersen. Han jobbet på kraftverket. Og i det neste huset på samme side bodde herrefrisør Weme, og senere Sjøblom som drev lastebiltransport. Førstnevnte hadde en sønn som het Erik, og han treffer jeg stundom fortsatt. Han ble etter hvert bøsse-maker og tilbrakte mange av sine tjenestear på Helgelandsmoen. I den store hvite huset rett over gata (nr. 30) bodde lensmann Kjær.

Nå er jeg framme ved Andreas Zeiers vei, og går inn her. På høyre hånd, hvor den store murvillaen nå ligger, var det et åpent område som vi brukte som lekeplass. I det første huset på venstre hånd (nr. 2) bodde kraftverksjef Oscar Mørk, som vel var svært sentral i kraftutbyggingen på Ringerike, og en aktiv bidragsyter også på andre felter i kommunens ve og vel. Han hadde en sønn og en datter, begge eldre enn meg. Innenfor Mørk bodde vel en som het Eikanger. Jeg er usikker på hva han var av profesjon. Senere kjøpte tannlege Nils Vikar og kona Ragnhild dette huset. Nils Vikar er velkjent som fotograf og forfatter og har festet verdifulle

inntrykk fra skog, mark og dyreliv på film og i mange bøker! Vikar hadde to sønner, yngre enn meg, Bjørn og Gunnar, begge kjent som gode alpinister i Liv. Innerst i denne veien, på høyre side, bor i dag advokat Per Bentzen. Dette huset var vel rimelig nytt, og her bodde banksjef Karle Aas (Hønefoss og Opland Privatbank). Han hadde to sønner, Mauritz Erling, til daglig kalt Tuss, og Eilif. Tuss var et år yngre enn meg, men ble snart en av mine kompisser, og ikke minst fra fotballbanen har vi mange felles, gode minner.

Tilbake i Bloms gate. På høyre side, i nr. 32 bodde Svortdal, som var min lærer i mine fire siste år på Eikli barneskole. En streng og dyktig lærer av den gamle skole som underviste i alle fag! Lærer Svortdal hadde to sønner, Knut og Olav, og en datter, Mali, som ble lærer som sin far.

Nå er jeg kommet fram til Solbakken, som vi kalte Hærebakken. Jeg går inn til venstre, og i det "firkantede" huset på høyre side, bodde Halland. Han hadde en sønn som het Tor, litt yngre enn meg. Rett fram, i enden av veggen, bodde frk. Hjørdis Kopperud og doktor Haugen. Huset ble vel senere kjøpt av skolebestyrer Reisæther, men er nå for lengst på andres hender.

Tilbake i vegkrysset ser jeg nå oppover Solbakken. På venstre side ligger et forholdsvis nytt lavt hus (Solbakken 1). Men i et hus som tidligere lå der, bodde i min tid, i alle fall i en periode, en familie som het Grøndahl. De hadde en sønn som i noen år gikk i klassen min på Eikli, Johannes. Senere bodde baker Hære i dette huset med sin datter Bjørg som er noe yngre enn meg. Hun var bl.a. en habil skøyteløper (på Randi Thorvaldsens tid). I huset til høyre i Hærebakken bodde Syversen og i en sidebygning bybud Bråten, definitivt en kjendis i byen der han stadig var å se med den store drakjerra!

Tilbake til Bloms gate. Videre vestover, mot Folkehøgskolen (som i min barndom het Fylkesskolen), var det bare to hus: et lite beskjedent hus helt oppe i høyre hjørne mot Askveien hvor Johan Olsen bodde (omtales senere) og et litt lenger ned, også dette mot Askveien (Bloms gate 34 i dag). I dette bodde min fetter, Dagfinn B. Aslaksrud, hans

Kart over Helgesbråten

kone, Lajla, og barna Anne Marie (Lillemor), Tor og Dag. Jeg husker ikke hvor lenge de bodde der, men jeg husker i alle fall juleselskaper derfra! Familien flyttet senere til Askveien 4.

Men ellers var altså dette området framover mot Fylkesskolen uten bebyggelse og var vårt primære tilholdssted med ski på beina. Her var det hoppbakker i forskjellige størrelser. Den største av dem alle var Djevelbakken hvor bare de tøffeste satte utfor med toppfart (jeg var definitivt ikke blant dem). Det var vel Helge Runer (gårdbruker på Bråten i Dompidal) som eide området, om sommeren selvsagt nyttet til jordbruksformål, og spesielt under krigen husker jeg at vi var på kårabislang der oppe.

Helt innerst i Bloms gate var det imidlertid to hus, arkitektonisk temmelig like, ut på kanten ned mot elva. Her

bodde tannlege Hallingby, med sine to døtre, Grete og Inger, sønnen Ola, og doktor Klouman, med barna Eirik, Kristin og Finn. I skogen rundt husene, og ned mot elva, lekte vi indianer hele sommeren. I elva hadde vi "Guttebad" og "Jentebad", vi bygde stupetårn og seilte på løstømmer nedover mot "leirfallet". Ikke helt ufarlig, men utrolig nok gikk det bra. Eirik ble dessverre ikke gammel. Han ble jagerflyger og forsvant på et tokt i 1954 og ble aldri funnet.

Huset til høyre, like før Klouman (Bloms gate 42), ble vel bygget like etter krigen og her bodde Kirsten og Adolf Glesne med barna Truls og Tian. Glesne drev manufakturforretning i Storgt. Truls var noe yngre enn meg, men var i Falkepatroljen min i speider'n. Han var en trivelig kar, spilte trompet og var utrolig flink til å plystre! Han ble etter hvert kjent som en meget dyktig og elskverdig mann

bak disken, og han prøvde seg også i hovedstaden. Tian ble vel skogbruksmann og overtok, så vidt jeg vet, Halsteinrud gård i Heradsbygda. De andre husene i området ble altså bygd senere. Den store murvillaen til Owe N. Thoresen (Bloms gate 38) ble vel bygd rundt 1950. Her bodde Ole Gunnar og hans yngre bror Bjørn, hvorav Ole Gunnar var omtrent på min alder. De to boligene i "kålrabiåker'n" er kommet til senere, og tomannsboligen (nr 40) er forholdsvis ny.

Da går jeg ned igjen, opp Solbakken og nedover Askveien, kalt Nyveien i min ungdom. Dette var for øvrig en yndet akestrekning. Vi tok fart helt opp på Ringen, toppen av Ringveien i dag, og hvis føret var bra (det var ikke mye strøing og slett ikke salt den gangen), kunne vi faktisk ake helt til Søndre torg, og i beste fall kanskje et stykke ned i Kirkegata! På høyre hånd passerer jeg nå igjen huset til Svordal.

Bloms gate 1 ble tegnet av arkitekt Sverre Hurum i 1916 og reist av byggmester Christian Petersen.

I neste hus på høyre side (tomannsbolig) bodde familiene Bratt og Lysne. Førstnevnte forbinder jeg med skinnforretning i Fossveien, Bundtmakerenka, og Lysne var så vidt jeg husker ansatt på fengselet. På den andre siden av vegen lå to gamle hus. Først det lille lave huset til Gruer, og i huset nedenfor vokste Eva Johnsrud opp. Hun gikk på Eikliskolen sammen med meg, heter i dag Hella, og bor i tidligere nevnte tomannsbolig i Blom gate. 40. I annen etasje bodde for øvrig Karoline, kjent bakstekone på den tiden. Begge disse husene er for lengst revet. Det er også det neste huset på venstre hånd, hvor en av Nyveiens ikke mindre enn tre kolonialforetninger holdt til, Borgens kolonial. Barberer Emilsen bodde for øvrig i 2. etasje her.

Tilbake på høyre side av Askveien igjen. Nå er jeg i krysset til Fredrik Brochs vei, og her lå altså smia til Rytteraker. Neste hus på denne siden huset familien Skjolden (revet nå, og erstattet med et nytt). Her bodde Bjørn som vel var litt yngre enn meg. Han fikk senere en bror, Lasse, som hadde Downs syndrom. Mange av den eldre garde husker sikkert ham! I det neste huset bodde Gomsrud, som jobbet i Televerket, med døtrene Frøydis og Oddveig. I huset på hjørnet av Kandidat Færdens vei bodde massør Hagen, en av de ytterst få fysioterapeuter på den tiden.

Nå tar jeg en avstikker til høyre, inn i Kandidat Færdens vei. I første hus på høyre hånd, der det i dag ligger en tomannsbolig, bodde det to generasjoner

Gomsrud. Eldstemann var blant annet snekker, og hans sønn var ansatt på kraftverket. Jeg husker jeg var der og fikk høvlet ned de brede slalåmskiene mine til løypeski. Det var ikke bare å kjøpe nye den gangen! Bak huset til Gomsrud, litt inn fra gaten, i nr 3, bodde og bor fortsatt familien Bagge. Her var det ikke mindre enn fire sønner: Ola, Harald, Inge og Erik. I nr. 5 bodde tante Signe, mors eldste søster, og Levor Pedersen. Han eide Teglverket, en stor bedrift på den tiden, og var ellers mye engasjert i styre og stell i kommunen.

Tilbake i Askveien (Nyveien). På høyre hånd (på hjørnetomta som nå fylles av den store boligblokka) bodde Finnevolden. Han var bankmann, jeg

husker ikke hvilken bank. De hadde to sønner, Knut og Per Erik, begge eldre enn meg. Knut ble flyger, og Per Erik drev i mange år urmakerforretning på torget. Nabolomt var ubebygget, og tilhørte Norderhov kommune. Her bygde Hønefoss og Ringerikes sanitetsforening senere Helsehuset, innviet i 1957. Huset ble solgt i 1999 og ble i den sammenheng betydelig oppgradert. Nå burde jeg egentlig gått bort Telegrafalleen, men jeg fortsetter heller litt til nedover, for da kommer jeg på høyre side til det som den gang var Askveien 2, og her bodde familien Rosenberg (slakterforretning i Storgt.). Der i familien var det to barn: Jan og storesøster Lillann som i 1956 ble kona mi! Dette huset ble, etter at eieren døde, solgt til Ringerikes Sparebank og senere revet. Sammen med Askveien 4, som også ble revet, ga dette plass for veiutvidelse og Justisbygget. På den andre siden av gaten, i murhuset hvor det i dag er damefrisør (Askveien 3), hadde Johan Olsen sin butikk, Olsens kolonial. Det var altså den 3. kolonialen i Askveien. Johan var en meget fargerik type, og et besøk hos ham var ofte litt av en opplevelse! Til venstre for murgården lå det for øvrig et lite lavt hus med en vannpost utenfor, og til høyre lå Bedehuset som for lengst er borte. Mine sterkeste minner derfra er vel juletrefest med brus og boller!

Så går jeg litt tilbake igjen og inn Telegrafalleen. På venstre side ligger nå Justisbygget, men her lå altså Askveien 4, et staselig hus litt tilbaketrukket fra gaten. Kanskje bygd av doktor Oppen, men det meste av min barndom bebodd av familien Dagfinn Aslaksrud (tidligere omtalt i Bloms gate 36). På høyre side der jeg nå står, bortenfor Helsehuset, lå Villa Kvil, og her bodde frk. Aamodt som vel var bestyrer på Husfliden? Under krigen holdt for øvrig Forsyningsnemnda til her, og hit måtte vi for å få rasjoneringskort! Huset er for lengst revet, og her har Indremisjonen bygd. På nabolomt ligger Adventskirken, men her lå i min barndom en murvilla, temmelig lik villaen ved siden av. Disse to husene ble reist på tomte etter nedbrente driftsbygninger på Kvernberg gård, derav deres talende navn: Fjøsheim og Stallheim. I Stallheim bodde tanntekniker Leffman og fru Ingrid med barna Ole Martin og Marit, vanligvis kalt Lillesøster. Martin var noe eldre enn meg, og han lærte meg å støpe tinnsoldater, noe som var meget populært under og like etter krigen. Marit, Lillann og jeg begynte for øvrig sammen på Eikliskolen i 1938.

I huset ved siden av, Fjøsheim, bodde bokhandler Quist med fru Lillemor og sønnene Hans Christian, Ole Petter og Jan Erik. Eldstemann inngikk i

gjengen vår, og de store garasjene var fine gjemmededer i leken. Ettersom de var fulle av materiell til bokhandelen, hendte det nok at blyanter, notisbøker og viskelær havnet i store guttelommer!

På den andre siden av gaten, der hvor telegrafverkets anlegg ligger i dag (Telegrafalleen 2), lå det et stort treetasjers murhus. Det var opprinnelig bygd som hovedbygning på Kvernberg gård (1879) og ble siden solgt til hoteldrift (det første Grand hotell). I min barndom var det imidlertid televerket som rådde grunnen, og Telegrafen var et naturlig samlingspunkt for aktiviteter etter skoletid.

Her slo vi ball, kappet land og vip-pet pinne. Her lekte vi Per på boksen, Sisten og Gjemsel, og jentene kastet ball på den fine murveggen, og her forekom det nok at vi sikret oss litt bly til soldatstøping fra de mange store kabeltromlene på området! Her bodde også telegrafbestyrer Stavø. Han hadde to døtre: Søss og Lalla, begge noe eldre enn meg.

Og så går jeg ned til jeg treffer Bloms gate igjen og er tilbake til utgangspunktet. Sirkelen er sluttet, takk for turen!

KILDER

- Drange, S. og E. 2001: Hus og historie i Hønefoss. Eikli as – grafisk. Hønefoss.
- Lagesen, A. 1935: Ringerikske slekter bind III. Oslo.
- Sellæg, Jo. 2007: Hus i Hønefoss: Byutvikling, byggeskikk, kulturminner. Hønefoss: Ringerike kommune.

FORFATTEROMTALE

Reidar Aslaksrud (født 1931) bor i Hønefoss. Han påbegynte sin militære utdanning i 1952 og har tjenestegjort i ulike stillinger rundt om i landet inntil han i 1978 kom tilbake som sjef på Helgelandsmoen. Han avsluttet sin tjeneste som Treninspektør i Hæren fra 1987 inntil avskjed for aldersgrensen i 1991.

Olav Tryggvason lar Olav Haraldsson og hans mor Åsta døpes på Sigurd Syrs gård.

Kong Ethelred og de to Olaver – **Olav Tryggvason og Olav Haraldsson**

Den engelske kong Ethelred II kan sees som en sentral forutsetning for det kristne kongedømmet i Norge. Ethelred fungerte som fadder både ved Olav Tryggvasons og Olav Haraldssons konfirmasjoner, i henholdsvis 995 og 1014. Han hjalp begge med pengemidler for at de skulle kunne hevde sin rett til Norges trone.

Egil Kraggerud

Høsten 1015 la Olav Haraldsson ut fra Northumbria med to knarrer og med 120 mann om bord. Målet var Norges trone. For å

forstå hans ferd må vi gå 20 år tilbake i tid og se i hvilken grad han etterlignet Olav Tryggvason. Begges ferd fulgte den samme regi.

Olav Tryggvason som konge

Det som kjennetegnet Olav Tryggvasons tilbakekomst til Norge i 995 ifølge den eldste fremstillingen hos

Theodoricus Monachus (ca. 1180), er kombinasjonen av en kristningsferd og etableringen av et norsk kongedømme. Hva som var bakgrunnen for kristningsferden, er helt vagt og myteomspunnet i den norrøne tradisjonen. Olav Tryggvason er fra først av den typiske vikingleder. Han herjet både i Østersjøområdet, ved kysten av Flandern og i Irskesjøen, men bakgrunnen for at han ble en kristningskonge hadde islendingene bare et sagnaktig forhold til.

Den islandske kongesagaen, Ågrip (Indrebø 1936: 45) forteller at Olav Tryggvason kom til et sted i England hvor det bodde en stor gudsmann og eneboer som hadde en åpenbaring å meddele ham: «Du skal verta ein namngjeten konge, og namngjetne skal verki dine verta. Du skal føra mange folk til trui og til dåpen, med det skal du frelsa både deg og mange andre.» Til slutt spår eremitten ham at han skal bli døpt. Og Olav kom til troen og til Norge, og han hadde med seg biskop Sigurd og med ham Tangbrand prest, Tormod og noen diakoner. Dette siste er omtrent ord til annet det samme som Theodoricus forteller. Legenden om den fromme eneboeren blir først historisk håndgripelig for oss når vi vender oss til den angelsaksiske krøniken, *The Anglo-Saxon Chronicle*, som er en basiskilde for denne tidens engelske historie. Og da kommer en nøkkelfigur i periferien av Snorre og norsk historie til syne, kong Ethelred II, bedre kjent som Adalråd av Snorrelesere. Ethelred var ætling av Alfred den store og konge fra 978 til 1016, altså i 37 år.

Svein Tjugeskjegg

Da Ethelred hadde regjert i 13 år og selv bare var 23, i 991, angrep danskekongen Svein Tjugeskjegg (Sven Tveskjegg) Essex nord for Themsens i spissen for en stor flåte. Det toppet seg i slaget ved Maldon hvor det engelske forsvaret ble nedkjempet, og man måtte ut med en stor tribut på 10 000 pund, den såkalte 'danegjeld'.

Det er omstridt om Olav Tryggvason var med i Sveins hær da, men én engelsk kilde sier det. Tre år senere er det i hvert fall sikkert at Olav Tryggvason og hans menn utgjorde en styrke for seg. Etter et plyndringstokt fra Themsens og sørover høsten 994 ble det opprettet kontakt mellom Olav og

Ethelred da Olavs vikinger lå i havn i Southampton. Ethelred holdt til på en av sine eiendommer i Andover langt inne i Hampshire.

Han sendte sin biskop og sin såkalte oldermann ut til kysten for å forhandle med Olav. Det ble enighet om at det skulle forhandles videre om fred i nærvær av kong Ethelred. Olav gikk med på å dra til Andover etter at det var stilt gisler. Biskopen førte ham under stor høytidelighet til kongen. Ethelred åpnet statskassen for ham, men på visse betingelser: 16 000 pund i sølv er summen som nevnes. Da lovet Olav ham til gjengjeld, står det i krøniken, slik han også stod ved, at han aldri igjen skulle komme med ufred til England. Den latinske versjonen av denne krønike-notisen har et viktig geistlig tillegg: Ethelred lar Olav konfirmere og har selv den viktige fadderfunksjonen i prosessen. Denne kirkelige seremonien står ikke som noe isolert innslag i det hele. Konfirmasjonen er en viktig side ved utrustningen av Olav til norgesekspedisjonen hvor hans mål ble å gjenreise et norsk kongedømme som ætling til Harald Hårfagre.

En politisk avtale

Olav blir i Andover gjort til en misjonskonge, både gjennom den høytideligste form for initiasjon i den kristne tro som konfirmasjonen var, og gjennom de pengemidler kongen utrustet ham med. Ethelred innså åpenbart at det ikke var nok å parere vikingherjingene ved hjelp av store tributter. Han ser Olav som en mulighet til å styrke kristendommen i hele nordsjøområdet, og å gjøre Olav til en trosalliert med lojalitetsbånd til ham selv. Hvilket bedre middel for ro i hans eget kongedømme enn å gjøre en av de mest fryktede høvdingene til et redskap for en slik utvikling og skape en motvekt mot danskenes forsøk på overherredømme i England?

Han kunne ved å spille på motsetningen mellom Svein Tjugeskjegg og Olav oppnå en splitt- og hersk-effekt. Begrepet *confirmare* er en vesentlig term i den latinske versjonen av krøniketeksten. Det var, som jeg har vist i min artikkel i *Collegium Medievale*, i ferd med å festne seg over hele kristenheten et konfirmasjonssakrament som sees som et nødvendig tillegg til dåpen, især i tilfeller da denne dåpen hadde vært en

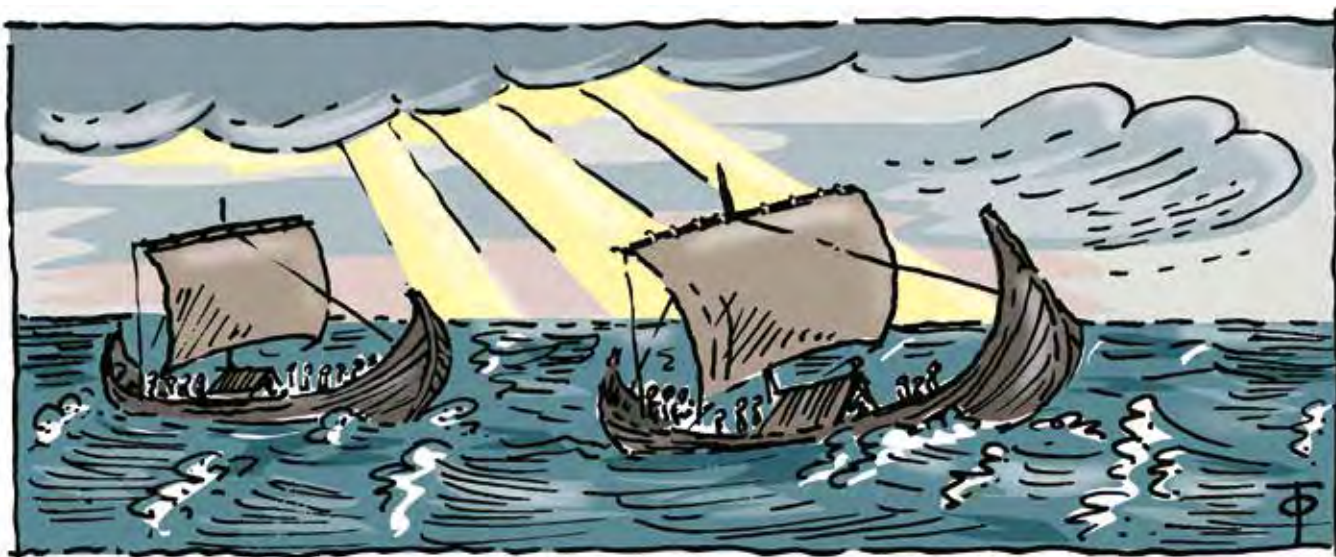
barnedåp. Konfirmasjonen innebærer en trosopplæring der fadderens innestår for seriositeten i det hele. Det er dette dypere forhold til den kristne tro som da gjennomføres i Andover under ledelse av Ethelred, hans biskop og hans oldermann vinteren 994–995.

Tiden i Andover munnet ut i en politisk avtale. At avtalen tok sikte på en fredsoverenskomst ved å hjelpe Olav Tryggvason til kongsmakt i Norge, er klart nok. Man kan undre seg over at det kristne fundament for denne ble så sterkt betont. Dette gjenspeiler utvilsomt det nye fundament kongemakten hadde fått i Ethelreds rike gjennom faren Edgar. Inspirert av konge- og keiser-maktens nærmest sakrale stilling på kontinentet, hadde Edgar, langt ute i sin egen regjeringstid, reformert og strammet opp munkevesenet og prestskapet og etablert seg selv som kirkens høye beskytter. Han hadde markert dette med en høytidelig kroningsseremoni i den gamle romerbyen Bath i 973. Kongen og hans dronning ble dermed garantister for gudsriket på jord og sikret seg selv på denne måte en opphøyet stilling i forhold til aristokratiet.

Kongen som kirkens leder

Olav på sin side var klar over at kristendommen ga ham legitimitet som konge i Norge, ikke minst til å fordrive jarlestyret i Trøndelag og få fast fot som ætling av Harald Hårfagre. Det var et dristig konsept, uttenkt uten tvil av Ethelred – og med nesten full suksess. Det upopulære jarlestyret, underlagt Svein Tjugeskjegg, men fortsatt basert på en utdatert hedendom, holdt ikke stand da det kom til stykket.

Introduksjonen av den nye tro var et langt vanskeligere prosjekt. Men Olav begynte energisk alt på hjemveien. Den førte ham via Orknøyene som raskt ble tvangskristnet. Han satte seg også straks i sving med å få Island innlemmet i det kristne Nord-Europa. I Norge befestet han sin stilling på vestlandskysten; der var sikkert kristendommen alt godt forberedt med Håkon den gode Adelstensfostre. Når det gjaldt det sentrale østlandsområdet med stormennene der, representerte de knapt noe trossmessig problem mot slutten av 900-tallet. Mange og toneangivende stormenn var alt vunnet for den nye tro. Vi ser det også av Theodoricus'

To knarrer med 120 mann om bord. Målet var Norges trone.

historieverk. Det har vært trukket i tvil om Olav Tryggvason i det hele tatt ville gjøre sitt overherredømme gjeldende på Østlandet. Jeg for min del er overbevist om at Snorre har rett i at det var viktig for Olav å opprette gode personlige forbindelser der, og at han selv dro dit for å anerkjennes.

Historisk er det at han brukte sine søstre ekteskapspolitisk i samme hensikt. Hos Theodoricus heter det, kap. 13: «For at kong Olav lettere kunne legge hele landet under Kristus, giftet han bort sine tre søstre til ledende menn, en som het Astrid, til Erling Skjalgsson, en annen til Torgeir, en mektig mann fra Viken, den tredje til Hyrning, bror av den samme (Torgeir).» Så følger umiddelbart: «Og da han hadde latt alle døpe», dvs. hadde døpt sine tre svogere, «satte han kursen mot Øvrelandet, det vil si Opplandene [Ringerike og Hadeland], og der fant han ved denne anledning den lille gutten Olav på tre år som siden ble Kristi hengivne martyr, sammen med moren Åsta ... Da lot han også ham døpe der sammen med moren.» Når man har betvilt Olav Tryggvasons ferd til denne landsdelen, sier det seg selv at han heller ikke kom til Sigurd Syrs gård. Men godtar man Snorres kilder for dette, som Theodoricus altså kjente, mener jeg det er opplagt at han hadde geistlig følge med seg. Jeg kan ikke se at vi har holdbare grunner for å tvile på Theodoricus' hjemmelsmenn som lar Olav døpe Åsta og hennes sønn Olav Haraldsson på samme tid. Formuleringen kan bety

at Sigurd Syr har vært døpt tidligere. Det man ikke kan tro, er at det sentrale Østlandsområde ble liggende som en hedensk del når Olav satte så meget inn på kristningen av riket for øvrig.

Olav Haraldsson som konge

Så over til den andre Olav: Også Olav Haraldssons vikingår begynte i Østersjøen. Høsten 1009 kom han inn i danehæren under Torkjell Høye og huserte snart sammen med ham. Torkjell tiltvang seg løftet om en stor danegjeld, men fortsatte å terrorisere Kent, inntok Canterbury og tok til fange erkebiskopen og drepte ham. Dette var vinteren 1011–1012. Så ble danegjelden betalt, og Torkjell kom til forståelse med Ethelred og støttet ham i forsvaret av London sammen med Olav, i realiteten mot Svein Tjugeskjegg. Ethelred måtte sende sin normanniske hustru Emma til Normandie, til Emmas bror hertug Rikard. Ethelred fulgte selv etter.

Det ser ut til å ha vært nær kontakt mellom Ethelred og Olav Haraldsson Olav og hans menn fulgte Emma over kanalen høsten 1013 og kjempet på hertug Rikards side mot grev Odo av Blois. Etter seierrik aktivitet over et stort område kommer Olav tilbake til Rouen, der også Ethelred har innfunnet seg ved inngangen til året 1014. Der og da er det at Ethelred og den nye Olav fornyer Ethelreds 19 år gamle masterplan. Olav og hans menn skulle settes grundigere inn i den kristne tro gjennom erkebiskop Robert, bror til hertug Rikard. Engang i februar kom-

mer meldingen om at Svein Tjugeskjegg plutselig var død. Den plan som Olav og Ethelred utviklet sammen var at Olav og hans menn skulle hjelpe Ethelred tilbake til det engelske kongedømme samtidig som Ethelred utstyrte den nå fullt og helt kristne Olav med geistlige hjelpere og ressurser for å avsette det nye jarlestyre i Norge. For Ethelred selv ble planen ikke særlig vellykket. Til det var hans ressurser tydeligvis for små og hans maktstilling for prekær. Olav dro tilbake til Norge med to knarrer og sine beste menn, deriblant geistlige hjelpere. Mye sølv hadde han sikkert også. Knut, Svein Tjugeskjegg's sønn, var i ferd med å bli Englands ubestridte herre og hadde mektige forbundsfeller i Norge.

Ethelreds allierte

Kjernen i Ethelreds masterplan var ønsket om allierte, eller i det minste et vennligsinnet kongedømme i det nordlige nordsjøområde basert på et kristent ideologisk fundament. Intet mindre enn en konfirmasjonsprosedyre med den opplæring som fulgte, bidro til å innvie og ruste de to Olaver for den kongsgjerningen som ventet i Norge. Med min understrekning av at det var konfirmasjon og ikke dåp Olav Tryggvason gjennomgikk i Rouen, tror jeg å ha funnet svaret på det som er Theodoricus' store problem: Etter å ha skildret hvordan Olav Tryggvason døpte Åsta og den lille Olav hos Sigurd Syr, heter det: «Men også jeg har lest i Normannernes historie, at han ble døpt av Robert, erkebiskopen i Rouen.» Hva

Kong Ethelred II lar Olav Tryggvason konfirmere og han har selv den viktige fadderfunksjonen i prosessen.

Theodoricus peker på, er en motstrid mellom to tradisjoner, den normanniske – kontinentale, og den islandske. Han beklager at det ikke finnes noen egen norsk tradisjon.

Theodoricus uttrykker både her og på et annet sted i skriftet sin store tillit til den islandske tradisjon. På den annen side vet han at dåpen i Rouen er tatt inn som basis for skriftet om Hellig-Olav, *Passio Olavi*, et skrift som i sin første redaksjon er eldre enn hans eget. Hva Theodoricus ikke så, er at den normanniske kilde, Vilhelm av Jumièges, uttrykker seg så lite presist at hans ord passer både på dåp og på konfirmasjon. Jeg siterer: «Kong Olav som var tiltrukket av den kristne tro og

avviste avgudstilbedelsen, vendte seg til troen på Kristus med noen av sine menn på oppfordring av erkebiskop Robertus og ble vasket av ham i dåpen og smurt med den hellige salve, og idet han gledet seg over den nåde han hadde mottatt, vendte han hjem til sitt rike.»

Dåp og konfirmasjon

I tiden fra Karl den store og frem til denne tid, var det blitt et klarere skille mellom barnedåp som et første innvielsesstadium og konfirmasjon som en stadfestelse av denne dåp på et bevisst alderstrinn. Man bygget på Apostlenes gjerninger 8, 14-17: Der heter det at Filip forkynte evangeliet i Samaria og fikk mange døpt. Da apostlene fikk vite om dette, ble Peter og Johannes

sendt til dem og ba om at den Hellige Ånd måtte komme over dem; de var jo ennå bare døpt i Herren Jesu navn. Det at de ble inngitt Den Hellige Ånd, skjedde ved denne leilighet ved at de la hendene på dem. Håndspåleggelse ved det høyeste kirkelige embete blir slik en del av den særlige terminologi ved konfirmasjonen. Det annet viktige element i konfirmasjonsriten var salvelsen med bruk av elementet *chrisma*. Den fremheves også av Vilhelm av Jumièges. Det er derfor jeg tolker hans ord som en refleks av en konfirmasjonsseremoni, en seremoni som også denne gang hadde kong Ethelred som fadder og som jeg oppfatter som en slags høytidelig innvielse til den kommende kongsgjerning.

Olav Haraldsson drar syddover langs kysten til sin hjembygd på Ringerike. Der møtte han og fikk støtte fra Østlandets mektigste mann, Sigurd Syr, sin egen fosterfar.

En av Holekongene

Etter et mellomspill der Olav hjalp til med gjeninnsettelsen av Ethelred i England, vendte han neste år tilbake til Norge. De årene som han så fikk virke i Norge, ble rike. Jeg kan bare slutte meg til Anton Brøggers ord (1949: 379): «Olav Haraldssons første tiår som konge (1017–26) var et av de fruktbarste i vår gamle historie.» Det var et organisatorisk tiår, med etablering av en landsdekkende lov og rett, kirken kom opp og stå som en sentral del av samfunnsmaskineriet.

Det finnes en viss mulighet for at Olav først ble døpt i Rouen for deretter å bli konfirmert sammesteds. Men jeg tror på kjernen hos Snorre og i den islandske tradisjon at Olav Tryggvason besøkte stormennene på Østlandet, blant andre Sigurd Syr, sammen med sin engelske hirdbiskop, og i slike sammenhenger ikke unnlot å foreta en dåpsseremoni for dem i husstanden som ennå ikke var døpt.

Olav Haraldssons mål var helt tilsvarende Olav Tryggvasons, å gjøre

ende på jarlestyret, gjenopprette Harald Hårfagres landsdekkende trone og hevde egen arverett. Olavs far, Harald Grenske, var sønn av Gudrød som igjen var sønn av Harald Hårfagres sønn Bjørn Farmann. 20-åringen Olav Haraldsson gjorde snart etter å ha nådd land på vestkysten, en storfangst. Eirik Jarls sønn, Håkon, ble fanget av ham i Saudungssund (Sauesund på Atløy) og sendt ut av landet til sin far i England. For å ruste seg med allierte, tok Olav veien, ikke nordover som Olav Tryggvason hadde gjort, men syddover langs

kysten til sin hjembygd på Ringerike som møteplass. Der møtte han og fikk støtte fra Østlandets mektigste mann, Sigurd Syr, sin egen fosterfar, til oppgjøret med den andre jarlen, Svein Håkonsson, svenskekongens svigersønn.

OLAV TRYGGVASON

968: Født av Astrid, far: Tryggve Olavsson (sønnesønn av Harald Hårfagre, drept av Eirik Blodøks).

Ca. 980–994: Viking (fra Østersjøen til Vesterhavet).

Vinteren 994–95: Ethelred kjøper seg fred i Andover med edsbundet traktat; konfirmasjon.

995: Gjør ende på jarlestyret i Trøndelag; Håkon jarl myrdes.

995–1000: Etablerer Sunniva som helgen, grunnlegger Nidaros. Styrker sin makt over hele Hårfagres rike.

1000: Beseires og drukner ved Svolder i kamp mot Svein Tjugeskjegg, Olof Skötkonung og Eirik jarl.

OLAV HARALDSSON

995 (?): Født av Åsta, far: Harald Grenske (sønnesønns sønn av Harald Hårfagre, drept av Sigrid Storråde). Stefar: Sigurd Syr (Hole).

1007–13: Viking (fra Østersjøen til Vesterhavet).

1013: Alliert med Ethelred og dennes svoger Rikard (Rouen).

Vinteren 1013-14: Konfirmasjon i Rouen.

1014: Hjelper Ethelred tilbake på tronen i London.

1015: Forlater England, fanger Eirik jarls sønn Håkon og styrker hær og flåte støttet av Sigurd Syr.

1016: Beseirer Håkon jarls sønn Svein ved Nesjar.

1016–26: Konsoliderer kristendommen med lovverk og kirker.

1030 (29.7.): Beseires og drepes på Stiklestad.

KILDER/LITTERATURENNEVISNINGER

- Brøgger, A.W. 1949: Olav [II] Haraldsson den hellige. I: Norsk biografisk leksikon. B.10 : 374-390. Oslo. Aschehoug.
- Driscvoll, M. J. (red.)1995: Ágrip. Viking Society for Northern Research. London.
- Indrebø, G. 1936: Ágrip: ei liti norsk kongesoge: gamalnorsk grunntekst og nynorsk umsetjing. Norrøne bokverk, 32. Oslo. Samlaget.
- Jirouskova, L. (red.), 2013: Passio Olavi. I: Der heilige Wikingerkönig Olav Haraldsson und sein hagiographisches Dossier. B. 2. Boston – Leiden.
- Keynes et al. 1983: The Anglo Saxon Chronicle. A Collaborative Edition. Cambridge.
- Kraggerud. E. 2012: Hellig-Olavs dåp hos Theodoricus Monachus og i hans kilder. I: Collegium Mediaevale. Vol. 25: 104-123. Oslo. Novus Forlag.
- Lavelle, R. 2002: Aethelred II: king of the English 978-1016. Stroud. Tempus publishing.
- Sawyer, P. 1989: Ethelred II, Olaf Tryggvason, and the conversion of Norway. I: J.D.Niles and M.Armadio (red.): Anglo-Scandinavian England. Norse-English relations in the period before the Conquest, s.17-24. Lanham, Md: University Press of America.
- Storm, G. 1880: Theodoricus Monachus. I: Monumenta historica Norvegiæ, Kristiania 1880, s. 1-68.
- van Houts, E.M.C. (red.)1995: Vilhelm av Jumièges. I: The Gesta Normannorum Ducum of William of Jumièges, ed. 2. Bind. Oxford.

FORFATTEROMTALE

Egil Kraggerud (1939) er født i S. Høland, Akershus, og var fra 1969 til 2002 professor i klassisk filologi ved Universitetet i Oslo. Han er spesialist på Augustus-tidens litteratur. Han skriver om norsk middelalder i Collegium Mediaevale og i Årbok for Hadeland. Han arbeider for tiden på en utgivelse av Theodoricus' latinske historie "Om de gamle norske konger".

Bildet er fra småbruket Bjerkeli på Lisletta og er tatt på 50-tallet. Det opprinnelige huset var ei lita tømmerstue som ble påbygd like etter 2. verdenskrig. I dag er huset revet og det står nye bygninger på stedet.

Fra husmann til selveier

Å eie egen jord og bustad var viktig, for ikke å si nødvendig, for å ha et utkomme på landsbygda. Det kunne gi tilfredsstillende overlevelse og utvikling i årene fra 1850 og langt inn på 1900-tallet – en tid hvor halvparten av Norges befolkning emigrerte til Amerika.

Sverre Anton Bjerkeli

I det tradisjonelle jordbruksamfunnet i Norge hadde det lenge vært manges drøm å eie egen jord (produsere mat for å overleve) og i 1894 ble jord og husbyggningsfondet opprettet. Det gav kommunene anledning til å låne penger til innkjøp av jord som de så kunne selge ut i parseller på maks 50 mål. Salget skjedde til innkjøpspris.

En komité med den kjente sosialpolitikeren Johan Castberg som leder, fikk i 1899 i oppdrag å lage et forslag til samordning av støtteordningene til hus, jord og nydyrking. Stortinget vedtok i 1903 å opprette Arbeiderbruk- og boligbanken. Menn som var

21 år, hadde vært landarbeidere i to år og var skikket til å eie, drive og vedlikeholde et småbruk, kunne få lån til kjøp av eiendom. Eiendommen skulle være på minst fem mål og på maksimum 20 mål fremdyrket eller dyrkbar jord. Mange kommuner la ut store arealer myr og annen dyrkbar jord.

Norderhov kommune benyttet i 1920 sin forkjøpsrett til Helgerud gård i Heradsbygda og la ut åtte parseller til bureising. Det samme gjaldt for gården Amundrud i Åsbygda. Der meldte det seg ti interesserte. I 1921 kjøpte kommunen skrivergården Vaker og la ut seks parseller til bureising. Sammen

med de eldre brukene ble dette den vesle grenda Vakermoen. Med dette var drømmen for en del gått i oppfyllelse, men det gjensto mye arbeid. Jorda måtte under ploegen, hus måtte bygges og det måtte skaffes husdyr.

Hjemstedet

I 1917 kjøpte mine foreldre 16 mål på Lisletta av Halvor Hval på gården Vestre Vaker. Parsellen var bevokst med noe bjørkeskog, derav fikk den navnet Bjerkeli, og det ble også vårt slektsnavn. En tømmerstue ble flyttet fra småbruket Framdal ved Steinsfjorden som fars søster og hennes mann eide dengang.

Høsten 1917 flyttet de inn med fem barn, den eldste var 11 år og en til kom i 1918. Da jeg kom til verden i 1923, var det meste av jorden oppdyrket. Det var satt opp uthus til ku, gris og noen høner. Det ble dyrket poteter og grønnsaker til eget behov. Jeg har senere ofte tenkt på hvordan de klarte dette med lån i Bustadbanken på 3 000 kroner som eneste startkapital. Kroner 1 600 av dette gikk til selve jordkjøpet. Men de hadde begge to sterke hender og sterk vilje, dette skulle de greie, og de greide det. Dette var nok situasjonen for de fleste nybrottsfolkene.

Jeg minnes barndommen som trygg og god. Visst var det smått, men vi hadde alltid det nødvendige. En vesentlig årsak til dette var nok at far aldri var arbeidsledig. Han begynte i 1917 å arbeide i skogen på Hesselberg. En sikker og god tjeneste for to generasjoner Holemark. Jeg vil alltid huske Sigurd Holemarks ord ved fars begravelse i 1956: «Du har i 38 år utført mye arbeid for oss på Hesselberg du Ola, og til en hver tid til vår tilfredshet». Han hadde da også Norges Vels medalje og Buskerud Skogselskap sitt diplom, bedre attester kunne ikke en gammel sliter få den gang.

Småbrukerkona

Den som sjelden ble lagt merke til eller fikk noen anerkjennelse, var småbrukerkona. Hun som satt igjen med ansvaret for driften av bruket og hverdagen med barn og dyr når mannen var borte på arbeid (ofte det som vi i dag kaller ukependling). Ingen har vel tolket småbrukerkonas liv bedre enn skogsdikteren Hans Børli i dette diktet:

Den navnløse sliter

*Det hendte det gløste et løkteskjær
matt i fjøsgluggen frostnatta lang.*

*Ei ku skulle kalve, du fraus der du satt
og venta med bønning i fang.*

*Og først da det grånet av dag i øst
var hardstria over.*

*Du sto, med løkta i handa ved bingen
og lo mot en kvigkalv med droplete
brøst.*

Barndomsminner

Barna på småbrukene måtte tidlig lære seg å hjelpe til, sommer som vinter. Men det var også tid for lek. Tandbergmoen var vår faste idrettsarena, der drev vi friidrett og ikke minst fotball. Jeg minnes godt diskusjonen om hvem som skulle hoppe over gjerdet når ballen hadde havnet i kjøkkenhagen til Anna på Tandbergmoen, noe hun rimelig nok mislikte i høyeste grad. Det ga hun da også uttrykk for. Vinterstid laget vi hopp og slalåmbakker der det var muligheter for det. Det var den gang ikke noe kommunalt park- og idrettsvesen, så arbeidet med å preparere bakker med hopp og trække løyper var også en viktig del av leken og samholdet.

Virkemiddel mot fattigdom

Det er nå gått over hundre år siden de første hjelpetiltakene for småbruksgenerasjonen tok til å virke. Sett med dagens øyne kan det virke underlig å dele opp eiendommer i små enheter, men det må ses i lys av de overlevelsesmulighetene som var rådende den gang. Så er det jo også verdt å huske på at det i 2006 ble utdelt Nobels fredspris til Grameen Bank for lignende

låneordninger for fattige i andre land i nåtidens hverdagsituasjoner.

I dag er mange småbruk borte. Noen har blitt tomter til nye generasjoner, andre har gått med til private og kommunale utbyggingsplaner. Vi ser det går mot stadig større enheter i landbruket også. Hvordan bildet ser ut om nye et hundre år, er ingen gitt å vite. Så er det vel noe i det den gamle skogsdikteren innpå Finnskogen sier i et av sine dikt:

*Jeg sitter her i kveld ved vinduet mot
vest, at jeg intet vet om framtia er
kanskje aller best.*

HANS BØRLI (1918–1989)

En av våre viktigste og mest populære lyrikere etter den annen verdenskrig. Han ble landskjent som "skogens dikter", en posisjon han beholdt hos et stort publikum også etter at han tok til å skrive mer personlig sentrallyrikk. Børli vokste opp på en husmannsplass på Fjellskogen i Eidskog. Erfaringen derfra av fattigdom og slit preget ham for hele livet. Men naturalhusholdet og skogsarbeidet gav også positive impulser; nærheten til naturen og solidariteten med de laveste er viktige temaer i forfatterskapet. Omfattende lesning avfødte tidlig trang til å dikte. En rolle spilte også morfaren, som var bærer av den lokale fortellertradisjonen. Den strenge pietismen i hjemmet skapte dessuten en varig blanding av opposisjonstrang og religiøs lengsel hos Børli.

*Kilde: Norsk biografisk leksikon.
Forfatter: Truls Gjefsen.*

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Brænden, O. 1948: Norderhov kommune – det kommunale sjølstyre 1837-1937-1945. Utg. av Norderhov kommune. Oslo.
- Børli, H. 1988: Med øks og lyre : blar av en tømmerhoggers dagbok. Oslo : Aschehoug.
- Randen, O. 2002: Brøyte seg rydning. Bureisingstid og bureisarliv. Ål : Boksmia.

FORFATTEROMTALE

Sverre Anton Bjerkeli (født 1923) bor på Lisletta i Norderhov. Som 15-åring begynte han å arbeide i skogen. Han ble inspektør i Arbeidstilsynet (jord- og skogbrukssektoren) i 1978. Politisk aktiv på vegne av Det norske Arbeiderparti.

Petter Lyses bil med sjåfør Jarle Martinsen og passasjer Iren Heggum.

Petter Lyses bil – triller igjen i Buskerud

Den markerte holeværingen Peter Lyse (1895–1982) hadde bildilla.

I 1977 fikk han en Austin Seven 1929-modell på veien. Etter at han døde, ble veteranbilen auksjonert bort til en mann i Østfold. Men nå ruller bilen igjen på Buskerud-veier sør i fylket.

Sætre-mannen Jarle Martinsen (51) har satt veteranbilen i stand.

Fred Harald Nilssen

Da den første bilturisten i Norge dro forbi Kroksund for nær 115 år siden på vei fra Kristiania til Lærdal, sto det en guttepjokk på seks år utafør barndomshjemmet Orlangen og bivånet doninga til hollenderen Petrus Scheltemer Beduin. 6-åringen var Peter Lyse, og synet av en automobil gjorde et uutslettelig inntrykk på ham. Bildilla ble vekket.

I godt voksen alder fant den nevedyktige holeværingen et vrak av en bil på en skraphaug på Røyse. Bilen hadde ligget

der i 17 år og var sterkt medtatt av vær og vind. Lyse satte møysommelig sammen bilen med sjøllagde deler og deler han fikk tilsendt fra en venn i England. Bilen kalte han «Spurven».

Til Østfold

Da Lyse døde, ble bilen auksjonert bort og en østfolding fikk tilslaget. Bilen ble utsatt for et nytt forfall i 13 år – i et hønsehus i Rakkestad. Ved en tilfældighet kom bilentusiastene Jarle Martinsen over bilen og fikk kjøpt den for 60.000 kroner. I vinter har Jarle Martinsen i

god Petter Lyse-ånd møysommelig og med respekt for bilen satt den 350 kg tunge doningen i kjørbær stand med 12 hestekrefter under panseret.

– Jeg har fått et tilbud på 250.000 kroner for bilen, men den er ikke til salgs, opplyser Jarle Martinsen.

Drammens Tidende melder: Det vekker oppsikt på Hurumlandet når Jarle Martinsen og samboer Iren Heggum tar søndagsturer med «Spurven» på Hurumlandet sør i fylket.

FORFATTEROMTALE

Fred Harald Nilssen er utdannet adjunkt. Virket som journalist og redaksjonssekretær i Norsk Skoleblad og som nettredaktør i bladet Utdanning. Han var redaktør av Heftet Ringerike i åtte utgaver (1996–2003).

En bank med *tradisjoner*
En bank i utvikling

Bank. Forsikring. Og deg.

SpareBank
RINGERIKE HADELAND

Formålet med Heftet Ringerike

er å

*fremme interesse for, samle og formidle
folkeminne og lokalhistorie
med tilknytning
til Ringerike.*

ISBN 978-82-93113-07-2

9 788293 113072

Pris kr. 100,-